

AZ

EPERJESI EV. KER. COLLEGIUM

ÉRTESITŐJE

AZ

18⁷⁹/₈₀-ik ISK. ÉVRŐL.

KÖZLI

AZ IGAZGATÓ.

EPERJES.

NYOMATOTT AZ EPERJESI BANKEGYLET KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1880.

REV 98

REV 98

-E1581

A politika és a morál.

I.

Több mint negyedfélszáz éve most, hogy *Nicolo Machiavelli* híres műve: „A fejedelem“, napvilágot látott.¹⁾ Aligha létezett valaha könyv, melyről annyit irtak, melyet annyszor megtámadtak, s melynek bírálói egymásnak annyszor ellentmondtak volna; ²⁾ azonban, ha már magában e kiterjedt irodalom is tanujele, hogy az „*opinionum commenta delect dies*“ rajta teljesedésbe nem ment, a Machiavelli műve fölött elmondott bírálatok jelentőségére gyakran sajtószzerű világot vetett azon körülmény, hogy — mint egy fordítója megjegyzi: — „aki dicsérte, nem követte, aki pedig kárhoztatta, maga is az ő nyomdokain járt.“ ³⁾ Az ellentétes megítélések nagy része a „Fejedelem“-nek Machiavelli másik híres művével (*Discorsi stb.*) történt összehasonlítására s ezen összehasonlítás különböző eredményeire vezethető vissza. S valóban ezen író művei oly ellenmondásokat látszanak tartalmazni, melyek más ország s más kor szülötteit kezdetben szükségkép zavarba ejtik; az író egész egyénisége talánynyá válik az olvasó előtt, ki a legkülönneműbb tulajdonoknak, önzés és nagylelkűségnek, kegyetlenség és jóindulatnak, ravaszság és nyíltságnak, aljas gyávaság és romantikai hőskeblűségnek grotesk egyesülését látja benne. Azonban a felületesen bíráló többség elítélte Machiavellit; ⁴⁾ s voltaképen minden szabadelvűen és erkölcsösen gondolkozó embernek neheztelnie kell azon íróra, ki a csalárd és jogtapodó politikának az elmélet terén dogmatikai igazolást adott, s e vád megújult mindannyiszor, valahányszor abszolutistikus fejedelmek erkölcstelen politikát üztek, — tehát

¹⁾ Nic. Machiavelli született 1469. Florenzbén; meghalt 1527; főbb művei: „*Istorie Fiorentine 1215—1492.*“; „*Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio*“ (magyar fordításban Pados Jánostól), és „*Il principe*“, (magyarul Perlakytól.)

²⁾ Lásd Werner R. „A bölcsészeti jogtudomány története.“ 35 l.

³⁾ Pados J. „Értekezések Tit. Livius fölött, írta Machiavelli.“ Megmagyarázza ezt *Oberbreyer* (M—s Buch vom Fürsten): „Die es so benutzten, mögen oft ungehalten darüber geworden sein, dass Alles was sie sich, aber auch nur sich selbst und als Ausnahme von der Regel, erlauben wollten, in allgemeinen Maximen öffentlich aufgestellt, und dadurch Verdacht gegen ihre Absichten erregt ward.“

⁴⁾ Védelmzői sőt csodálói közé tartoznak: *Verulamii Bacon, Alfieri, Rousseau, Justus Lipsius, Müller és Macaulay*, igen elfogulatlanul ítélt fölötté *Bluntschli*, s lásd még: *Ranke* „Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber.“

igen gyakran; IV. Pál pápa és a tridenti zsinat elátkozták az olasz író művét; Nagy Frigyes — ki különben a gyakorlatban néha szintén messze eltért a jogosság követelményeitől, — visszatetszése, sőt utálatának az „Antimachiavell“-ben adott kifejezést;¹⁾ a laikusok nagy serege épenséggel csak annyit tud Machiavelli felől, hogy könyvében azt mondja, miszerint a fejedelem lehet csaló és hit-szegő is, ha azzal hatalmát megszilárdítani s növelni tudja; ezek minden erkölcstelen politikát Machiavellismusként neveznek; — és még a leghiggadtabb bírálók sem igen tudják a „Discorsi“ írójának megbocsátani azt, a mit a „Principe“ írója vétett.

Machiavelli működése azonban nem elméletének abszolút értelmezése, hanem egyrészt a történeti előzmények és egykoru viszonyok, másrészt pedig munkáinak a tudomány továbbfejlődésére gyakorolt befolyása szempontjából ítélendő meg.²⁾

Ezen álláspontra helyezkedve, a legtöbb ellenmondás eloszlik s hajlandók leszünk szigorú ítéletünket enyhíteni. Már maga a lángoló honszeretet, mely a nagyszellemű író képzeletében Italia hajdani dicsőségét örökös szemrehányás gyanánt állította akkori hanyatlásával szembe s legmagasabb életfeladatául az ország egységének és régi nagyságának helyreállítását tűzte ki, némileg menthetővé teszi, hogy ő ezen cél elérésére minden eszközt jónak vélt, „mert — ugymond — a hol a honnak egész üdve forog kérdésben, nem kell tekintetbe venni, sem azt, mi igazságos, sem azt, mi igazságtalan, sem azt, mi kegyes, sem azt, mi kegyetlen, sem azt, mi dicséretes, sem azt, mi gyalázatos; sőt inkább félretéve minden más tekintetet, azon eszközt kell használni, mely életét megmenti és szabadságát fönntartja.“³⁾ A honszeretet ezen vakbuzgalmához járult azon körülmény, hogy Machiavelli valóban hivatva érezhette magát nagyratörő tervei megvalósítására. Ő egyike volt azon embereknek, akik egy kitzüött életfeladattal születni látszanak, azzal egész lényüket összeforrasztják, annak mindent föláldozni készek, „kik — mint a fa gyökereit a földbe mélyen kiterjeszti, hogy virulhasson — érzelmeik és ambíciójuk számára nagy céljaikból szívnak minden táplálatot.“⁴⁾

¹⁾ „Machiavel corrompit la politique, et entreprit de détruire les préceptes de la saine Moral.“

²⁾ Ezen álláspont jogosultságát tagadásba vonja *Börne*: „Ich frage: was ist das für ein Werk, das sich nicht selbst erklärt?“ (Aus meinem Tagebuche. XI.) Ezen felfogás ezer meg ezer esetben helyes lehet, de a hol egy író a tudomány történetében egy elvet képvisel, ott nem szabad munkáiban csak a holt betűt látnunk. Lásd ennek igazolását különösen *Oberbreyer* idézett művében. (Bevezetés.)

³⁾ Discorsi sopra Tit. Livio, III. könyv, XLI. feje.

⁴⁾ *B. Kemény Zsigm.* „Széchenyi István.“ 169. l.

Machiavelli született államférfiu volt; „mint a hal a vízben, mint a madár a léghen képes csak élni, ugy az ő éltető eleme az állam volt;“ mikor hazája politikai viszonyainak hirtelen fordulata leszorította a polcról, melyen állott, s számüzte a működés azon teréről, melyen oly rajongással csüggött, napjait léha hivalkodásban tölti, de estvénkint magányos szobájába zárkózik, felölti az államtanácsosi tógát, képzeletében szónoklatokat tart s letünt idők államférfiaival vitatkozik az államélet kérdései felett;¹⁾ majd tollhoz nyul, s a mit megvalósítani többé nincs hatalmában, azt könyveiben fejezi ki: a „Discorsi“ megtisztult politikai hitvallása, melyben a republikát dicsőíti, a „Principe“-ben tollát önző becsvágy vezérelte: föl akarta tüntetni Medici Lőrinc²⁾ herceg előtt azon módokat, melyek által kormányzatra juthatna s melyek közléseért hálájára számít; de még itt is a becsvágynak a politikai ideál adott irányt.

„Nincs fájdalmasabb helyzet, — így szól *Macaulay*,³⁾ — mint ha egy nagy ember arra látja magát kárhozzatva, hogy egy kimerült ország lassu halálküzdeme fölött virraszson, ápolva álljon oldala mellett az aléltság és őrjöngés azon váltakozó rohamai alatt, melyek a feloszlást megelőzik; hogy egyenkint kialudni lássa az életerő jeleit, mig semmi sem marad hátra, mint fagyos merevség, homály és rothadás. Ezen örömtelen és hálátlan feladat jutott Machiavellinek.“ „Ő meggyógyítani akarta Itáliát, de állapotát oly kétségbeejtőnek találta, miszerint elég merész volt mérget nyujtani gyógyszerül.“⁴⁾ Látva, hogy szabad köztársasági alkotmány, minőről „Értekezései“ szólnak, hazája szétduult társadalmában többé gyökeret nem verhet, elkerülhetlennek tartá, hogy Florenz egy absolut fejedelem hatalmának vesse magát alá; s miután a népek nem hódolnak meg annak, aki erkölcsi jelességek által magaslik ki közülök, vesse őket alá az, aki a hatalmat bármily módon megragadni tudja.⁵⁾ Hogy ezen módok megválasztásában oly kevés lelkiismeretességet tanusított, azt is a kor s a nemzet viszonyai magyarázzák meg. Mindaz, ami azon korban végbement, egy, Machiavellinél szigorubb erkölcsü embert is arra csábított volna, hogy az emberiesség, becsületesség és erkölcs követelményeinek megvetésével minden eszközt megragadjon a nép javát célzó nagy terv megvalósítására; s jól mondja *Macau-*

¹⁾ Lásd *Bluntschli* „Machiavelli“ című értekezését a Bluntschli-Brater-féle államszótárban.

²⁾ Az ifjabb, Urbino hercege, kinek e művét ajánlotta.

³⁾ „Machiavelli“ című tanulmányában. 56. l.

⁴⁾ Lásd *Ranke* idézett művében.

⁵⁾ Lásd *Oberbreyer* idézett művét.

lay,¹⁾ hogy a Machiavelli szereplése körül csoportosuló paradoxonok legcsodásbika abban keresendő, miszerint az általa fennhirdetett erkölcstapodó politika az ő korában majdnem semmi megütközést sem szült, s hogy az akkori viszonyok hatása alatt az olasz nemzeti szellem kiváló enyhességgel ítélte meg az oly bűnöket, melyek önuralmat, ügyességet, elmeélt, leleményességet és emberismeretet igényeltek, tehát a csalást és színlést legenyhébben. S ezért jogosabban ítélnéljük el a kort, mint Machiavellit, mert az ő jellemében a bűn foltjai mellett nem hiányoztak a honszeretet és nemes becsvágy vonásai sem, s tanai sokkal jobbak voltak azok tetteinél, akik legbuzgóbban igyekeztek nevét és emlékét bemocskolni.

Ez igazolása azon férfinak, a kinek nevéből kell kiindulnunk, ha a politika és morál viszonyát tárgyaljuk.

Hogy azonban műveinek jelentősége fölött helyes ítéletet hozhassunk, a megjelölt másik szempontból is: a politikai tudomány és praxis fejlődésére gyakorolt befolyása szempontjából is egy futó pillantást kell vetnünk szereplésére.

E tekintetben azt találjuk, hogy Machiavelli személyisége a politika fejlődése terén egy, tulhajtásaiban veszélyes, de a tudomány higgadt vezetése alatt fölötté termékeny és fontos eszmét képvisel: *a politika különválasztását a jogtól úgy mint az erkölcstől* s ezáltal önálló fejlődésének biztosítását, egy önálló *politikai álláspont* teremtését, melyről az államélet változó jelenségei és szükségletei koncentráltabban s egyuttal többoldalulag vizsgálhatók, — úgy hogy Machiavelli azon irány által, melyet a tudományos fejtegetésnek adott, a modern politikának mondhatni alkotója lett.²⁾

Minden forradalom — a külső élet terén úgy mint a szellemi életben — azon irányban, melyben az ujitást eszközölni akarja, a végletekig megy, s csak a forradalom utáni kor feladata a tévedéseket megigazítani, az eszméket tisztázni s a jövőendő haladás ösvényét megjelölni.

A kor, melyben Machiavelli élt, s benne és általa az ő működése is, forradalmi volt; a legsajátságosabb forradalom volt az, melyet a történet fölmutathat: a *renaissance!*³⁾

¹⁾ Idézett művében. 7. l.

²⁾ Lásd *Bluntschli* „Lehre vom modernen Staat III.“ (Politik.) 7. lapon; ezen helyes állításaival nehezen egyeztethető össze az, a mit idézett értekezésében („Machiavelli“) e kérdésre nézve mond.

³⁾ Lásd *Hajnik* „Európai jogtörténet III. könyv, 2. fejezet;“ a renaissance gyönyörű magasztalása: *Greussg*, „Shakspeare pályája“ 17. l.

Midőn a classikai ókor társadalma bensejében elkorhadva hanyatlásnak indult, a gondviselés idegen, nyers, de erőteljes és romlatlan népfajokat árasztott Európára, melyek romba döntötték az antik civilisatiót, de egy egészségesebb új fejlődés csiráit hozták magukkal. Midőn a középkori állam és társadalom is intézményeinek szűkkeblősége, a közszellem hiánya s az egyházi hatalom tulsulya által a felbomlás pontjára jutott, Európának most bekövetkezett második nagy átalakulási korszaka egészen különböző lőn a népvándorlástól: a regeneráció magából a már elhaltak látszott társadalomból indul ki, minden idegen népelem, majdnem minden külső lökés hozzájárulása nélkül, s a mi legsajátságosabb: az erjedés ezen processusában az élesztőt ugyanazon óvilágnak megőrzött szellemi kincsei képezik, a mely egy évezreddel előbb a barbár harcosok kardcsapásai alatt összeomlott.¹⁾

A renaissance legfényesebb hirdetője a szellem halhatatlan uralmának az anyagi világ felett.

Ezen kor forradalmi szelleme semmit sem hagyott érintetlenül; tekintsünk az emberi élet és működés bármely körének történetére, a 14—16. század mindenütt úgy szerepel, mint az újjászületés korszaka.

A jog és politika terén végbement renaissance azért is legnevezetesebb, mert a legnagyobb ellentétet tünteti föl: szabadelvű haladás egyfelől s az egyházi autoritástól a világihoz, a római imperium traditióihoz való áttérés másfelől; a középkorban annyira zárkozó nemzetek a humanismus jelszava alatt nemzetcsaláddá, államrendszerre egyesülnek,¹⁾ a belharcokat államkötések s a külpolitika sakkvonásai váltják föl, — de nemzetközi érdekek címén az állam java ép oly gyakran áldoztatik fel dynastiai aspirációknak, mint azelőtt a belnyugalom a hűbéri magánharcnak. A középkori rendi uralom összeroskad, helyébe a városok növekvő fontossága által a liberalisabb polgári elem suprematiája kezd emelkedni, de amannak bukását, emennek fölemelkedését s mindkettő küzdelmét a fejedelmi hatalom használja fel arra, hogy a római állameszméket fölelevenítve, absolut uralmat alapítson, ezáltal is öntudatlanul egy távoli célt mozdítva elő: egyenlő ellenhatást szülve a társadalom minden osztályaiban, s ezáltal tömörítve, összeolvasztva a szétzüllött nemzetet, hogy két századdal később elég erős legyen a zsarnoki uralom jármát összetörni.

Ily korban, ily viszonyok között a fejedelmi uralomnak arra, hogy az arisztokrátiát megszegyenitse, a középosztályt elvakítsa s

¹⁾ Lásd *Weber* Allgemeine Weltgeschichte. 9 köt. V., VI.

a római államfogalmakat igazolja, legnagyobb szüksége volt *fényes politikai sikerekre*; s ugyanakkor oda is kellett törekednie, hogy szellemi ügyesség, eszély és fortély tekintetében az egyházi hatalommal versenyezni képes legyen ¹⁾ és actióját fölszabadítsa minden ránehezédő nyügtől és korlától: a merev jogosságtól úgy mint a jámbor erkölcsöségtől. Az állam, ifju ereje érzetében elbizakodóvá lön és mindenhatóságra törekedett; ²⁾ „s valamint minden átmeneti időszakban könnyen áll be a közerkölcs lazulása, ha a régi rend elkorhadt s az új fogalmak még szilárd gyökeret nem vertek, úgy a 15. század végén s a 16-ik elején a politikai életben is feltűnik azon erkölcsi hanyatlás, melylyel a társadalmi lét minden körében találkozunk. Ha idővel képmutatássá, üres szólamná vált is azon *hűség*, mely eredetileg a feudalismus alapjául szolgált, mégis ethikai alap volt az, mely a becsületes együttélésnek lehetőséget adott; az új monarchiai souveránitás azonban minden ethikai támasz nélküli volt: csak az önhaszon utmutatását követte, az egoismus, a hideg önzés volt a nap bálványja a társadalom vezérlő tényezői körében. Egoistikus céloknak kedvező tervet higgadt eszélylyel megalkotni s szerencsésen megvalósítani: ez tekintetett a legmagasabb politikai bölcseségnek; hogy mily eszközök és emeltyük segélyével éretett el a siker, az tekintetbe nem jött. A politika ideálja nem volt egyéb, mint a rideg állameszély.“ ³⁾

„A kor szüksége meg szokta teremni embereit“, mondja *Kossuth*; ⁴⁾ jeles és kiváló emberek működésének tulajdonképeni jelentősége abban áll, hogy kellő időben és hatályosan képesek *kifejezni* vagy *kielégíteni* koruk szükségleteit; Machiavelli is azért lett történeti nagysággá, mert jókor jött, mert korának áramlatát, — volt legyen bár az bűnös vagy üdvös — felfogni tudta s annak vezetőjévé emelkedett.

Most, a történeti fejlemények magaslatáról meg tudjuk itélni, hogy mi volt azon kor küzdelmében valódi előmenetel és marandandó alkotás, s mi volt csupán a társadalom ujjászületésével járó fájdalmas, de elkerülhetlen vajudás.

Csak rövidlátók vagy elfogultak mondhatják, hogy a politika tudományos megkülönböztetése a moráltól s önálló fejlesztése nem volt haladás. Azon korban, melyben az emberi műve-

¹⁾ „Es ist bekannt, dass nichts in der Welt mit der Politik des römischen Hofes verglichen werden kann, und dass die geistliche Intrigue, als ein zusammenhängendes System die Zwecke der Herrschsucht zu erreichen, für das vollkommenste Erzeugniss des menschlichen Geistes in seiner Art angesehen werden muss.“ *Oberbreyer* id. művéb. 6. 1.

²⁾ *L. Roscher*. System d. Volkswirtschaft. I. köt. 530. 1.

³⁾ *L. Weber* Allg. Weltgeschichte. 9. köt., 704 1.

⁴⁾ „Irataim az emigrációból.“ I. 24. 1.

lődés még csak csirázott, az ember összes életkörei és életirányai össze voltak vegyítve vagy egészen egyesítve. A keleti ősnépek vallási könyvei egyuttal a világi törvényeket is képezték, az állambölcsesség elveit is tartalmazták s bennök culminált azon nemzetek költészete is; a patriarchális uralmak a család kötelékének csak mintegy kiterjesztései voltak; az istenség akaratának közvetítésére hivatott papok mindenütt legtöbb jogot is élveztek, bíráskodtak, s a legnagyobb politikai befolyást is gyakorolták. Még a merev keleti objectivismus korán tul is,¹⁾ a szabadabb, subjectiv gondolkozásu hellenismus sem volt képes a jogot az erkölctől világosan elkülöníteni; mig tudományukban az ethos háttározottan uralkodó, mert jog- és állambölcsületük egészen ethikai, s a jog kifejezésére teljesen megfelelő szavuk sincs,²⁾ addig a gyakorlatban az állam absorbeálta az ethost, írta elő a vallás-erkölcsi szabványokat s nem túrt maga mellett szabad egyéni életet; még inkább áll ez utóbbi a rómaiakról, kiknek erőteljesen kifejlett jogérzéke a magánélet leggyöngédebb viszonyzataiba is beléerőszakolta jogának vas formalismusát. Azután jött a kereszténység, mely egyelőre ismét az ellenkező végletbe tévedt: a schola interpretációja szerint a jog, az állameszély megannyi szükséges rossz, melyek Krisztus boldog birodalmának felköszöntével „simul cum diabolo“ el fognak tűnni; csak a vallás, az erkölcs törvénye örök és igaz, csak azt kövesd. Tehát közvetlenül a renaissance-kor előtt az erkölctörvény annál súlyosabb békó gyanánt nehezedett az államélet még kifejletlen tanára, a politikára, mert e kor bölcséleti erkölctant nem ismert, az erkölcs által tehát tulajdonképen a vallás, a vallás által az egyház uralkodott a politikai élet fölött és irányozta azt, létrehozván a keresztesháborukat, a welf-ghibellin küzdelmeket és még a renaissance korán tul is a vallási türelmetlenség minden kifolyásait: az inquisitiót úgy mint a vallásháborukat. Ezen befolyás pedig igen gyakran egyenes ellentétbe helyezkedett a tiszta morállal, s az egyházi politika nem egyszer erkölctelenebb eszközkhöz nyult, mint halálos ellensége: Machiavelli.³⁾

Igy szemlélve, a politikának relativ különválasztása a moráltól, szükséges előfeltétele volt mindkettő önálló, szabad és tiszta fejlődésének; kiegyenlíthetlen ellentétet a kettő között koránt

¹⁾ Az ázsiai és európai jogfejlődés összehasonlítására nézve lásd *Hajnik* idézett művének első részét.

²⁾ Lásd ezekre nézve *Dahn Felix* „Rechtsphilosophie“ című értekezését a Bluntschli-Brater-féle Lexikonban. (8. köt.)

³⁾ A jesuiták intentionalismusa! — „Nur — meint der Patriarch, — sei Bubenstück vor Menschen nicht auch Bubenstück vor Gott!“ *Lessing* „Nath. d. Weise.“

sem hozott létre; folyománya volt ez az emberi haladás azon természetes irányzatának, mely az egyes eszme- és életköröket annál belterjesebben műveli és alakítja meg, minél inkább sikerült azokat az eredeti egyetemességből különválasztania.

De Machiavelli, kit e megkülönböztetés érdeme megillet, — egyrészt egyéni hajlama és lángoló becsvágyától sarkalva, másrészt egy forradalmi kor áramlatától elragadva s leginkább azért, mert politikai terveiben mélyebb gondolkozást fordított az eszközökre mint a célokra,¹⁾ — egyoldalú tulzás által odáig ment, hogy „a morált a politikával merev ellentétbe helyezte s ezáltal az emberi társadalomban az erkölcsi jónak hatalmát gyöngítette, a fejedelmek uralomvágyát hevesen fölzigatta s a politikai praxist alapjában megrontotta.“²⁾

Ez a fölvetett kérdés fejlődésének rövid *története*; lássuk már most a kérdést magát *dogmatice formulázva*.

II.

Az *erkölcsstan, morális, ethika*, — értve alatta az emberi természetből folyó s az emberi ész által felismerhető, tehát tisztán bölcséleti erkölcsszabványokat, nem valamely tételes vallástörvényeket: — az *erkölcsi jóról és az embernek belőle folyó kötelességeiről szóló tan*;³⁾ nevezhetjük az emberi életbölcsesség tudományának is, mely az emberi cselekvények valódi becsé s céljáról szól;⁴⁾ az erkölcsi törvény az *ember belső akarati szabadságának szabálya*, ellentétben a jogtörvénnyel, mely a külső szabadságnak nem csak szabálya, hanem feltétele, létesítője;⁵⁾

¹⁾ Lásd *Macaulay* id. értekezését 51. l.

²⁾ Lásd *Bluntschli* Lehre III. id. helyén.

³⁾ Lásd *Schilling-Werner* Bölcséleti jogtudomány 12. §. A jó fogalmát így határozza meg *Carrière*: „Das Gute ist seinem Begriffe nach das Seinssollende und das Beglückende zugleich.“ (Die sittliche Weltordnung. 220. l.)

⁴⁾ Lásd *Fries J. Fr.* Handb. d. praktischen Philosophie, I. Theil Ethik. 5. §.; hasonlóan határozza meg fogalmát *Vandrák A.* Bölcsészeti erkölcsstan. 4. §.

⁵⁾ Lásd *Pauler Tiv.* Észjogi előtan. 23. §. — *Thomasius*, kit a jog és erkölcs tudományos különválasztásának érdeme megillet, az erkölcsi jóról általában szóló erkölcsstan vagy tágabb értelmű természetjogot három részre osztá: *ethikára*, melynek tárgya a „honestum“, alapelve: „Quod vis, ut alii sibi faciant, tu et tibi facias,“ — *politikára*, melynek tárgya a „decorum“, alapelve: „Quod vis ut alii tibi faciant, tu et ipsis facias,“ — és *jogtanra*, melynek tárgya a „justum“, alapelve: „Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris,“ (Fundamenta juris naturae et gentium etc. I. 6. §.) — *Kant* szerint az ész kategorikus imperativusa, mely az erkölcsiség legfőbb törvényét képezi, ez: „cselekedjél úgy, hogy a te akaratom szabálya mindenkor egyttal az általános törvényhozás elvéül szolgáljon;“ ezen alapul az ész kettős törvényhozásához képest az erénytörvény úgy mint a jogtörvény; az utóbbi a *külső szabadság* szabálya s csak a külcselekvények törvényszerűségét követeli; az erénytörvény ellenben a *belső szabadság* törvénye, a külcselekmények belső indokára is vonatkozik s a kötelem teljesítését tisztán kötelességszerű érzelemből követeli; az erkölcs körébe csak oly célok tartozhatnak, melyek egyttal kötelességet képeznek (saját tükélyünk — embertársaink boldogsága); „az Ethika a tiszta gyakorlati ész céljainak rendszere.“ Lásd *Metaphys.* Anfangsgründe d. Rechts- u. d. Tugendlehre; II. 224 s. köv. l.; lásd még *Werner* id. művének 99. s. köv. l.

az erkölcstörvényeknek megfelelő cselekvés és élet az *erkölcsös-ség, moralitás.*¹⁾

*A politika mint tudomány azon elveket és eszközöket ismerteti meg, melyeknek alkalmazása által az államcélok leg-tökéletesebben valósíthatók meg; de politika alatt értjük az ön-tudatosá váló állami életet is, az állam vezetését és az ál-lamügyekre gyakorolt befolyást vagyis az öntudatos állam-praxist.*²⁾

Szembeötlő tehát először is azon különbség, hogy a politika föltételezi az államot, abból indul ki s arra tér vissza, az er-köles pedig az embert tisztán mint embert veszi alanyul s sza-bályai abszolútak. Politikailag gondolkozni annyi, mint az állam szempontjából gondolkozni, erkölcsileg itélni annyi, mint az em-beri cselekvényeket az erkölcsi világrénd szempontjából a „jó“ és „rossz“ kategoriái szerint szemlélni; az állami élet erkölcsi megítélése tehát nem lehet azonos annak politikai megítélésével, s a politikai mérték más mint a tisztán erkölcsi. A politika bi-zonynyal nem egy fejezete csupán a morálnak; alapja az állam, szelleme az államszemlélet, feladata a közélet viszonyainak alapos felismerése. Az államnak is van erkölcsi természete, de azért nem pusztán intézménye az erkölcsiségnek s az erkölcsi élet egy-felől ki nem meríti az állami életet, másfelől tulterjed azon. Az államférfiúnak erkölcsileg indifferens dolgokban is megállapodásra kell jutnia, melyeknél egészen más viszonyzatokra kell ügyelnie s egészen más mértéket kell alkalmaznia mint az erkölcsit; így például, ha azt vizsgálja: melyik vámrendszer legyen a fenn-forgó esetben alkalmazandó? a gazdasági mértéket alkalmazza;

¹⁾ Ezzel szembeállítja *Kant* a *legalitást* mint cselekményeink külső jogszerű-ségét. (L. id. művét.)

²⁾ Lásd *Pauley Tiv.* A jog- és államtud. encyklopédiája; *Mohl Rob.* Encyklopaedie d. Staatswissenschaft 84. §.; *Verulam Bacon* szerint a P. művészet, mely társadalomilag szervezett embereknek közcélok szerint rendezése és vezényletében áll; *Dahlmann* szerint a „P. állami egészségtan, nem ép, mert egészséget szerezhet, de mert a kórok okait és forrásait, elhárító vagy enyhítő szereit megismerteti s az egészség fenntartásának eszközeit kijelöli.“ (Politik 8. lap.); *Bluntschli* az állampraxis, az öntudatos államélet fogalmából indul ki s „annak tudományát“ is politikának nevezi (Politik als Staatspraxis, P. als Staatswissenschaft; I. Lehre III. 1. könyv 1. fejez.; *Kaucz Gy.* a politika tudományát, (melyet országásattanának nevez) így definiálja: „azon tudomány, mely az államélet feladatai s az ezek megoldására vezető módok, eszközök és intézmények kiderítésével gyakorlati szempontból foglalkozik, a státusok rendezése és igazgatása szabályait fejti ki, illetőleg a közcélokra irányuló államcselekvőség szabályelveit állapítja meg.“ L. A polit. tudomány kézikönyve, 2 fejez. II. §. *Aristoteles* a politikát a tudományok koronájának mondja, *Kossuth* az exigentiák tudományának; *Eötvös* szerint a P. azon tudomány, mely azt tanítja, hogyan kell alkalmazni helyes mértékben különböző elveket. (XIX. száz. uralk. eszméi, II. 445. l.)

ha vontcsöví ágyúkat vagy páncélos hajókat kell beszereznie: a had-technikait; ha telekkönyveket szervez: a jogit és statisztikait; némely esetben az aesthetikait is, ha például valamely középület stíljének megválasztása forog szóban; és így tovább. Az erkölcstörvények az államon kívül alapulnak s tehát nem államtörvények; a politika alapjául azonban az állam szolgál, tehát a politika törvényei az állam törvényei. ¹⁾

De lássuk már most a viszony másik oldalát.

Nem gondolható, hogy a politika mint az emberek külső állami közéletének szabálya, az erkölcstörvénytől mint a jó emberi élet általános szabványától absolute elszakítható s teljesen függetleníthető legyen; „ép oly kevésbé gondolható ez, mint a hogy lehetetlen, hogy a nemzetgazdaságtan ignorálja a physika és mathesis törvényeit.“ ²⁾

Miután továbbá a politikának célja nem más, mint az állam célja, vagyis a nemzet, a társadalom javának, tökélyesbülésének, az egyesek összes megengedett életcéljainak előmozdítása, ³⁾ ezen céljával kellene a politikának egyenes ellenkezésbe jutnia, ha meghasonlanék az erkölcscsel, holott az ember erkölcsi haladása és tökélyesbülése ama célok sorában talán a legkiválóbb helyet foglalja el.

Nem szabad végre felednünk, hogy a nemzetek, s ezek közéletének alakzatai: az államok is, nem egyedül állanak a világon, hanem alkatrészei a nemzetek nagy családjának: az emberiségnek; már ezen okból sem tagadhatja meg az egyes nemzet, az állam, élete és törekvéseiben a közös emberi természetet s az emberi rendeltetést; e természet, e rendeltetés az *alkotótól* ered, s a nemzeteknek nem szabad kényelmetlen teher gyanánt rázni le magukról az erkölcsi kötelmet, mely az emberéletet a teremtő életével összeköti. Az isteni kormányzat a nemzetek fölött áll s követi őket életükben mint sorshatalom. „E sorshatalmat látta és elismerte Machiavelli is, de előtte kérlelhetlen, rejtélyes *végzet* alakjában jelent meg; amint kettévágta a szálakat, melyek által az emberi élet az isteni világkormányzattal összefügg, elhomályosodott előtte az istenség világaló képe s az antik Parcák rejtélyes alakjává változott.“ ⁴⁾

¹⁾ Lásd: *Bluntschli* „Politik u. politische Moral“ című értekezését a *Bluntschli-Brater-féle államszótárban*.

²⁾ Lásd *Bluntschli* *Lehre vom mod. Staat* III. köt. 1. könyv 2. fejez.

³⁾ Lásd *Kaucz* *Polit. tudomány* 2. és 3. §§.; *Bluntschli* *Lehre* I. köt. 5. könyv, 4 fejezet; *Mohl* „Encyklopädie d. Staatswissenschaften. 11. §.

⁴⁾ Lásd *Bluntschli* idézett értekezését.

Ehhez képest a politikának összefüggése az erkölcsi erők és erkölcsi életfeladatokkal el nem vitázható; s ép ezért a politikára nézve nem lehet *közönyös*, vajon a politikai cselekmények erényesek-e vagy bűnösök.

Tehát *fenntartjuk a politikai tudomány relativ önállóságát*, de elismerjük egyuttal, hogy *a politikai praxis nem helyezkedhetik ellenkezésbe az erkölcsi világrend törvényeivel*; ¹⁾ nem a kettőnek teljes különválasztása, még kevésbé azok ellentéte, de benső összefüggésük megőrzése mellett önálló művelésük a helyes út.

Ha így állítjuk a politikát a morállal szembe, egyiknek sem kellend attól tartania, hogy azt, ami benne sajátos és lényéből folyó, megtagadnia vagy a másiknak elveivel fölcserélnie fog kelleni; a morál kénytelen elismerni egy politikai álláspont léteztét és jogosultságát, mely a morál álláspontjával nem azonos, ámbár az, ki ezen politikai álláspontra helyezkedik, midőn cselekednie kell, azt sem fogja figyelmen kívül hagyni, vajon cselekedete, melynek célját és irányát nem az erkölcs, de a politika irta elő, magában véve nem az erkölcsbe ütköző-e, s mint ilyen nem veszélyezteti-e az erkölcsi rendet, és ezáltal magának az államnak érdekét, tehát végfolyamatban ismét egy politikai érdeket.

Ime világos képe a viszonylagos önállóság és összefüggésnek.

Valóban a politika, tárgyát tekintve oly gazdag, célját tekintve oly fontos, hogy tudományos önállósítása igazolásra nem szorul. Avagy nem képezi-e azon velünk született *állami érzék*, mely a politikai elmékedésnek és cselekvésnek iránytűje, eléggé érdekes tárgyát a vizsgálódásnak, hogy fejlődését, működését és hatásait behatóbban s legrejtettebb vonásaiban is megismerni igyekezzünk? E mellett aztán néha ugy is kell eljárunk, mint a természettudósnak, ki, hogy valamely mechanikai vagy chemiai erő természetét és hatásait tanulmány tárgyává tehesse, azon erőket, melyekkel az a valóságban egyesülve szokott működni, megszünteknek vagy legalább nem működőknek föltételezi.

A politikában azonban, a mely lényegében *gyakorlati* tudomány, az ilyen abstractio szükségkép csak igen szűk körben mozoghat; inkább csak előtanulmány, eszköz a célhoz; a politika feladata mindenképp, hogy a gyakorlati államférfiu eljárásának szabályokat alkosson; s midőn ezeknek construálásában a bölcselkedés útján levezetett elveket mintegy *próbakőre*, a történetre alkalmazza, ezen legjobb és legbiztosabb tanácsadó

¹⁾ Lásd *Bluntschli* Lehre III. idézett helyén.

arra fogja oktatni, hogy az *oly politika*, a mely céljai vagy eszközeiben a morállal mélyen és maradandóan meghasonlott, talán muló és látszólagos sikerrel dicsekedhetett alárendeltebb céljaiban, de az államélet nagy problémáit soha meg nem oldta és következményeiben romlásra vezetett.

III.

A fentebbiekben kifejtett viszony természete hozza magával, hogy a *gyakorlati politika* a szerint is különböző lehet, amint az erkölcsiség követelményeit többé vagy kevésbé tartja tiszteltben, cselekményeiben többé vagy kevésbé köti magát azokhoz. Az *oly politikát*, mely tisztán csak a célszerűségi mértéket alkalmazva eszközeire, a morál iránt teljesen közönyös s annak sarkalatos elveit megsérteni mindig kész, valahányszor azok útjában állanak, *erkölcstelen politikának*, *politikai immoralitásnak* szoktuk nevezni.

A nyelvszokás, mely igen gyakran öntudatlanul találja el a helyeset, jól distinguál, midőn *erkölcstelen politikáról* szól, a nélkül, hogy annak ellentétét a helyes, a tiszta, a nemesebb politikát *erkölcsösnek* nevezné. „Erkölsös politika“ alatt szükségkép *oly államvezényletet* kellene értenünk, a mely egyoldaluan az erkölcsösség érdekeit gondozván, az erkölcs szempontjából közönyös életirányokat elhanyagolná, s a mely mellett tehát az állami élet nagyobb tere parlagon heverne. Ezen esetlegesnek látszó körülmény is világot vet a tárgyalt viszonyra: *a morál igényei a politikával szemben legnagyobb részt csak negatívek,*¹⁾ csak alapelvei ne sértessenek meg, a politikai cselekvényeknek pozitív irányozását szívesen átengedi azon elvek és érdekeknek, melyek előtte, a morál előtt amugy is nagyrészt közönyösek.

Az erkölcsnek azon elveit, melyek a politikai élet viszonyaiban leggyakrabban találhatnak alkalmazást, s melyek tehát az erkölcstannak mintegy politikai részét képezik, így például a becsületességet, az igazmondást, szótartást, őszinteséget, hűséget, önzetlenséget stbt, a maguk összességében és vonatkoztatva az állami életre *politikai morálnak*²⁾ szokás ne-

¹⁾ Csak annyiban pozitívak, a mennyiben a *közmorál* előmozdítása az államcélok sorában kiváló helyet foglal el.

²⁾ Jól megkülönböztetendő a *morálpolitikától*, mely azon állami intézkedések eszélyességi elveit tartalmazza, a melyeknek célja a közerkölcsiség megszilárdítása és kifejlesztése; ide tartozik tehát a közerkölcsiségi rendészet, a mely az erkölcstelenítő befolyásokat elhárítani és megelőzni igyekszik, s a művelődési politika annyiban a mennyiben különösen az erkölcsi művelődést igyekszik előmozdítani. (Lásd *Kaucz*: A polit. tudomány kézikönyve 204. §. és *Karvasy*: Közrendészeti tudomány és cultúrpolitika 35. és 36. §§.)

vezni; míg egyes írók — figyelemmel azon változott alapok, föltételek és célokra, melyekkel az erkölcsstanból átültetett elvek az államéletben találkoznak, a *privátmoráltól* megkülönböztetik az *állammorált*, értvén ezalatt az erkölcsstannak az államélet viszonyaihoz alkalmazott szabványait.¹⁾

Az előbbiekből kitetszik, hogy a politikai életben érvényt igénylő erkölcsszabályok köre, a politikai morál, mint valódi megtestesülése a politika és morál közötti viszonynak, eléggé kiterjedt és tartalmas arra, hogy tudományos vizsgálódás tárgyát képezze; s ha azon tévfogalmakat tekintjük, melyek e kérdést a gyakorlati életben összezilálják, s azon veszélyeket mérlegeljük, melyek e tévnézetekből eredhetnek, el kell ismernünk, hogy e téren a fogalmaknak tisztázása s megállapítása a tudományra nézve, fejlettsége mai fokán elodázhatlan kötelesség is.²⁾

Annál nevezetesebb irodalmi jelenségnek kell azon, a híres német államtudós *Mohl Robert* által kezdeményezett irányt tekintenünk, mely szerint *politikai erkölcsstan* vagy *állam-erkölcsstan* mint az államtudományok egyik ága rendszeresen volna művelendő, mint azt az államtudományok encyklopaediájában adott vázlatban tünteti föl.³⁾

Mohl az államerkölcsstan önálló művelésének szükségességét következőleg indokolja:

„Alig volna szabad bizonyításra szorulnia, hogy az államot tárgyzó *tudománynak* nem szabad az erkölcsiség álláspontját elhanyagolnia. Az erkölcsi államkötelmek szabályszerű kifejlészése nemcsak azok tudatát gyarapítja, tartalmát felderíti és ezáltal sűrűbb s üdvösebb gyakorlására alkalmat nyújt, hanem ezen figyelembevétel elméletileg is szükséges. Ugyanis csak akkor tárgyalatott az emberek államéletének *minden* oldala, és csak akkor derítették fel a különböző felfogások minden törvényei, ha a *tisztán észszerű* felfogás is előadatott és a *kikényszeríthető* (jog) mellett a *kívánatos* (erkölcs) is fölemlített. A mily bizonyos, hogy az államtudományok teljes rendszeréhez a rideg

¹⁾ Lásd *Bluntschli* Lehre III. 16. 1.

²⁾ Ennek dacára magyar politikai íróink, — legalább *Kaucz* és *Karvasy*, kikről a politikát tárgyzó rendszeres műveket bírnak, — ezen kérdést majdnem teljesen figyelmen kívül hagyják; *Karvasy* szól a politikának viszonyáról a természetjoghoz (Alkotm. és igazságügyi politika 7. l.) de nem az erkölcsstanhoz; *Kaucz* annyit mond, hogy a politika közeli viszonyban van az ethikával vagy morálbölcselettel, mely bizonyos tekintetben alapját és forrását képezi. (Lásd: Polit. tudomány 13. §.) Ezen igénytelen tanulmány indokál tehát az is szolgált, hogy általa a politikai morál tudományos tárgyalásának irodalmunkban is utat akartam nyitni.

³⁾ *Robert v. Mohl*: „Encyklopaedie der Staatswissenschaft“ 76—83. §§. Magyarra fordította Löw Tóbiás.

jogén kívül *az eszély s a politika* tana is tartozik: ép oly bizonyosan meghallgatandók az *erkölcsiség* követelményei is. Nem szolgál tehát sem a tudománybeli gondosság, sem az általános emberi művelődésnek bizonyítékául, hogy *az államerkölcstant*, mely már az életben is csekélyebb figyelemben részesül mint a jog és a politika, *az elmélet teljesen el szokta hanyagolni*. Az se szolgálhat mentségül vagy elegendő kárpótlásul, hogy a tisztán bölcséleti s theologiai erkölcsrendszerek az emberek *állami* kötelmeit is fessegetik.“

Ez tökéletesen kifejezi a mi álláspontunkat is.

Mohl szerint az államerkölcstan két lényegesen különböző viszonylatnak erkölcsi tartalma számára állapít meg elveket; az első maga az *állam* mint összesség és intézmény, a második az *egyes állampolgár* magatartása a közös életben s viszonya az államhoz, annak műszervei és intézményeihez.

Az előbbi viszonyra nézve következő alapelveket állítja fel:

1., az állam nem egyesek érdekei s kívánságainak kielégítésére, hanem az egész nemzetnek művelődéséből folyó életcéljai előmozdítására szolgál; ezen állítás: „l'état c'est moi“¹⁾ nemcsak logikai s tényleges valótlanság, hanem otromba erkölcsstelenség is;

2., az egyes államfajok és államalakzatok alapelveit legbensőbb lényegökben kell fölfogni s megvalósítani; egyes intézmények, melyek amaz alapelvekkel ellenkeznek, fennálló és jogosult életcélokat zavarhatnak meg, az államból ezekre háramló hasznot csorbíthatják, tehát méltánytalanok — erkölcstelének;

3., erkölcsi kötelem a fennálló állami rendet és intézményeket mindaddig mig a nép életirányának megfelelnek, minden tiltatlan eszközzel fenntartani igyekezni; de ha a megváltozott művelődés más államfeladatot tűz ki, *az alkotmány megváltoztatása* lelkiismeretbeli kötelemmé lesz;

4., az államok egymás között észszerű céljaikat elismerni s jóakarattal előmozdítani (saját ugyanoly fontos céljaik rövidsége nélkül) erkölcsileg ép ugy kötelezvék, mint az egyes emberek.

Az állampolgárok magatartására nézve felállítható szabályelvek:

1., minden ember elismerni, tisztelni sőt gyarapítani és védelmezni tartozik azon államot, melyben észszerű életcéljait elérheti; ha az államban ezen céljai elérése lehetetlen, ezen vi-

¹⁾ XIV. Lajos mondása; tudományosan kifejezve és indokolva *Hobbes* „Leviathan“ című művében (18. szakasz.)

szonylag erkölcstelen államot tiltatlan eszközökkel s a polgárok többségével egyetértve megváltoztatni kell igyekeznie, vagy — el kell azt hagynia; ¹⁾)

2., kinek-kinek kötelessége a maga jogait annyira, mennyire észszerű életcéljai kívánják, érvényesíteni, de sokaknak, a közületnek észszerű céljait saját céljai fölé tartozik helyezni; a hol pedig valamely jog érvényesítése a jogosultra nézve nem szükséges, másokra nézve pedig hátrányos, ott az mindenesetre abbanhagyandó;

3., mások iránti jogkötelezettségeinek az állampolgár önkénytelen, a kellő időben és a jogosult minden terhelése nélkül megfelelni tartozik, mert a szilárd jogrend előmozdítása fontos erkölcsi kötelem; minden jog, a mig fennáll, tiszteletben tartandó s csak tiltatlan eszközökkel szabad javítását sürgetni;

4., az általában hasznos a különhaszon elé, a fontos a jelentéktelen elé helyezendő, a hol csak választás történhetik;

5., az erkölcstörvény nemcsak a cselekedetek tartalmát, hanem végrehajtási módját is kötelezi, a szükségtelen halasztás, akadékoskodás, barátságtalanság a bár különben jó cselekmények végrehajtásában tehát szintén erkölcstelen.

Megállapítja ezután Mohl az alkotmány erkölcsi feladatát s szól az államfő, a polgárok s az államügyek kezelésével megbizottaknak államerkölcsi kötelmeiről csak azt kívánom röviden megismertetni, a mit a többször nevezett író a *külügyi viszonyokban fennálló erkölcstörvényről* mond.

Erre nézve Mohl mindenekelőtt kikel a modern európai külpolitikai praxis erkölcstelensége ellen, s azt mondja, hogy ez azon tér, melyen még a lelkiismeretesebben gondolkodó államférfiak is túlteszik magukat a morál követelményein. Mint a nemzetközi politikába beférkőzött legközönségesebb erkölcstelenségeket tünteti fel:

1., a gyengébb államok elnyomását vagy teljes meghódoltatását pusztá hatalomvágyból, — azoknak gyámolítása s védelmezése helyett;

2., más államok belső fejlődésének ármányos uton való irígy meggátlását, — holott az államerkölc követelménye minden háborítástól való tartózkodás, sőt a saját kárunk nélküli gyámolítás volna;

3., a nemzetközi közlekedés minden szűkkeblű és rövidlátó akadályozását;

¹⁾ Azon kérdésre nézve: mikor legyen szabad az állampolgárnak a fejedelmi hatalom iránt tartozó engedelmisséget megtagadni, lásd: *Jacob: Antimachjavellend über die Grenzen d. bürgerlichen Gehorsams.*

4., más államok céljai és terveinek cselszövény és megvesztegetés útján való alattomos kifürkészését, — mi helyett nyíltság és becsületesség volna követendő;

5., a jelentéktelen, talán igaztalan okok miatt s a békés kiegyenlítési eszközök megelőző kimerítése nélkül viselt háborút, — melyre nézve, mint a humanizmus kiváló követelményére reá-
 utal a nemzetközi békebiróságok intézményére;

6., végül mint nemzetközjogi immoralitást tünteti fel a szükségtelen bajok okozását a hadviselésben, minden kegyetlenkedést s a tulajdon pajkos feldulását.

Bizonyos, hogy ezen elvek minden igazságosságuk és helyességök dacára nagyrészt igenis idealistikusak és túlszigorúak; de nincs kizárva azon remény, hogy magasabb és általánosabb műveltség fokán gyakorlati alkalmazásuk kevesebb nehézségekbe fog ütközni, addig is nevezetes kísérletet képeznek a *politikai morál tudományos rendszerének* megalkotására nézve, mely által egyfelől a politika önállósága s másfelől az erkölcs követelményei az államéletben legteljesebben volnának biztosíthatók, s a minnek kezdeményezésében Mohl annál inkább számíthatott sikerre, mert fejtegetéseiben úgy fogván fel az erkölcsöt, mint az *absolute észszerűt*, könnyű volt annak elveit a politika eszmekörébe belévonnia.

IV.

Az, a mit értekezésem II. szakaszában a politika és morál közötti viszonyra nézve általánosságban mondtam, két irányban igényel részletes kifejtést: először a *politika céljaira*, és másodszor annak *eszközeire* nézve.¹⁾

I. A célokra nézve könnyű az irányelv fölállítása: a *politika céljai lehetnek erkölcsileg indifferensek, de nem lehetnek erkölcstelenek.*

Feltüntettem előbb, mily gyakran van az államférfiu azon helyzetben, hogy oly ügyekre nézve, melyekre az erkölcsi tekinteteknek semmi vagy csak igen alárendelt befolyásuk van, megállapodásra kell jutnia; így például az alaki jogra, a hadászat, a közgazdaságra vonatkozó legtöbb reformok behozatalánál. De bizonyos, hogy miután az államférfi is ember, s az állami élet nem helyezkedhetik ellentétbe az erkölcsi világrénddel, a politi-

¹⁾ Lásd erre nézve *Bluntschli* többször idézett művének (Lehre III.) „Verhältniss der Politik zur Moral“ című fejezetét, melynek eszmemenetét lényegében követi fejtegetésem e szakasza.

kának nem szabad oly célra törekednie, melyet a morál mint bűnöst elvet.

Ezen igazságot elismerték az ókori népek is: a hinduk, zsidók, chinaiak szentkönyvei fennen hirdették, mint ama népek istenfélelme s vallásos érzületében gyökerező elvet. De az ókor politikai praxisa gyakran eltért tőle; a nemzetek hatalom- és terjeszkedési vágya s a fejedelmek önzése ritkán türte el az erkölcsi korlátokat. A rómaiakat viláгурalmi törekvéseikben nem fékezte azon megfontolás, hogy e törekvésük csak annyiban jogsult, a mennyiben a legyőzött népeknek s az egész emberiségnek is javára szolgál, s hogy más országoknak pusztá kizsákmányolása a hódító kincsszomja és uralmi vágya érdekében durva erkölcztelenség.¹⁾

Az utóbbi évszázadok politikájára is ritkán alkalmaztatott az erkölcsi mérték. A XV—XVIII. századok nem ok nélkül állanak a „machiavellistikus kor“ ros z hirében, mint azon kor, melyben a politika legfőlebb a látszat kedvéért hódolt az erkölcsi tekinteteknek. A moráltörvény tiltja, hogy embertársunkat féktelen uralmi és élvezeti vágyaink pusztá eszközeül, tárgyaul tekintsük, s mégis hányszor lett a fejedelmek és kegyenceik önkényuralma az alattvalók szabadsága, életcéljai és személyi méltósága rovására kiterjesztve.

E részben a korviszonyok ujabban mindenesetre jelentékeny javulást és haladást jeleznek; mióta a forradalmak az európai alkotmányokat szabadelvűbb alapokra fektették s különösen mióta a *nyilvánosság*²⁾ joga nem többé visszavonható kegyadomány, de a nemzetek életével összeforrt *szükségesség*, azóta a politika céljai sokkal inkább állanak a közvélemény ellenörködése alatt mint hajdan, azóta a machiavellistikus politika rettegett ármányai nagyrészt kivihetetlenekké, pusztá agyrémekké lettek. „Lassankint a *közvélemény közlelkiismeretté* fejlődik, — mondja *Bluntschli*, — s e közlelkiismeret figyelmeztetését, óvását érthetőbben nyilvánítja, hangosabban mondja ki dicséretét és gáncsát, a szerint a mint a politikai célok és erkölcsi életfeladatok között összhangzatot vagy ellenmondást lát.“

Igaz ugyan, hogy a közvélemény ezen, ethikailag legfontosabb és legmagasztosabb hivatását a mai államéletben még nem képes teljesen betölteni; aki megfigyeli azon ellenmondásokat, melyek leghatározottabb nyilatkozatai között gyakran felismerhe-

¹⁾ Lásd *Bluntschli*: Polit. und polit. Moral című értekezését a többször idézett államszótárban.

²⁾ „Publizität ist der Puls der Freiheit“, — mondja *Schlözer*.

tők, azon következetlenséget, melylyel ma fölkap egy eszmét s holnap elejti azt, aki látja, mint dédelgeti néha a közvélemény a legnagyobb politikai erkölcstelenségeket addig, míg azok külsikerének kápráztató hatása alatt áll, s mily jogosulatlan dühvel tombol felettök, ha egyszer elbuktak, — annak el kell ismernie, hogy e téren az időszaki *sajtóra*, mely leginkább képes a közvéleményt öntudatosan fejleszteni és vezetni, még nagy feladatok várnak, s hogy „a nép szavá“-nak még hosszú nevelésen kellend általmennie, a míg a politikai morálnak azon támaszt lesz képes nyújtani, melyet az tőle és csak tőle várhat.

A legmagasabb államcélok kétségkívül egyuttal kiváló erkölcsi feladatok; egy leigázott nemzetet idegen járómból kiszabadítani, a békét biztosítani, a civilisatiót tökélyesbiteni és terjeszteni, a polgárokat szabadságra nevelni, emberieségi intézeteket alkotni: mindezek oly célok, melyeket a politika és a morál egyaránt helyesel és tisztel. Csakhogy hányszor lett e magasztos feladatok látszata politikai sophisták által önző szenvedélyek lepleül felhasználva, hányszor lépett föl az önkényuralom a rend nevében, a hódítás a civilisatió terjesztésének cégére alatt, hányszor lett hangoztatva a „szabadság“ azok által, kik merő anarchiára törekedtek!

II. Sokkal nagyobb nehézségekkel jár az erkölcsi követelmények határának s a politika és morál viszonyának megállapítása a politikus által céljai elérése végett használható *eszközök* tekintetében.

Ha a politikai célok erkölcsileg feddhetlen eszközökkel elérhetők, magától értetik, hogy ezeknek föltétlen elsőbbség adandó, az erkölcsileg tiltott vagy csak kétes eszközökkel szemben, még ha utjok valamivel hosszabb is; ha például valamely üdvös intézkedés az állampolgároknál annak jósága felől elterjedt meggyőződés segélyével hajtható végre, mindenesetre ezen ut s nem az ámitás és csel lesz választandó; ha az államférfi munkájának sikerésítésére elegendő a polgárok kötelességérzetének felköltése, jobb ez mint az erőhatalom és kényszer; a nemzetélet nemesbitését inkább várhatjuk nemes gondolkozású államférfiaktól mint uralomvágyó pártvezérektől; erkölcstelen emberek vezérlete gyakran demoralisálja a nemzetet még akkor is, ha erkölcsileg jó államcélokat követnek. Sok igazság van tehát abban, miszerint a „becsületes eljárás, legalább hosszabb tartamban, a legjobb politika;“¹⁾ föltételez-

¹⁾ L. *Mohl* id. művében 85. §.; majdnem ugyanezt mondja *Kossuth*: „A férfias egyenesség a legjobb politika.“ *Irataim* 188. l.

nünk kell azonban, hogy a politikai magatartás *becsületessége* alatt nem értetik pusztá *érzékenykedés*, s nem szabad felednünk, hogy a *sentimentális* politika az állam természetével nem fér össze; a politikában érdek határoz, nem az érzelmek,¹⁾ s ha valamely hatalom jogos céljai követésétől visszariad azért, mert a vele versenyző hatalom, mely ama célja elérését eddig gátolta, megszorult állapotban van s ellentállani képtelen, ha valamely államkormány a körülmények kedvezésének illetően fölhasználását becsületellenesnek tartja: az ily magatartásban csak beteges sentimentalitást kell látnunk, nem erkölcsöt és becsületességet.²⁾

De felmerül már most azon kérdés: meddig ismerhetjük el az erkölcs követelményeinek jogosultságát a politika eszközeivel szemben? és szabad-e valamely erkölcsileg jó államcél elérésére, legalább ott, hol az erkölcs által helyeselt eszközök nem elegendők, erkölcstelen eszközöket is alkalmazunk? A *moralisták* ugyanazon szabályt, melyet előbb a célokra nézve felállítottunk, az eszközökre is alkalmazni akarják: megengedik az erkölcsileg közönyös eszközöket, de tiltják az erkölcsileg *tisztátlanok* használatát; s erkölcsi érzületünk és a felállított általános irányelvek logikai consequentiái ezen követelést elutasíthatlannak tüntetik föl.

S mégis a *gyakorlati élet* és a *történelem* tényeinek csak futólagos szemlélete is arról győz meg, hogy eme szabály *szigorú* alkalmazása rendkívüli nehézségekbe ütközik, sőt tényleg *lehetetlen*. Nem vonhatjuk tagadásba, hogy az államra nézve sokkal üdvösebb, ha egy erélyes, de hatalomvágyó ember által idegen uralom alól felszabadíttatik vagy belzavaroktól megmentetik, mintha egy, minden erkölcsileg kétes eszköztől lelkiismeretesen óvakodó, erényes, de bátortalan és gyöngye fejedelem uralkodása alatt, elgyöngül, tekintélyét veszti és tespedésnek indul; hogy a népjólét tekintetéből hasznosabb a fölkeltett hiúság és dicsvágy, mely közjóra szolgáló műveket hoz létre, mint a jámbor alázatosság, mely kezeit ölébe téve semmit sem tesz.

Ezen tekintetek okozták, hogy némely *politikus* az erkölcsi szabályok alkalmazhatását a politika eszközeire egyáltalán tagadta, s azt állította, miszerint ama jesuitikus mondás: „*finis sanctificat media*“ a privátmorálban elvetendő ugyan, de mint *politikai elv* nélkülözhetetlen.³⁾

¹⁾ Mondja *Kossuth* idézett művében, több helyen.

²⁾ L. *Bluntschli* id. értekezését.

³⁾ Talán itt lesz helyén a politikai intentionalismus legnagyobb mesterének *Machiavellinek* némely különösen jellemző tanácsát idéznem; csak azokra szorítkozom, melyek a gyakorlatban legtöbbször lettek követve s ép ezért az elméletben legtöbbször támadtattak meg: „Az, a ki minden dologban az erkölcsi jót akarja követni, az

Hogy azonban ezen nézet mily borzasztó veszélyeket hoz a közerkölcsiségre, csak némileg beható vizsgálat mellett is félreismerhetetlenné lesz. Ha minden rossz cselekedet, sőt minden bűntény is azon föltevésben, hogy a közélet hasznára szolgál, politikailag igazoltnak tekintetik, akkor az erkölcsi rend biztossága elveszett; ha az állam politikai eszközei immoralitását céljai erkölcsösségével szépití és leplezgeti, mi tartsa akkor a magánembert az állam példájának követésétől vissza? Ezáltal ama képmutató elv általánossá válnék, a bűnös szenvedélyek féköket vesztve még új ingert is nyernének s az erkölcs alapelvei fölládoztatnának az államérdeknek, mi pedig ellentétben áll azok eredete és rendeltetésével, miután az erkölcs alapelvei az ember természetében s viszonyában alkotójához gyökereznek és az embernek minden életköre azokat fennállóknak föltételezi. E mellett nincs indokolva és megmagyarázva az: miért uralkodjék az államban más elv, mint a magánéletben, s miért ne követhetné a magánember szintén az állam példáját, erkölestelen eszközöket választván erkölcsös célok elérésére? Mint észszerűtlent kell elvetnünk azon gondolatot, hogy *az államférfiuban a magánember az erkölcstörvény alatt álljon, a közügyekkel foglalkozó pedig az alól fel legyen oldva.* „Valóban az erkölcsi világrend harmoniája örökre meg volna zavarva, ha az erkölcsileg jó célok és erkölestelen eszközök közötti nyílt ellentét elismertetnék, ha az erkölcstörvény csak a célokra nézve

avval nem törődő tömegben tönkre megy; ezért az oly *fejedelemnek*, ki a maga uralmát fenntartani akarja, *értenie kell hozzá* alkalmilag, ha azt a szükség kívánja, *rossznak is lenni*; tudom ugyan, hogy kívánatos, miszerint a fejedelem minden dicsérendő tulajdonnal birjon, de miután ezt az emberek természetete nem engedi, csak arra kell igyekeznie, hogy oly bűnök hirében ne álljon, melyek miatt az uralom elveszthető, de ne óvakodjék az olyanoktól, melyek nélkül uralom fenn nem tartható; mert *vannak látszólagos erények, melyek mellett tönkre megy az ember és vannak látszólagos hibák, melyek nélkül jólétünk nem lehet biztos és maradandó.*“ (Príncipe. 15.) „Fölme-rül azon kérdés: mi jobb a fejedelemre nézve: *jobb-e ha szeretik, vagy jobb ha félnek tőle?* Feleletem rá: hogy mindakettő jó, de miután a kettő nehezen összeköthető, s egyiknek hiányoznia kell, *biztosabb rá nézve, ha félnek tőle, mint ha szeretik*; mert az emberekről általánosságban elmondható, hogy hálátlanok, ingatagok, álnokok, veszélyben gyávák s nyereség után vágakodók: a mig jót teszsz velök, hived is ígérük, hogy éltüket és véreket feláldozzák érted, — ha t. i. a veszély távol van, — de ha a vész közelít, föllázadnak ellened. *Az emberek könnyebben bántják meg azt, kit szeretnek, mint azt a kitől félnek*, mert a hála köteléke — az emberi természet hitvány-sága folytán — elszakad, ha az önérdékkel összeütközik, a büntetéstől félelem azonban sohasem szűnik meg.“ (Príncipe 17.) „A ki valamely államban az uralmat magához akarja ragadni, annak minden *kegyellenséget* egyszerre kell végeznie, nehogy mindig újból legyen kénytelen elkezdeni; másoknak minden sérelmét egyszerre kell végrehajtani, hogy kevesebbet lehessen felettök gondolkozni és beszélni s kevésbbé mélyen éreztesse nek; ellenben a *jöletemények* lassankint, egymásután gyakorolándók, hogy az emberek mindig foglalkozzanak velök.“ (Príncipe 8.) „Ritken vagy sohasem történik, hogy az emberek csekély sorsból nagy méltóságokra emelkedjenek, *erő és ravaszság* nélkül; nem hiszem, hogy erre maga az erő elegendő lenne, de tapasztaljuk, hogy a *ravaszság maga is elegendő*, és ez annál kevésbbé gyűlöletes, minél

tartaná meg autoritását, de az eszközök választásában teljesen hatálytalan volna.“¹⁾

A feltüntetett két ellentétes nézet egyike sem lehet tehát helyes; a moralistáké azért nem, mert az államot veszélyezteti, a politikai sophistáké pedig azért nem, mert az erkölcsi világrendet aláássa.

E tömkelegből csak úgy leszünk képesek kihatolni, ha egyfelől az *állam természetét* vesszük vizsgálat alá, másfelől azon kérdést igyekszünk megoldani: *mily viszonyban áll a rossz az általános erkölcsi világrendhez.*

Az állam természetét illetőleg láttuk előbb, hogy az az erkölcstörvény léteztét és tiszteletben tartását föltételezi, hogy az államnak egész élete- s működésében ama törvények hatása alatt kell állania. Az állam, mint legmagasabb tőkélyü *személyiség*²⁾ egyszersmind *erkölcsi lény*, tehát alá van vetve az erkölcsi kötelemeknek, igyekeznie kell az erkölcsi erények elérésére; ezen kötelem egyaránt kiterjed az államra mint öszszemélyiségre, az állam vezetőire úgy, mint a kormányzottakra, az államhatalom közegeire és a politikai pártokra.

Másrészt azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy *az állam az emberek külső közéletének rendje és szervezete*; azon erkölcsi követelmények, melyek a politikai életben érvényesülnek, mértékök és céljuk tekintetében egészen eltérők azoktól, melyekkel a *vallás* lép fel; emezek a lélek belső életét kötelezik, amazok a nemzet külső közéletére vonatkoznak; emezek a tőkélyt a türelem és békés önmegadásban kereshetik, amazok a *cselekvést* tüzik ki az államférfi feladatául; az államélet erkölcsszabályai nem igényelhetik a szemlélődő elzárkózást, hanem az államtágok élénk befolyását és hatását egymásra s az összességre; az erkölcs-

ügyesebben van eltakarva.“ (Discorsi II. könyv XIII. fejezet.) „Nagy esztelenség valamit kérni s előre azt mondani: én azzal rosszat akarok cselekedni; mert nem kell az embernek szándékát fölfedeznie, hanem *azon kell lennie, hogy célját minden uton-módon elérhesse.* Elég valakitől elkérni a fegyvert és nem szükséges mondani: én azzal téged meg akarlak gyilkolni; azután, ha már a fegyver a kezében van, eleget tehets kívánságodnak.“ (Discorsi I. könyv XLIV. fejezet.) Különben ezen elvek jellemzésére helyesen jegyzi meg *Oberbreyer*, (idézett művében a 18. fej. commentárjában,) hogy „a nagyok és hatalmasok rendesen azért kívánnak az erkölcsi törvények békóiból menekülni, hogy szabadon követhessék szenvedélyeiket; ezt azonban Machiavelli nem engedi meg nekik; sőt inkább azt mondhatni, hogy a *legszigoróbb morál sem kíván oly nagy önfeláldozást, mint azon állameszély, mely az erkölcsről mitsem akar tudni, s az ember minden tettét az ész hideg számításának veti alá, hogy egyetlen egy kitűzött célt elérhessen.*“

¹⁾ Lásd *Bluntschli* Politik id. helyén.

²⁾ Az állam személyi természetét tárgyalja különösen *Bluntschli* (Lehre I. Allgem. Staatslehre) s még inkább *Stein*. (Verwaltungslehre.)

tan az egyén életcéljaúl az ideális erkölcsi tökélyt jelölheti meg, s várakozásait odáig fokozhatja, az állam azonban kénytelen igényeit a tömeg tényleges tehetségei és fogyatkozásai vonaláig mérsékelni s kényszermértékét a *többség átlagos erkölcsi minőségénél* magasabbra nem szabhatja. Jól mondja *Bluntschli*: „Der Priester mag den Gläubigen ermahnen *wie er sein soll*, der Staatsmann muss die Menschen nehmen, *wie sie sind.*“¹⁾

A történet tanusítja, hogy azon *relativ erkölcsi átlagmérték*, melyet az államéletben alkalmazhatunk, — s mely a korviszonyok, a nép műveltsége és gondolkodásmódja szerint változhatik, — a civilizáció haladtával lassan bár, de mégis észrevehetőleg emelkedik, s hogy a mily mértékben terjed az államélet vezényletében való részvétel köre, a mily mértékben rendeltetik alá a politikai befolyás a nyilvánosság ellenőrzetének, a mily mértékben tisztul és terjed továbbá az államélet természetének ismerete, saját egyéni céljaink és a közület rendeltetésének helyes felfogása: oly mértékben nemesbül és tökélyesbedik az államélet erkölcsi tekintetben is.

Vessünk csak egy pillantást a *háborúk történetére* s hasonlítsuk össze azon vadságot és kegyetlenséget, melyet még a művelt *görögök és rómaiak*, melyet még „a szeretetreméltó Nagy Sándor és a nagylelkű Julius Caesar“ is hadakozásukban a fegyvertelenek, nők és gyermekek iránt, valamint az ellenség vagyonának feldúlásában tanusítottak, a mai művelt nemzetek magatartásával a harcban s azon jótékony hatásokkal, melyeket a nemzetközi egyezmények e téren már is felmutathatnak!

Az ókor népeinél nem sokkal szelidebb erkölcsünek bizonyult a középkori kereszténység az *eretnekek üldözésében*; a római pápák nem egyszer hirdették azon megvetendő elvet, miszerint hitetlenekkel szemben sem hűség, sem hit nem kötelez, hogy az eretnekeknek adott szó, — még az eskü is, — bűn terhe nélkül megszeghető.

A *renaissance kora* azon folyton ingadozó és bizonytalan átmeneti viszonyok hatása alatt állva, melyeknek erkölcstelenítő befolyását máris feltüntettem, mindig forrongva és meg nem állapodva, különösen alkalmas volt az államélet erkölcstelenségét, a csalás, árulás és hitszegés egész rendszerét kifejleszteni, melynek kedvenctere az akkor még egészen új, de bűnökben máris utólérhetetlen *diplomatiái praxis*, színtere pedig különösen *Itália* volt. *Macaulay* remekül jellemzi az ezen korbéli olasz állam-

¹⁾ Politik, idézett helyén.

férfit prototypusát: ¹⁾ „Jelleme az első tekintetre azon benyomást gyakorolja, mintha ellenmondások vegyülete, agrém, káprázat volna, oly szörnyű mint Milton pokol-őre: félig istennő, félig kigyó; felső része fönséges és szép, az alsó csuszó-mászó és utálatos. Oly emberrel van dolgunk, kinek gondolatai és szavai semmi összefüggésben sem állanak; ²⁾ ki mindig kész esküt tenni, ha el akar érni valamit, ki, ha árulásra gondol, sohasem jó zavarba az ürügy miatt. Kegyetlenségeinek semmi köze a forró vérrel, vagy a féktelen hatalom örült kitöréseivel: mély és hideg számítás jól megfontolt eredményei azok. Szenvedélyei olyanok, mint a jól iskolázott hadsereg: heveségükben szabály van, s féketvesztett dühökben sem feledik el a fegyelmet, melyre megtanítottak. Lelke a becsvágy kiterjedt és bonyolult terveivel van telve, de arcvonásai és beszédje mi egyebet sem mutatnak, mint bölcsészti nyugalmat és mérsékletet. Szívében gyűlölet és bosszú dúlnak s mégis minden tekintete nyájas mosoly, minden mozdulata szívélyes előzékenység. Arcvonásai simák, beszéde udvarias, mindaddig míg ellenfelének örökös figyelmét elszenderítenie, s a halálosan sebezhető pontot megtalálnia sikerült: akkor aztán lecsap — először és utólszor. A harci bátorság, mely a durva németnek, a könnyelmű fecsegő franciának s a regényes, kérkedő spanyolnak büszkesége, nem az ő erénye, sőt másokban sem tudja becsülni; szemében legdicsőségesebbek azon eszközök, melyek legbiztosabban, leggyorsabban s a legtitkosabb uton vezetnek célhoz. Örültségnek tartaná ellenfelét nyílt harcban támadni meg, miután ép oly biztosan vagy biztosabban éri célját, ha szinlelt baráti ölelés közben döfi szívébe törét, vagy az oltár előtt szentelt ostyával mérgezi meg.“ ³⁾

Az ily gonoszság mai nap már nem tud csodálatot kelteni,

¹⁾ Lásd „Machiavelli“ című többször idézett történeti tanulmányát.

²⁾ Nagyon kedvelt diplomatai jelesség még mai nap is; „Les paroles sont faites pour cacher nos pensées“ mondta Fouché; még jellemzőbb azon adoma, melyet egy újabbkori diplomatáról beszélnek, kinek sikerült valamely nagyfőnökké tanácskozmány alkalmával szinlelt együgyűsége által diplomatai ellenfeleit megtevésztetni s azok célzatait kitudni; kijöven a tanácskozási teremből, egész elragadtással mondá meghittjének: „Je suis enchanté, on m'a pris pour une bête!“

³⁾ Az elvetemedett politikai csalfaságnak valóban klasszikai példáját beszéli el *Machiavelli* az ő iszonyatos mintafejedelmének, *Cesare Borgiának* történetéből. Midőn Romagnát meghódítván, azt a megelőző uralkodók fosztogatása által teljesen fölzaklatva és elkésztve találta, hogy a népet nyugalomra kényszerítse s a hatóságának aláesse, Remiro d'Orcot küldte oda kormányzóul, egy rendkívül elszánt, kegyetlen embert, ki vas szigora által csakhamar helyreállította a rendet. A mint ez megtörtént, a herceg, (Borgia) egyrészt hogy megbizottja személyében vetélytársa ne támadjon, másrészt, hogy Remiro kegyetlenségei miatt a gyűlölet reá ne háruljon, bíróság elé állíttatta a kormányzót, s azon embert, ki megbízásából és utasítása szerint járt el, a nép kegyének megnyerése végett halálra íteltette és ketté vágott testét Cesena piacán nyilvánosan kiállíttatta. (Principe 7.)

mint a Borgiák korában, s annál inkább válik lehetetlenné, minél nehezebb általános műveltség mellett az állampolgárok tulajdonképpen nagy részét vak eszköznek tekinteni s a politika cselekményeit a titokszerűség ködébe burkolni.

A haladó műveltség megszüntette azon erkölestelen *bálványozást* is, melylyel a hatalmukat isteni rendelésre alapító fejedelmek még néhány századdal ezelőtt környezetettek; önértékünk felháborodik, ha arra gondolunk, hogy ezelőtt az európai hatalmak követői a török sultán előtt földre borultak; megvetéssel fordulunk el azon aljas hizelgés és istenitéstől, melyben XIV-ik Lajost királyi udvarában azon kor legelőkelőbb írói is illették.

A XVIII. században a politikai immoralitás leginkább a majdnem általános *megvesztegethetőségben* nyilvánult, s pedig nem a hátramaradt és műveletlen népeknél, de azon nemzetnél, mely a civilizáció élén haladt s mely tulajdonképi alkotója a modern parlamentarismusként: az *angoloknál*. Akkoriban angol minister másképp nem tarthatta fenn magát, mint ha a parlamenti tagok többségét, pénzzel hivatalokkal vagy javadalmakkal megvesztegette; Pitt hírnevének nem ártott azon tény, hogy Irland unióját Nagy-Britanniával megvesztegetés segélyével vitte keresztül. Ugyancsak III. György uralkodása alatt a képviselő-választó-kerületek többsége testületté szervezkedett, s a jelöltekkel alkudozásba bocsátkozott;¹⁾ egyes választásokra 20-80,000 font sterling költetett el.²⁾ Az angol parlamenti tag szavazata árú volt s a kormány gyakran minden szemérmel félretéve nem is hivatal vagy kitüntetéssel, de egyenesen pénzzel vesztegetett; maga a király személyesen is részt vett ezen üzelmekben; 1762-ben, midőn Bute lord békejavaslata került tárgyalás alá, az állami fizető-hivatalban külön boltot nyitottak, hová a béke mellett szavazó parlamenti tagok tömegesen mentek szavazataik díját fölvenni. Valóban elérkezettnek látszott az angol alkotmány elvesztésének ideje, melyet *Montesquieu* e szavakkal jósolt meg: „Elle périra lorsque la puissance législative sera plus corrompue que l'executive.“³⁾

Ha korunkban a politika útjai nem is mindig tiszták, leg-

¹⁾ Az oxfordi testület 5670 font sterlingért ajánlotta föl előbbi követeinek az újbóli megválasztást; a vesztegetési törvényeket a legorcátlanabb módon játszották ki, így pld. 1790-ben egy választás alkalmával egy pözmébelokort 800 fontért vett meg a jelölt. (L. *Jánosi Fer.*: Alkotmányok gyűjteménye I. 96. I. *Fischel*: Die Verfassung Englands; 7. Buch. 4. Cap. A)

²⁾ *Fox* a kormány agitációjának ellensúlyozására westminsteri választása alkalmával 18,000 fontot költött (körülb. 180,000 frt a mi pénzértékünkben); *Spencer lord* Northamptonban egy választásra 70,000 fontot adott ki, sőt a yorki grófságban — *irja May* — egy választás 150,000 fontba került! (L. *Jánosi* és *Fischel* id. műveit; *May*: Constitutional history I. 294. s köv. l.)

³⁾ „L'esprit des lois“ I. köt. 11. könyv, VI. fejt.

alább bizonyos, hogy mai nap a közvélemény és közérzet az említettekhez hasonló aljasságokat az államélet vezérlő köreiben nem tűrne hallgatással sőt nyíltan feltámadna ellenök.

A kétértelműség s mások szándékos megtévesztése a diplomatiában maradt legtovább gyakorlatban; a XVIII. században még annyira el volt terjedve, hogy „e téren becsületes és igazmondó ember ép oly kevéssé nélkülözhetette időnkint a képmutatást mint a kereskedő, ki latrokkal kénytelen üzérkedni.“¹⁾ Álnokság és hazugság a nemzetközi érintkezésben, fájdalom, még mai nap sem tartoznak a ritkaságok közé, s a kölcsönös bizalmatlanság annyira gátolja az őszinteséget és igazi jóakaratot, hogy itt valóban alkalmazható az, amit nem régiben egy híres államférfiu mondott,²⁾ miszerint „a politikában a kormányok helyzete hasonló azon vándoréhoz, ki ismeretlen országban idegen emberekkel jár együtt: ha látja, hogy kísérei közül valamelyik kezét zsebébe dugja, ő már a pisztolyt húzza ki a magából“; de az őszinteség, egyenesség s az érdekközösség felismerésén alapuló bizalom most már mégis inkább merészellennek leplezetlenül küzdeni a hajdani erkölcstelenség ellen.

Az állami élet erkölcsi természetének vizsgálata folyamában azt láttuk, hogy azon *erkölcsi átlagmérték*, melyet a politika, mint a külső közélet s az állami exigenciák tudománya alkalmaz, a műveltség haladása- és nemesbülésével emelkedik, fokozódik. Azon átlagmérték elfogadásából egyébiránt nem következik az, hogy az államot vezérlő egyéneknek nem kell igyekezniök *ama mérték fölé emelkedni*; sőt nemcsak hogy nem szabad a mögött hátramaradniok, de *kötelességök* a nemzet erkölcsi tökélybülésében is utat, irányt jelölve *erényekben is elsőségre törekedni*; épen mert vezetők s az alattok állóknak példányképül szolgálnak, magasabb erkölcsi követelményeknek kell megtefelelniök. Az erényes fejedelem nemesíti s emeli a társadalom életét is, a feslett életü uralkodó befolyása alattvalóinak moralitását is megrontja.³⁾ Végre azt sem szabad felednünk, hogy a fejedelmek

¹⁾ *Bluntschli* Politik id. fejezetében.

²⁾ *Bismarck* hg. mult évi július hóban a német birod. tanácsban mondott beszédjében.

³⁾ Azt mondja *Machiavelli*: (Discorsi 3. könyv, XXIX. fej.) „Ne panaszkodjanak a fejedelmek semmi véték ellen, mit az ő kormányuk alatt levő népek elkövetnek, mert az ilyen vétkek vagy az ő hanyagságukból erednek, vagy pedig onnan, hogy ők maguk is hasonló hibákkal vannak beszennyezve; és a ki végigtekint a népeken, melyek korunkban rablás és más hasonló vétkekkel terhelvek, látni fogja, hogy mindez azoktól származott, kik őket kormányozták s kik hozzájuk hasonló természetűek valának.“ *Lorenzo Medici* így szól:

„E quel che fa il signor, fanno poi molti, Chè nel signor son tutti gli occhi vólti.“

és államférfiak erényei gyakran a tisztán politikai célok elérésének is legkitünőbb eszközei; *Machiavelli* maga elismeri, hogy az emberiség egy példája nagyobb hatással bír, mint a nyers hatalom és erőszak,¹⁾ s hogy a jótétemény szoros kapcsolatokkal övezi egymáshoz a fejedelmet és a népet.²⁾

Mások erkölcstelen cselekedeteinek pusztá fölhasználása az állam javának előmozdítására, sohasem kárhoztatható, ha azokat az illető államférfiu nem maga idézte elő s azok *valódi véletlen* gyanánt merülnek föl. Objectiv tények fölhasználása ugyanis valamely magában véve tiltatlan cél elérésére nem ellenkezhetik a törvénnyel; az államférfiu erkölcsi kötelme nem abból áll, hogy a külvilág valamennyi s jelesül kezelése alá nem is helyezett viszonyait előbb az erkölcstörvény értelmében rendezze, mielőtt létezőknek elismerné, hanem csak abból, hogy önmagára s a maga kezdeményezésére nézve az erkölcstörvény korlátai között maradni igyekezzék. Mások cselekményeirt mások felelősek, és ha mások erkölcsiségének hiánya gyamolíthatna bennünket tiltatlan céljaink elérésében, úgy valóban döreség volna, sőt céljaink tekintetéből gáncsolandó is, ennek hasznát nem venni vagy az ily tényt számitáson kívül hagyni. Csak ott veszi kezdetét a magunk erkölcstelensége, a hol az idegen vétket nem mint tényt kapjuk, hanem *előidézni, előmozdítani akarjuk*; az ily esetben magunk is osztozunk a felelősségben s a vétek bennünket is terhel.³⁾ Midőn például II. Fülöp spanyol király gyilkosokat bujtatott föl, hogy Erzsébet angol királynő élete ellen törjenek: ez büntény volt, melyet sem a spanyol állam javára való hivatkozás, sem V. Pius pápának vallási tekintetekből nyilvánított helyeslése nem menthet; s ismét csak a reformáció korának bizonytalan erkölcsi közérzületéről tesz tanúságot, hogy Bayard lovagot kortársai ritka erényhős gyanánt magasztalták, mert a ferrarai herceg azon ajánlatát, hogy ölje meg a pápát — ki az ő s a herceg élete ellen agyarkodott — visszautasítá.⁴⁾

A hatalom birtoklóinak azonban kétszeres elővigyázatra s valódi, határozott akarattisztaságra van szükségük, ha ily cselekményekkel szemben a felelősségtől mentek akarnak maradni; itt maga a *kétértelmű passivitás az egyenes megakadályozás helyett*, — mihelyt a hatalmasnak tudomása volt a tett felől, — az erkölcstelenség bélyegét süti reá; e mellett nem szabad feled-

¹⁾ Discorsi III. könyv, XX. fejt.

²⁾ Principe 10. fejt.

³⁾ L. Mohl id. művében 85. §.

⁴⁾ L. Laurent: Études sur l'histoire de l'humanité X. 390. l.

nie, hogy állásában s befolyása és hatalma birtokában csupán kívánatának odavetett nyilvánítása is gyakran elegendő, hogy másokat bűnökbe taszítson, melyeknek felelősségében azután neki is osztoznia kell.

De valamint nem éri gáncs azon hadvezért, ki egy áruló által ellenfele állásának hiányai felől értesülvén, ebből a maga eljárására hasznot húz, az ellenséges hadvezér gyavaságát, bűnös figyelmetlenségét kizsákmányolja, — valamint nem követelhető, hogy idegen kormánynyal folytatott alkudozásban ne használtassék fel észélyesen a követ vagy fejedelem hiusága, csacskasága: — ugy azon fejedelmet sem hibáztathatjuk, ki egy trónkövetelő meggyilkoltatását, — melynek sem előidőzésében, sem tudatos megengedésében nem vétkes, — arra használja fel, hogy uralmát és hatalmát megszilárdítsa.¹⁾

Hogy azonban az objectiv erkölcstelen tényeknek politikai eszközökül való felhasználását s ennek határait megvilágítsuk, szükséges — mint említém, *a rosznak szerepét és jelentőségét az erkölcsi világréndben* vizsgálunk.

A rosz egészen máskép jelenik meg, ha azt nem mint egy, az erkölcsi rendet megvető ember cselekedetét tekintjük, de mint tényt egy magasabb, az emberiség egész életét átfogó álláspont-ról vonjuk szemlélet alá. A mi, tekintettel az egyes bűnözőre méltán gonosznak és megvetendőnek tünt fel, az az egésznek összefüggésében ugy jelenik meg, mint a *jónak szükséges előfeltétele*. Itt leli igazolását különösen az, a mit *Goethe* Mephistophelese mond magáról, hogy ő:

„ . . . ein Theil von jener Kraft,
Die stets das Böse will und stets das Gute schafft.“²⁾

A mi az egyes emberben, az egyes cselekedetben rosz, az az egészben, az összességben jóra szolgál: a legmagasabb erények csak a keblünk gonosz hajlamai elleni küzdelemben érhetők el

¹⁾ *Mohl* erre nézve (az id. fejezet jegyzetében) azon észrevételt teszi, miszerint itt „az erkölcsileg megengedett s tiltott közötti határvonal néha felette finom, de kellő figyelem mellett fölismerhető. Míg péld. idegen hivatalnok *megvesztegetése*, hogy kötelességét megszegje, tilosnak tűnik fel, a *megajándékozás* jogunk érdekében nem gáncsolható.“ Ezt ugyan a gyakorlatban nehéz volna distinguálni!

²⁾ Ugyanazt fejezi ki *Madáchunk* az Ur szavaiban:

„Te Lucifer meg, egy gyűrű te is
Mindenségemben, működjél tovább:
Hideg tudásod, dőre tagadásod
Lesz az *élesztő*, mely forrásba hoz,
S eltántoritja bár, — az mit se tesz —
Egy percre az embert, majd visszatér;
De bűnhődésed végtelen leend,
Szünetlen látva, hogy mit *routni vágyol*,
Szép és nemesnek új csirája lesz.“

(Az ember tragédiája, 15-ik szín.)

és a hősiség csak a kortársak erkölcstelensége elleni harcában érvényesül;¹⁾ a jónak előhaladása föltételezi a rosznak leküzdését; vegyétek el az emberi természet minden szenvedélyeit és rossz hajlamait, s az ember élete elfásul és renyhe tétlenségbe merül.²⁾ „Valamint az emberi tévedés szükséges az igazság fölismerésére, úgy az emberi világban tényező rossz is szükséges előfoka az erkölcsi tökéletesedésnek.“³⁾

A rosznak nincs nyugta, nincs maradása az erkölcsi világban: mindig küzdenie, mindig üldöztetnie kell, mindig újból le kell veretnie, és végre valóban le is győzetik;⁴⁾ ha pedig egyszer legyőzetett, akkor megszűnt rossz lenni, akkor már világos, hogy csak a jónak kifejlődésére szolgált. Az összesség szempontjából tehát a földolog az, hogy a rossz a jónak szolgálatára kényszerüljön, s ezáltal legyőzve maga is jóvá tétessék; ennyiben mindenesetre joggal lehet különbséget tenni a jó cél és rossz eszköz között, de emez csak akkor bocsátható meg, ha alárendelt helyzetben van amazzal szemben, ha a jó a rossz által leküzdhető és jóvátehető.

Ha pedig az erkölcsi világrendben az objectiv rossz a maga egyes nyilvánulásában az összességnek tökélyesülésére szolgál, miért nem állana fenn e viszony az államban is? Ha a Mindenható az ő végtelen tökélyű világrendjében a rosszat nem nélkülözheti, mert nélküle az igazi jó nem érvényesülhetne, hogyan nélkülözhetné azt az állam a maga életében?

Az állam is az összesség rendje, az állam maga egy világ; mint ilyen az emberek szenvedélyeit és hibáit előhaladása és tökéletesedésében ép oly kevésbé nélkülözheti, mint isten a maga világműködésében.

Az állami élet, a civilizáció, a haladás hányszor kap előmozdító lökést az önzés hatalmas rúgójától? Tagadhatja-e valaki, hogy a hiúság, mely bizonyosan nem erény, a közület működésében igen productiv tulajdonságnak bizonyul? Becsvágy, harcoszomj nélkül a hadsereg élettelen gép, melynek csak rendjét zavard meg s az egésznek mozgása megakad; és jól mondja Bluntschli, hogy a hazaszeretet férfias erénye soha-

¹⁾ Kant mondja: „Die Stärke wird nur durch Hindernisse erkannt, die sie überwältigen kann.“ Metaphys. Anfangsgründe d. Tugendlehre. 241. l.

²⁾ L. Bluntschli államszótári értekezését.

³⁾ Bluntschli Politik id. helyén.

⁴⁾ Lucifer mondja az „Ember tragédiájában“:

„Győztél felettem, mert az végzetem,
Hogy harcaimban bukjam szüntelen.“

sem tiszta ama szenvedélyek vegyülésétől, s hogy valamint a nemesére csak rézzel vegyítve lesz forgalomképes éremmé, ugy az erény és szenvedélyek ama vegyülése is szükséges az állam céljaira.

Vagy van-e okunk kétségbeesni afölött, hogy a fortély és esel a politikából soha egészen ki nem küszöbölhető? A természet az ember észtehetségét nem ok nélkül szerelte fel *furfangossággal*, *ravaszsággal*: a gyöngébbnek természetes védpajzsa az a hatalmasabbnak erőszakoskodása ellen; ¹⁾ és ép ezért nem hibáztathatjuk azon államférfiut, ki valamely valóban nemes állameél elérhetése végett politikai ellenfelét tervei fölül tévedésben tartja, sem a minisztert, ki a fejedelem ismert erkölcsi gyöngéit vagy egy párt vak buzgalmát ügyesen használja fel valamely közérdekü intézmény létesítésére.

Nagy igazság van abban, hogy az emberek sem *egészen jók*, sem *egészen rosszak* nem tudnak lenni; ²⁾ hogy az ember sem angyal, sem ördög, hanem épen *ember*. ³⁾ A mint bűnösnek és gyalázatosnak kell az oly politikát tartanunk, mely az emberek többségét annyira rossznak és elvetemültnek föltételezi, hogy nem juttat nekik az államéletben előkelőbb szerepet mint a hitvány eszközt, vagy hogy ellenök az ámitás és csalás egész fegyvertárát hozza alkalmazásba, s az állameszély tanát a hitszegés és árulás mesteriségévé alacsonyítja, — ép ugy örülségnek kellene tekintenünk az oly államvezényletet, mely idealistikus erkölcsi érzékenykedésből kiindulva csupa lelkiismeretesség miatt soha egy határozott, tervszerü és erélyes politika magaslatáig emelkedni nem tud, mely mindenkiben nagylelkűség, igazmondóság és önzetlenségre számítva, bizalmaskodó, fecsegő, tulbókezü és mindig engedékeny, s végre lépten-nyomon rászedetvén és kizsákmányoltatván, a gondozására bízott legszentebb érdekeket minden órában kockára teszi. ⁴⁾

Ebből azonban nem következtethető az, hogy az államra nézve föltétlenül megengedjük a jó céloknak rossz eszközökkel való megvalósítását; szem előtt tartjuk az *arányosság* fontos követelményét, a melyet amaz intentionalismus teljesen mellöz: fő ügyelet fordítandó arra, *hogy a rossz, melynek le kell győznetnie, tálsálya ne vergődjék*; nem szabad soha a rossznak túláradását a jó tekintetéből megengednünk; a rossznak mindig *szolgálnia* kell,

¹⁾ I. *Oberbreyer* id. művéb. a 18. fejezethez irt commentárt.

²⁾ *Machiavelli*: *Discorsi* I. könyv, XXVII. fejezet.

³⁾ *Roscher*: *System d. Volkswirtschaft* I. 27. §.

⁴⁾ „*Nolite confidere principibus et filiis hominum, quia non est salus in illis!*“ mondja a szentírás; és a ki a modern parlamentáris kormányrendszert egy szóval akarná jellemezni, az leghelyesebben a *bizalmatlanság rendszerének* nevezhetné.

soha sem szabad *uralkodnia*. Aránytalan eszközök, melyek nagyobb erkölcsi kárt okoznak, mint a minő előhaladását az összeségnek biztosítani képesek, mindig elvetendőek; ezért kárhozzátja a közerköles a nyílt és közvetlen *hítségést*, mert az adott szóban vetett hit és bizalom képezi azon erkölcsi köteléket, mely az emberi világ rendjét összetartja, — ennek elszakítása magát ama rendet bontaná fel, minek következményeit semmi politikai siker sem tehetné jóvá.¹⁾

Erkölsileg károsabb eszközt, mint a *háboru*, nem ismerünk, s mégis mely államférfiu mondhatna le föltétlenül ezen ultima ratio használatáról? A háboru az államok életében gyakran ugyanaz a mi az egyes életében a *vétlen önvédelem*, s ily esetekben maga az erkölcs sem tilthatja, még kevésbbé a jog.

Ha a nemzet létjogát tagadásba nem vonjuk, el kell ismerünk azon jogát is, hogy létezése föltételeit magának esetleg erőhatalommal biztosítsa; s ha továbbá elismerjük egy nemzetközi jogrend léteztét, mely megkívánja, hogy az államok jogaikat kölcsönösen ép úgy tiszteletben tartsák, mint az emberek egymás között, úgy el kell fogadnunk ezen jogrend consequentiáját is: vagyis az erőszak alkalmazását, ha annak helyreállítása másképp el nem érhető. A háboru ily értelmű igazolása a bölcséleti nemzetközi jog körébe tartozik.²⁾

¹⁾ A *szótartás* a polit. morál azon követelménye, melyen a *fejedelmek* legszivebben tették tul magukat; maga *Nagy-Frigyes*, (az „Antimachiavell írója“!) kinyilatkoztatta, hogy ő mint magánember föltétlenül megtartaná szavát, de mint fejedelem még *személyes becsületét is áldozatul hozná az államnak*, ha ennek léte azt megkíváná. Ide vonatkozik *Machiavellinek* leghirhedtebb maximája, melyet szó szerint idézek: „Két módja van a küzdelemnek: küzdhetünk a törvénnyel és küzdhetünk erőszakkal; az első az emberek szokása, a második az állatoké; de gyakran nem elegendő az első mód, a másodikhoz is kell nyulni. A fejedelmeknek tehát tudnia kell úgy az ember mint a ragadozó állat szerepét játszani. A ragadozó állat fajából pedig mindkettőre szüksége van: az *oroszlánra* úgy mint a *rókára*; mert az oroszlánt könnyen törbe ejtik, a róka pedig nem képes a farkassal megküzdeni. Tehát a rókaalak szükséges, hogy a hálót, melybe keríteni akarják, kikutassa, az oroszlán álarca pedig, hogy a farkasokat elűzze. Aki csak az oroszlánt játszsza, az nem érti a maga dolgát; mert az *okos fejedelemnek nem szükséges sőt nem szabad szavát tartania*, ha annak megtartása bajt hozna rá, s az okok, melyek az ígéretre indították, megszűntek. Ha minden ember jó volna, ez a tanács haszontalan volna, de mint-hogy az emberek nem sokat érnek s neked adott szavukat meg nem tartják, neked sem kell a tiedet megtartanod; ürügy sohasem fog hiányozni. . . . A fejedelmeknek tehát nem kell az előbb leirt erényeket valóban birnia, csak *azok látszatát* birja mindig. Merem állítani, hogy igen hátrányos, ha az ember mindig becsületes, de jámbornak, hünek, emberégesnek, istenfélőnek és *becsületetlen látszani* nagyon hasznos. Mert az emberek ítéletükben rendszeren szemük után indulnak: szeme mindenkinek nyitva van, de helyes érzést kevésnél találsz. Az emberek s kivált a fejedelmek tetteinél mindig a *végelra* szokás nézni; igyekezzék tehát a fejed. csak életét és hatalmát biztosítani, az *eszközök* mindig becsületeseknek fognak tartatni s dicsértetni fognak mert a nagy tömeg a *látszat* s az *eredmény* szerint itél.“ (Principe. 18. fej.)

²⁾ *Mohl* azt mondja: „Háboru csak a védendő jog megfelelő nagysága esetében indítható észszerűen és *erkölcszerűen*“ 1. id. művéb. 67. §.; lásd még *Schilling-Werner* id. művéb. 216. §.

A hadviselésnek politikai indokai azonban ezen körön túlterjeszkednek: ha egy nemzet saját állami léte továbbfejlesztése és felvirágoztatásának föltételeit máskép, mint fegyveres erővel biztosítani nem tudja, akkor a háboru politikai szükségszerűséggé lesz; ¹⁾ és ily *államcélokra* nézve ismét áll az, a mit fentebb a morál viszonyáról mondtam: *egy nagyra és nemesre képes és hivatott nemzet államéletének felvirágoztatása kitünő erkölcsi cél is.* De vajmi nehéz az e cél s az eszköz: a háboru közti *arány* fölismerése! óriási felelősséggel jár kimondani: én e célt oly magasnak és fontosnak ismerem, hogy annak elérhetése végett kész vagyok a háboru minden bajait és iszonyait felidézni. Hányszor csalódhatik az államférfi e számításában s végre: hányszor lesz sikertelen a háboru, a mikor aztán valóban úgy jelenik meg mint *céltalan rablás és gyilkolás*, mely mindenkinek ártott és senkinek sem használt! És ezért jól mondja *Mohl*, hogy „háborut pusztá dicsvágyból, hódítás- vagy birvágyból vagy jelentéktelen bajok miatt kezdeni, a legfertelmesebb erkölcsi vétség, melyet ember elkövethet, mert egyetlen egy más cselekmény sincs oly messzeterjedő és oly súlyos szenvedésekkel összekapcsolva embertársainkra nézve, és ha háborut alapos okoknál fogva, tehát jelentős jogok védelmére kell viselni, még akkor is elmulaszthatlan kötelesség *előbb minden hatályos és becsületes eszközt alkalmazni az ügy békés elintézésére.*“ ²⁾

De nem tagadható, hogy a háboru mint magában véve rendkívüli erkölcsi rossz, az államférfiu megengedett eszközeinek sorából, — ott a hol semmi más eszköz sem vezethet célhoz, — sohasem fog hiányozhatni. ³⁾

¹⁾ „A nemzetek igyekvése, állapotukat megjavítani, természetszerűleg alkalmazgáltat katonai tehetségek és erények kifejtésére, s az ily háboruk hőseit nemzetük jöttévője gyanánt tiszteli s az egész világ csodálja.“ *L. Machiavelli: Principe* 3., és ugyanó másik művében mondja: „Szabadon élő álladalomnak kettős célja lévén, az egyik a *foglalás*, a másik szabadságának föntartása, igen természetes, ha a nagy előszeretettel fogva úgy egyikben mint a másikban *hibákat* követ el.“ (*Discorsi* I. könyv XXIX. fej.) Itt tehát maga elismeri, hogy a hódító háboruk lehetnek indokolatlanok, elhibázottak.

²⁾ *L. id. művének* 83. §-át.

³⁾ *Bluntschli* itt még a *gyilkosságot* hozza fel, melyet ugyan a priori, bizonyos esetekben megengedett politikai eszköz gyanánt az erkölcsi rend legnagyobb veszélye nélkül maga sem tart feltüntethetőnek, de melyet a *világtörténet* mint a nemzetek életének legfőbb bírāja, némely esetekben igazol. Utal azon különbségre, melyet a nemzetek közérzúlete a sicíliai vecsernye, a Bertalan-éj, Ravailac gyilkossága, a francia forradalmi szeptemberi mézszárlások s másfelől péld. *Judith*, *Harmodius* és *Aristogeiton*, *Caesar* gyilkosai, *Carday* Sarolta, s a valódi nemzeti hős gyanánt ünnepelet *Tell* *Vilmos* között tesz, s azt mondja, hogy a *világtörténet* felmenti a gyilkost akkor, ha tette által a nemzet türhetlen zsarnokságtól szabadult, mely ellen a küzdelemnek más eszköze hiányzott, ha a zsarnokság a maga iszonyaival nagyobb erkölcsi rossz gyanánt jelent meg mint az egyes gyilkosság, ha alkalmazhatóvá lett *Spinoza* mondása: „Man muss den Tyrannen todtschlagen wie einen tollen Hund!“

Tehát az *eszközökre* alkalmazott politikai mérték eltérhet az abszolút erkölcsi mértéktől, ha a *valóban nemes és jó állami cél semmi más eszközzel el nem érhető*, és ha a fölhasznált objectiv rossz kellő arányban van a biztosan várható eredmény jó-ságával; vagyis *biztosítva van az, hogy a rossz a jó által leküzdessék és tökéletesen jóvá tétessék*.

Az oly eszközök, melyek *aránytalanul erkölcstelenek*, vagyis nagyobb erkölcsi kárt okoznak, mint a minő ama cél elérése által elhárítható, a politikában még akkor is elvetendőek, ha erkölcsi-leg megengedett közcélra vétettek volna alkalmazásba.¹⁾

V.

Igaz, hogy a fejtegetéséből levont elvek, a *visszaélések lehetőségét* ki nem zárják; de az itt tárgyalt kérdés megoldására oly gyakorlati szabály, *melylyel soha visszaélni ne lehessen*, egyáltalán nem alkotható, s végre is biztosabbnak látszik a tudomány elveit a *valódi élet* elutasíthatatlan exigenciáival összhangzásba hozni, mintsem oly ideális magasságba emelni, a hová a gyakorlat föl nem emelkedhetvén, parancsaikat egészen elhanyagolja. E mellett nem szabad feledni, hogy a *politika szabályai mindig viszonylagosak*, s e tudomány feladata nagyrészt épen az ellentétes elvek kiegyezésében áll.²⁾ Nem túloz *Macaulay*, midőn azt mondja, hogy a ki körülnéz a világban, az tapasztalásból meg fog győződni felőle, miszerint semmisem bir kevesebb becsesel, mint egy *általános* elv; s hogy azon sok bölcs-mondás, melyet a hét görög bölcs ideje óta hangoztattak, aligha volt képes csak egy esztelen cselekedetet is megakadályozni.

A politikai praxis erkölcsi nemesbülését is nem annyira az abszolút és ideális tanelvektől, nem is a formai korlátozásoktól, mint inkább az államélet minden elemét átható eleven *politikai kötelességérzet* kifejlődése és megerősödésétől várhatjuk. Ez az, a mi hatályosabban és biztosabban, mint minden formai elv és kényszer arra oktatja és arra készíti a kormányzót, úgy mint a

¹⁾ Némely író tovább megy; így *Luden* megkísértette igazolni, hogy a magánéletben egészen más erkölcstörvény bir érvénynyel, mint az állami viszonyban s így okoskodott: a közület ügyének biztosítása a fejedelem legmagasabb erkölcsi kötelme, ennélfogva az is kötelessége, hogy azt *bármily eszközök segítségével* igyekezzék elérni; a kötelem pedig sohasem lehet tilos; *Garve* pedig (*Verbindung der Moral und Politik*) nem tartja erkölcstelennek azt, a mi az összességre jelentékeny hasznót hoz, mert az erkölcs szabványai csak az emberek boldog összélete végett advák.

²⁾ *L. Kautz*: Polit. tudomány. a 11. §. 3. jegyzetét.

kormányzottat, hogy *egyéni érdekét ott a hol kell, az összesség érdekének alárendelje* s tekintet nélkül az elérhető jutalom és előnyre *kötelességének ismerje a közület érdekét előmozdítani.* A mily arányban terjesztik ki a demokratikus államintézmények a politikai jogokat, oly arányban kell a politikai kötelesség érzete és tudatának is terjednie; a mily mérvben karolja fel az állam az egyesek életcéljait saját működése körébe, ugyanoly mérvben kell az egyeseknek egyéni céljaikat az összesség feladatával azonosítaniok. *A valódi politikai immoralitás: a politikai egoismus; ha minden egyes valóban és őszintén az összesség javára fog törekedni, akkor az erkölcsileg tiltott vagy kétes eszközök használatának szüksége, sőt lehetősége is meg fog szűnni.*

Tudományunknak kiváló feladata tehát ezen kötelességérzet felköltése s élénkítése, az állam természete, rendeltetésének s az állampolgár viszonyának megvilágítása által; s miután az erkölcsi világ tulajdonképeni lényege épen a *kötelesség*, ha a politikát *ily irányban* műveljük, ezáltal egyuttal az államélet tanát valódi *ethikai alapra* fektettük.

Mohl Robert többször említett kísérletének is főbecse abban áll, hogy *a kötelességek bizonyos rendszerét* alapítja meg, melyeket ő ugyan *államerkölcsei* kötelességeknek nevez, de melyeket ép oly joggal tekinthetünk *politikai kötelmeknek.*¹⁾ —

És most immár, befejezésül, ugy tetszik még egy kérdésre tartozom válaszszal.

Vajjon időszerű-e *most* az értekezésem tárgyaul választott kérdés fejtegetése? most, midőn a nagy alkotmány-kérdések s általános politikai irányelvek küzdelmének korszakát — mint mondják — átéltük, s azon korba léptünk, melyben a továbbfejlődés súlypontja az *igazgatásban* fekszik.²⁾ Azt hiszem, a gyakorlati politika szükségleteinek szemlélete *igazolja*, hogy a tudomány ujabban a politika és morál viszonyát behatóbb figyelemben részesíti.

Egy legújabb angol író, *Deák Ferenc* életrajzához irt előszavában azt mondja: „Minden korban jó egy ily férfiú történetét olvasni; de sohasem oly szükséges mint most, midőn egy iskola keletkezett s nem csekély politikai hatalomra is tett szert, mely azon eszmét hirdeti, hogy a morálnak a politikához semmi köze s hogy a közvetlen eredmény egyedüli bizonyítéka az államférfiúi képességnek.“³⁾

¹⁾ L. idézett művének 80 és köv. §§.

²⁾ L. *Stein Lőrinc*: „Verwaltungslehre“ bevezetését.

³⁾ *Monstuart E. Grant-Duff* előbeszédében „Francis Deák, a hungarian Statesman“ című műhöz.

Mindenki tudja, hogy itt nem valami elméleti iskola értetik, — mert mai nap az irodalmi Machiavellismus képtelenség, — hanem a gyakorlati politikába beférközött és abban meghonosodott visszaélésekre történik utalás. Ezzel szemben azonban azt találok, hogy a „*politikai morál*“ sohasem lett pártüzelmek üres jelszavául annyiszor felhasználva, mint épen mai nap, s hogy a hiba ma is abban keresendő, a mire fejtegetésemben előbb utaltam, t. i. a *politikai kötelességérzet lazaságában* és a *politikai egoismusban*.¹⁾

Tagadhatatlan, hogy az államok mai életében az *objectiv elvek* helyét még mindig nagyrészt a *subjectiv érdekek* foglalják el s hogy a *politikai irányzatok* leple alatt gyakran csak *hatalmi aspiratiók* küzdenek egymással.

E mellett nagy hibája állampolgári közérzetünknek, hogy még mindig határozottan *élénkebb érzékkel birunk a politikai jogok, mint a politikai kötelességek iránt*, sokkal hevesebben támad fel *önbecsérzetünk* amazoknak minden megsértése, mint *lelküismeretünk* emezeknek elhanyagolása ellen; az is bizonyos, — bármennyire akarjuk magunkkal az ellenkezőt elhiteni, — hogy egy nagyszerű, s legalább az önzés szemében sikeres napoleoni ambitio vakítóbban és csábitóbban hat reánk, mint egy Washingtonnak egyszerű polgári erényei; „még nem birjuk felfogni, hogy *nincs valódi nagyság csak az önfeláldozásban*.“²⁾

És ha még mi, a tömeget alkotó egyesek így gondolkozunk, elvárhatjuk-e, hogy a gyakorlati politika, mely bizonyosan nem bir azon varázserővel, miszerint a vele foglalkozókat hibáiktól megtisztítaná, s mely végre is semmi más, mint az öntudatosá váló állami közérzet: elvárhatjuk-e, hogy a politikai praxis más uton haladjon?

De épen az itt rejlő veszély adja meg a *politikai tudomány*-nak legnemesebb feladatát: minél inkább győződünk meg felőle, hogy a politikai élet terjedelme és élénksége gyakran tisztaságának rovására nő; minél inkább változnak el a nagy *vezérelvek*, a hajdankor népét sivatagon vezetett lángoszlopból afféle rakétává, a melynek érdeme hogy egy pillanatra tündököl és színeket játszik, de a mely ha szétpattant még nagyobb sötétséget hagy hátra; minél számosabbak a politikai augurok, kik másokkal akarják elhiteni azt, a miben önmaguk nem hisznek; minél inkább

¹⁾ Nem épen saját hazai viszonyainkról, hanem a *jelen politikai kornak általános jellemvonásairól* szölok, melyektől a politika, mint kiválóan *practicus* tudomány, soha teljesen nem abstrahálhat.

²⁾ *Laboulaye*: Histoire des états unis; préface.

vagyunk hajlandók a pártszenvedélyektől befolyásolva, visszatetsző eszközök miatt a célzatokat is gyanusítani; s végre minél inkább bosszulja meg magát korunknak minden életirányban észlelhető legnagyobb vétke: az, hogy a régi eszméket elvetette, mielőtt helyökbe újakat tudott volna állítani: — annál fontosabb feladatává lesz az állami élet tudományának: az igazságot részrehajlatlanul érvényre emelni, elvei alkotásában ép oly távol állani a személyi és pártérdek sugalmazásától mint az elvont idealismustól, s így az ellenséges irányzatok és napi vélemények hullámszáma közepette „a tudományos igazságnak szilárd szigetét“ létesíteni, melyen a küzdők megpihenhetnek, melyen az ellenségek is kezet nyújthatnak egymásnak ép úgy, mint a legkülönbözőbb módszereket követő orvosok is egyetértének az elemek és testek természeti mozgásának tanaira nézve.¹⁾

És mily csodálatos paradoxonra bukkanunk itt: bizonynyal nincs tudomány, a melynek eltévedése messzehatóbb és végzetesebb következésü volna a gyakorlatban, mint a politikáé, s mégis épen a politika azon tudomány, melynek legkevésbbé lehet, legkevésbbé szabad az élet mozgalmaitól s a mozgató szenvedélyek csábításától elzárkózni:²⁾ *vezérelnie kell, azon folytonos veszélylyel küzdve, hogy majd ő lesz az, a ki vezettetik.*

S mi következik ebből? Hogy, ha a tudományban általában higgadtság, részrehajlatlanság és lelkiismeretesség vezetnek legbiztosabban célhoz, ezen erények a *politika* művelésében egyenes *követelményekké* lesznek; mert *kötelességérzetre* akar tanítani, *önzetlennel* kell lennie, de hunyáskodás nélkül; mert az *élet* tudománya, *gyakorlatinak* kell lennie, de hidegen maradván a napi vélemények változó bálványai iránt; abban rejlik a *politikai tudomány valódi moralitása*, miszerint sohasem téveszti szem elől azt, mire az újabbkor egyik legnemesebb keblü tudósa inti az emberi élet tüneményeinek vizsgálóit: *hogy a tudománynak önmegtartózkodásra van szüksége, ha az igazságot felismerni akarja.*³⁾

¹⁾ L. Roscher System I. 27. §.

²⁾ „Die Politik muss, um lehrreich zu sein, ihre Aufgaben nicht wählen, sondern empfangen, wie sie im Drange von Raum und Zeit hervorgehen aus jener tiefen Verschlingung der gesunden Kräfte der Menschheit mit allem dem krankhaften Wesen, welches in der physischen Welt Übel, in der moralischen Böses heisst.“ Dahlmann: Politik 8. 1.

³⁾ Roscher: System I. 265. 1.

Dr. Berzeviczy Albert.

I. A collegium kormányzata.

A főfelügyeleti jogot gyakorolja a m. kormány a superintendentia útján. A kormányzatot viszi a pártfogósági gyűlés maga vagy bizottságai s választott tisztviselői által. Egyházkerületi felügyelő: nagyságos id. *Bánó József*. Helybeli felügyelő: csetneki *Jelenik-Almássy István* kir. tanácsos. Közgyűlési jegyzők: *Fekete Sándor* megyei levéltárnok és *Otrokocsi Végh Dániel* tanár. Igazgató és ephorus *Hazslinszky Frigyes*. Pénztárnok *Florián Jakab* tanár. Tápintézeti gondnok *Ludmann Ottó* tanár. Collegiumi ügyész *Klefner Gyula*. Collegiumi orvosok: *Krajzell Aurél*, *Mosanszky Titus* és *Szalay Kálmán*.

A pártfogósági gyűlés bizottságai: A pénzügyi bizottság, melynek elnöke a helybeli felügyelő, a számvizsgáló bizottság, melynek elnöke Lavotha Rezső és az állandó igazgatóválasztmány, mely a kormányt viszi a pártfogósági gyűlés által megszabott korlátain belől s egyszersmind legfelsőbb fegyelmi törvényszék is. Ezen választmány elnöke a helybeli felügyelő. Tagjai hivataluknál fogva: az igazgató, a hittani és jogi tanfolyamok dékánjai, a seminárium vezető tanára, a pénztárnok, a tápgondnok, a collegium ügyésze, a jegyzők, a muzeumok és könyvtárak őrei. Választásnál fogva: Benczur József, Furman Nándor, Herfurth József, Irányi István, Kardos Tivadar, Kolosy Miklós, Kosch Frigyes, Kubinyi Albert, Kubinyi Aurél, Lavotha Rezső, Meliorisz Gergely, Mérey Aurél, Mosanszky Titus, Mosanszky Victor, Novák Mihály, Schmidt Gyula, Schulek Gusztáv és Sztehló János.

II. A collegium jogakadémiájának jelentése.

A két magyar egyetem jogi karával egyenjogu, négy évfolyamu teljes jog- és államtudományi karrá alakított eperjesi jogakadémián a lefolyt tanévben a jog- és államtudományi szaktanfolyamok is megnyitvatván, ezen karnál mindazon tanfolyamok érvényesen bevégezhetők, melyeknek szabályszerű bevégezése megkívántatik ahhoz, hogy valaki akár pályavégzett joghallgatónak tekintessék, akár az államvizsgálatokra, vagy közvetlenül minden egyetemi póttanfolyam nélkül az egyetemen a szigorlatokra bocsáttassék.

Jelenleg az eperjesi jogakadémián 8 tanszék van berendezve, s azokon a lefolyt tanévben 6 rendes, 2 rendkívüli s egy magántanár működött.

Az új tanév 1879. évi szeptember hó 4-én nyitott meg.

1. A jog- és államtudományi kar személyzete.

Dékán

Vandrák András, bölcsészettudor, a m. tud. akadémia I. tagja, a jogbölcsészet és a magyar közjog ny. r. tanára, az első és második alapvizsgálati bizottság e. i. elnöke.

Nyilvános rendes tanárok:

1. **Vandrák András**, (lásd fent).
2. **Schulek Gusztáv**, köz- és váltóügyvéd, a magy. magánjog, az osztr. polgári jog, a peres és perenkívüli eljárás ny. r. tanára, a jogtudományi államvizsgálati bizottság e. i. elnöke.
3. **Horovitz Simon**, jogtudor, ügyvéd, a római és a büntetőjog ny. r. tanára, az első alapvizsgálati és a jogtudományi államvizsgálati bizottság tagja.
4. **Sebestyén Jenő**, a jog- és államtudományok tudora, a pénzügytan, a m. pénzügyi törvények, a m. közigazgatási jog s a statisztika ny. r. tanára, az államtudomány államvizsgálati bizottság rendes, a második alapvizsgálati bizottság póttagja.
5. **Berzeviczy Albert**, az államtudományok tudora, a politika, encyclopaedia s a nemzetgazdaságtan ny. r. tanára, az államtudományi államvizsgálati bizottság elnöke, és a II-ik alapvizsgálati bizottság tagja.
6. **Sélley Sándor**, jogtudor, az egyetemes európai jogtörténet, a magy. alkotmány s jogtörténet, a kereskedelmi s váltójog ny. r. tanára, a jogtudományi államvizsgálati s az első alapvizsgálati bizottság tagja, a kar e. i. jegyzője.

Nyilvános rendkívüli tanárok:

7. **Tillisch János**, hittanintézeti dékán, a bölcsészettörténete és az egyetemes egyházjog ny. rk. tanára.
8. **Hörk József**, hittanár, az egyházjog ny. rk. tanára, az államtudományi államvizsgálati bizottság tagja, egyházkerületi levéltárnok.

Magántanár:

Sztehló Gusztáv, orvostudor, a budapesti szegénykórház volt segédorvosa, a törvényszéki orvostan magántanára.

2. A jog- és államtudományi karral kapcsolatban lévő vizsgálati bizottságok.

Első alapvizsgálati bizottság:

Elnök: Dr. Vandrák András dékán,

Bizottsági tagok: Dr. Horovitz Simon, dr. Sélley Sándor.

Második alapvizsgálati bizottság:

Elnök: Dr. Vandrák András dékán,

Bizottsági tagok: Dr. Berzeviczy Albert, dr. Sebestyén Jenő.

Jogtudományi államvizsgálati bizottság:

Elnök: Schulek Gusztáv,

Bizottsági tagok: Dr. Horovitz Simon és dr. Sélley Sándor.

Államtudományi államvizsgálati bizottság:

Elnök: Dr. Berzeviczy Albert,

Bizottsági tagok: Dr. Sebestyén Jenő, Hörk József.

A két államvizsgálati bizottság kültagjai:

Furman Andor, Eperjes sz. k. város polgármestere,

Kolosa Miklós, Sárosmegye főjegyzője,

Matavovszky János, kir. adófelügyelő,

Dobay Sándor, kir. közjegyző,

Irányi István kir. tszéki bíró

Molitorisz István " " "

Kovaliczky István " " "

Dr. Schmiedt Gyula ügyvéd

Dr. Glück Lipót "

Dr. Klefner Gyula "

Dr. Mosanszky Győző "

Tomka Ágoston "

3. Az előadott tantárgyak.

A) A tanév első felében.

A) Kötelezett főtárgyak.

1. Bevezetés a jog- és államtudományokba, het. 2 óra. Dr. Berzeviczy Albert ny. r. tanár.

2. Magyar alkotmány és jogtörténet, het. 7 órában. Dr. Sélley Sándor ny. r. tanár.

3. Római jog, het. 8 órában. Dr. Horovitz Simon ny. r. tanár.
4. Jogbölcészlet, het. 5 órában. Dr. Vandrák András ny. r. tanár.
5. Magyar közjog, het. 3 órában. (Folytatólag a tanév második felében het. 3 órában.) Ugyanazon tanár.
6. Magyar magánjog, het. 5 órában. Schulek Gusztáv ny. r. tanár.
7. Alkotmány s kormányzati politika, het. 5 órában. Dr. Berzeviczy Albert ny. r. tanár.
8. Pénzügytan, het. 3 órában. Dr. Sebestyén Jenő ny. r. tanár.
9. Magyar közigazgatási jog, het. 5 órában. U. azon tanár.
10. Egyházjog, het. 4 órában. Hörk József ny. rkivüli tanár.
11. Büntetőjog, het. 5 órában. Dr. Horovitz Simon ny. r. tanár.
12. Peres és perenkivüli eljárás, het. 5 órában. Schulek Gusztáv ny. r. tanár.
13. Osztrák polgári jog, het. 6 órában. Ugyanazon tanár.

B) Special-collegiumok.

1. Tétéles nemzetközi jog, het. 4 órában. Dr. Sélley Sándor.
2. Bölcészlet története, het. 4 órában. Tillisch János.
3. Egyetemes egyháztörténet, het. 4. órában. Ugyanazon tanár.
4. A statisztika elmélete s Európa statisztikája, het. 4 órában. Dr. Sebestyén Jenő.

B) A tanév második felében.

A) Kötelezett főtárgyak.

1. Római jog, het. 8 órában. Dr. Horovitz Simon.
2. Egyetemes európai jogtörténet, het. 5 órában. Dr. Sélley Sándor.
3. Jogbölcészlet, het. 5 órában. Dr. Vandrák András.
4. Nemzetgazdaságtan, het. 8 órában. Dr. Berzeviczy Albert.
5. Magyar magánjog, het. 5 órában. Schulek Gusztáv.
6. Magyar közjog, het. 3 órában. Dr. Vandrák András.
7. Magyar pénzügyi törvények, heti 5 órában. Dr. Sebestyén Jenő.
8. Magy. állam statisztikája, het. 6 órában. Ugyanazon tanár.
9. Egyházjog, het. 4 órában, Hörk József.
10. Büntetőjog, het 5 órában. Dr. Horovitz Simon.
11. Peres és perenkivüli eljárás, het. 5 órában. Schulek Gusztáv.
12. Váltó és kereskedelmi jog, het. 6 órában. Dr. Sélley Sándor.

B) Special-collegiumok.

1. Római perjog, het. 3 órában. Dr. Horovitz Simon.
2. Bölcsészet története, het. 4 órában. Tillisch János.
3. Egyháztörténet, het. 2 órában. Ugyanazon tanár.
4. Államzámviteltan, het. 2 órában. Dr. Sebestyén Jenő.
5. Törvénytudomány, het. 2 órában. Dr. Sztehló Gusztáv.
6. Bányajog, het. 3 órában. Schulek Gusztáv.
7. Váltójogi gyakorlatok, het. 1 órában. Dr. Sélley Sándor.
8. Kereskedelmi társaságok jogi természete, het. 2 órában.

Ugyanazon tanár.

9. A bölcsészeti lényege s culturalis fontossága, het. 1 órában. Dr. Vandrák János.

4. Akadémiai egyletek.

1. Jogásztestület.

Elnök: Kiszelly Kálmán,
 Pénztárnok: Prihoda Etele,
 Jegyző: Hensch Aurél,
 Könyvtárnok: Jeszenszky Theophil.

2. Becsületbiróság.

Elnök: Szabó Géza,
 Alelnök: Meczner Zoltán,
 Titkár: Oszvald Tivadar,
 Ezeken kívül 12 esküdtbíró.

3. Joghallgatók segélyező egylete.

Elnök: Neumann Soma,
 Alelnök: Tóth István,
 Pénztárnok: Prihoda Etele,
 Ellenőr: Róth Izidor,
 Titkár: Horváth Ödön.

4. Kölcsey-kör.

Elnök: Dr. Sélley Sándor,
 Alelnökök: Kiszelly Kálmán és Kósa Barna,
 Jegyzők: Bartha Kálmán és Horváth Ödön,
 Titkár: Kun Mihály.

5. Zene és dalegylet.

Elnök: Dr. Sélley Sándor,
 Alelnök: Fekete Imre,
 Pénztárnok: Prihoda Etele.

5. Akadémiai hallgatók.

NÉV		Tan- félév	NÉV		Tan- félév
<i>Első évesek.</i>			Kiszelly Kálmán	1	2
	Bartha Kálmán	1 2	Mérey László	1	2
	Füller Győző	1 —	Neumann Samu	1	2
	Goldmann Adolf	1 2	Oszwald Tivadar	1	2
	Horváth Ödön	1 2	25 Péchy József	1	2
5	Kézsmarszky Kálmán	1 —	Prihoda Etele	1	2
	Kirschner Endre	1 2	Reich Vilmos	1	2
	Kósa Barna	1 2	Roth Izidor	1	2
	Kritkovszky Ignác	1 2	Ruby Géza	1	2
	Kun Mihály	1 2	30 Tóth István	1	2
10	Medzihradzky Emil	1 2	Tuchrinszky József	1	—
	Nadányi Gyula	1 —	<i>Államtud. tanfolyam.</i>		
	Papp József	1 2	Gönczy Sándor	1	2
	Rosenthal Adolf	1 —	Hensch Aurél	1	2
	Was Géza	1 2	Horváth Elemér	1	2
15	Vezetzky Izidor	1 2	35 Pajzsos Ferencz	1	2
			Pajzsos János	1	2
			Palenyik József	—	2
<i>Másod évesek.</i>			<i>Jogtud. tanfolyam.</i>		
	Fekete Imre	1 —	Dessewffy Árpád	1	2
	Friedmann Gyula	1 2	Meczner Zoltán	1	2
	Gallér János	1 2	40 Szabó Géza	1	2
	Hercz Berthold	1 2			
20	Jeszenszky Theophil	1 2			

6. Vizsgálati eredmény.

Vizsgálati engedélyt nyertek:

1. A szabályszerűen eltöltött tanév alapján.

a) az első alapvizsgálat letételére összesen 17-en s ezek közül 3-an kitüntetéssel, 12-en egyszerűen képesítették, 2 pót-vizsgára utasított ;

b) a második alapvizsga letételére összesen 8-an, s ezek közül 2 kitüntetéssel, 5 egyszerűen képesítették, 1 pótvizsgára utasítottak;

c) az államtudományi államvizsgálat letételére ketten, kik közül egyik kitüntetéssel, a másik pedig egyszerűen képesített;

d) a jogtudományi államvizsgálat letételére 1, ki egyszerűen képesített.

2. A tanfolyam hallgatásának elengedése mellett.

a) az első alapvizsgálat letételére: Csernus Gerő, állami gymnasiumi rendes tanár és Medrihradszky Mihály szolgabírói irnok;

b) a második alapvizsgálat letételére: Mihálffy Győző p. ü. ministeri számtiszt, Eiszelt Antal szolgabírói irnok;

c) az államtudományi államvizsgálat letételére: Br. Zornberg Vilmos p. ü. ministeri számtiszt, Mihálffy Győző p. ü. ministeri számtiszt;

d) a jogtudományi államvizsgálat letételére: Haupt Géza adófelügyelő helyettes, összesen tehát 7-en, kik mindnyájan képesítették.

III. A hittanintézet jelentése:

A. Tanárok:
Bancsó Antal.
Hörk József.
Tillisch János.

B. Hittanhallgatók:

Az első tanfolyamban:

Altmann Gusztáv,	született	1860.	Leibiczon.
Demeter Sándor,	"	1861.	Dobsinán.
Francz Vilmos,	"	1859.	Felkán.
Führer Pál,	"	1859.	Késmárkon.
Gotthardt György,	"	1858.	Dobsinán.
Krámer Lajos,	"	1860.	Rosnyón.
Lőrincz János,	"	1860.	Rosnyón.
Mayer Endre,	"	1859.	Ládán.
Nemes Károly,	"	1859.	Szántón.
Orgovány Gyula,	"	1862.	Apateleken.

Führer Pál, december 18-án kimaradt.
 Gotthardt György kilépett február hó 28-án.

A második tanfolyamban:

Szlávik Mátyás, született 1860. Dobsinán.
 Thern Ede, „ 1858. Iglón.

A harmadik tanfolyamban:

Czapff Aladár, született 1858. Dobsinán.
 Czékus László, „ 1854. Gömör-Panyiton.
 Fábry János „ 1855. Ménhárdon.
 Hüvössy Lajos, „ 1858. Keczegén.

Hittanhallgató volt tehát összesen 16. Az év végén: összeszám szerint 14. Anyanyelvre nézve: 7 magyar, 6 német.

C. Az 1879/80-ik tanévben előadott tantárgyak sorrendje, óraszám, tanfolyam s oktató tanár szerint kimutatva:

I. Téli félévben.

1. Keresztény erkölcsstan II. és III. tanfolyamban, hetenkénti 4 órában; tanár: Bancsó Antal.

2. Egyetemes egyháztörténelem, ókor I. és II. tanfolyamban, hetenkénti 4 órában; tanár: Tillisch János.

3. Új szövetségi magyarázat, Korinth. I. levél, mindhárom tanfolyam egybekötve, hetenkénti 6 óra; tanár: Bancsó.

4. Ó szövetségi magyarázat, Mózes I. és II. könyvének válogatott szakaszai, II. és III. tanfolyamban, hetenkénti 3 órában; tanár: Tillisch János.

5. Egyházjog, kanon. része, III. tanfolyam, hetenkénti 4 órában; tanár: Hörk József.

6. Katechetika I. és II. tanfolyam, hetenkénti 3 órában, tanár: Hörk József.

7. Liturgika III. tanfolyamban, hetenkénti 3 órában, tanár: Hörk József.

8. Bölcsészettörténet I. tanfolyam, hetenkénti 4 órában, tanár: Tillisch János.

9. Ó szövetségi bevezetés I. és II. tanfolyam, hetenkénti 2 órában; tanár: Tillisch János.

10. Héber nyelvtan, I. tanfolyam, hetenkénti 2 órában:

11. Homiletikai, katechetikai, liturgikai gyakorlatok, magyar, német és szláv nyelven, hetenkénti 3 órában; tanár: Hörk József.

12. Szláv nyelvgyakorlatok, hetenkénti 1 órában, tanár: Hörk József.

13. Latin styl és dolgozatok mindhárom tanfolyamban hetenkénti 2 órában; tanár: Bancsó Antal.

Nyári félévben:

1. Erkölcstan: II. és III. tanfolyam, hetenkénti 4 órában, tanár: Bancsó Antal.

2. Egyháztörténelem, középkor, I. és II. tanfolyamban, hetenkénti 4 órában; tanár: Tillisch János.

3. Ujszövetségi magyarázat, parabolák, mindhárom tanfolyamban, hetenkénti 2 óra; tanár: Bancsó Antal.

4. Ó szövetségi magyarázat. Jób könyve II. és III. tanfolyamban, hetenkénti 3 óra; tanár: Tillisch János.

5. Protestans egyházjog III. tanfolyamban, hetenkénti 4 óra; tanár: Hörk József.

6. Homiletika I. és II. tanfolyamban, hetenkénti 3 óra, tanár: Hörk József.

7. Pastoralis III. tanfolyamban, hetenkénti 2 óra; tanár: Hörk József.

8. Bölcsészettörténet I. tanfolyamban, hetenkénti 4 óra; tanár: Tillisch János.

9. Ó szövetségi bevezetés I. és II. tanfolyamban, hetenkénti 2 óra; tanár: Tillisch János.

10. Vallásbölcsészet, mindhárom tanfolyamban, hetenkénti 3 óra; tanár Bancsó Antal.

11. Héber nyelvtan I. tanfolyamban, hetenkénti 2 óra; tanár: Tillisch János.

12. Homiletikai, katechetikai és liturgikai gyakorlatok, magyar, német és szláv nyelven; gyakorlati exegesis, hetenként 3 órában; tanár: Hörk József.

13. Szláv nyelvgyakorlatok, hetenkénti 1 órában; tanár: Hörk József.

14. Latin styl. gyakorlatok, hetenkénti 2 órában; tanár: Bancsó Antal.

D. Szigorlatok = Félévi vizsgák

az első félévi tantárgyakból tartattak január hó 20-tól február hó 7-ig.

A második félévi szigorlatok június hó 17-től 28-ig.

E) Ifjúsági egyesületek, körök.

A theológiában a *homiletikai* három nyelvű körön kívül, melynek 32 rendes ülésén 30 dolgozat olvastatott fel és bírál-
tatott meg, s melynek elnöke hivatalból ez évben is a gyak.
theol. tanára és kötelezett tagja minden egyes hittanhallgató volt
a következő körök állottak fel:

1. Az „*Önképző és önségélyző egyesület.*“ Ez folytatta ta-
valy megkezdett működését s összesen 17 rendes és 3 rendkívüli
gyűlésen több, három: magyar, német és latin nyelven írott dol-
gozat olvastatott fel, melyek közül különös említésre méltó:

1. Mayer Endre 1-ső éves theologusnak: „*Az ember célja
és hivatásáról*“ írott értekezése magyar nyelven.

2. Ugyanannak ugyancsak magyar nyelven tartott jeles fel-
olvasása: *Madách J. „Az ember tragoediája“ tekintettel Göthe
„Faust“-jára.*

3. Nemes Károly 1-ső év. theologusnak latin munkája:
„*Pauper est qui tantum — divitias habet.*“

4. Franz Vilmos 1-ső éves theologusnak német nyelven tar-
tott értekezése „*Einige Worte über einzelne Ursachen, warum
die Kirchen gemieden werden*“ kérdés felett. Ezenkívül 6 sza-
valat.

A kör tisztviselői (választás útján) a következők voltak:

Elnök: a múlt évben 3 évre választott Hörk József theol.
r. tanár.

Titkár: eleinte Czapff Aladár, annak lemondása után Fábry
János, mindketten 3-ad éves theologusok.

Jegyző: Thern Ede 2-od éves theologus.

Pénztárnok: Szlávik Mátyás 2-od éves theologus.

Könyvtárnokok: Mayer Endre és Francz Vilmos 1-ső éves
theologusok.

Laptárnok: Demeter Sándor 1-ső év. theol. s a laptárnál.

Ellenőr: Lőrincz János 1-ső év. theol.

Tagjainak száma az iskolai év elején: 14. Az iskolai év
végén: 11. Kilépett kettő. Kizáratott egy.

A kör jötevői között legelső helyen említendő, a kik a
kör kezelése alatt álló könyvtárat gazdagították nagy adományaik-
kal, nevezetesen: nt. Knapp Gyula esslingeni kiérd. dékán Wür-
tembergben. nt. Sztelhlo János VI. szab. kir. városi főesperes.
nt. Dianiska András zágrábi ev. lelkész és nt. Novák Mihály
eperjesi evang. lelkész ur.

Pénzbeli adományokkal gazdagították a kör vagyonát:

1. nt. Sztéhlo János VI. szab. kir. városi főesperes ur, ki 5 frt. o. é. és 2., tiszt. Móhr Gyula brassói ev. magyar lelkész ur, a ki 1 frt. o. é. ajándékozott a kör segély pénztőkéje gyarapítására.

A kör iránt tausított jóakaró részvéteért a nevezettek közül:

1. nt. Knapp Gyula esslingeni dékán ur

2. nt. Sztéhlo János VI. szab. kir. városi főesperes ur

3. nt. Dianiska András zágrábi ev. lelkész ur és

4. nt. Novák Mihály eperjesi ev. lelkész ur *a kör tiszteletbeli tagjává választott.*

A kör pénzvagyona készpénzben: 37 frt 57 kr.

Követelésekben: 153 „ 55 „

Kétes: 35 „ 95 „

Összesen: 227 frt 07 kr.

A kör rendelkezése alatt álló könyvtár köteteinek száma 1390 kötet.

2. Az „*Olvasó kör*“. Ez az első félévben a következő lapokkal stb. rendelkezett:

1. „Jahrbücher für prot. Theologie“ szerk.: Lipsius. Jena.

2. „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap“ szerk.: Dr. Ballagi Mór. Budapest.

3. „Keresztény magvető“ szerk.: Péterffy és Kovács. Kolozsvárt.

4. „Magy. prot. egy. és isk. Figyelő“ szerk.: Czelder Márton. Felsőbánya.

5. „Prot. Pap.“ szerk.: Lágler G. és Kálmán D. Kölesd.

6. „Nach der Schicht“ szerk.: Grátz Mór. Göllnitzbánya és

7. „Prot. Kirchenzeitung“ szerk.: Lic. Websky. Berlin.

(Utóbbi két lapot nt. Sztéhlo János főesp. ur, a 2-ik szám alatt nevezettet az elnök adta a körnek.)

A második félévben az olvasó kör, kivéve az első szám alatt említett: „Jahrbücher stb.“ című folyóiratot, mind megtartotta a fent nevezetteket.

Az olvasó kör az „Önképző s önszegélyző egyesület“ által tartatván fel, tisztviselői ugyanazok, a kik az önszegélyző egyesületben.

3. A „*Liturgicum*“. Ezen kör tavaly alapított. Célja: a theol. ifjúságnak a szószéki és oltári teendőkben és az egyházi énekekben való begyakorlása, és a képezdészek az orgonálásban és éneklésben való képzése.

Tagjai: az összes theol. és képezdei ifjúság.

Elnökei: Hörk József theol. és Zsarnoviczky István képzőintézeti tanárok.

Jegyzői: Thern Ede 2-od ev. theol. és Werner Gyula 3-ad ev. képezdész.

Nyelve: magyar, német, szláv.

Tartott összesen 26 gyűlést. Ebből 14 magyar, 9 német és 3 szláv.

4. A „*Katecheticum*“. A katechetikai előadások folyamán, főképen pedig a szigorú téli vasárnapokon, midőn az algymnasiumi ifjuság a gymnasiumi tanári kar határozata folytán a templomba járás kötelessége alól fel volt mentve, ellenben ezen gyakorlatokon megjelenni köteleztetett, több gyakorlat tartatott; négy ezek közül „*Gyermek istenítisztelet*“ alakjában.

Tisztviselői a körnek ugyanazok, a kik a „*Liturgicumban*“. Nyelve kizárólag magyar.

5. Végül említendő, hogy a hittanintézeti ifjuságnak más kebelbeli collegiumi ifjussággal szemben való képviselőtére stb. „*a hittanintézet hallgatóinak testülete*“: Thern Ede 2-od éves theol. választotta ez évre elnökké.

F) Taneszközök.

A theologiai könyvtár szaporodott:

A) Ajándékból:

1. nt. Knapp Gyula kiérd. esslingeni (Württemberg) dékán ur és társai adományából	113	kötettel
2. nt. Dianiska András zágrábi ev. lelkész ur adományából (a Calwi-egylet küldeménye)	25	„
3. nt. Sztehlo János VI. szab. kir. vár. főesperes ur ajándékából	20	„
4. nt. Novák Mihály eperjesi ev. lelkész ur adománya útján	33	„
5. nt. Tillisch János theol. dékán ur ajándékából	2	„
6. t. Binder Samu eperjesi ev. tan. ur ajándékából összesen	14	„
7. t. Dr. J. S. Cambridgeből	1	„
8. t. Hazslinszky Frigyes coll. igazgató ur ajándékából	1	„
9. t. Hörk József theol. tanár ur ajándékából	3	„
Összesen	212	„

Fogadják a nagylelkű adakozók szívesen nyilvános köszönetünket!

B) Vétel útján.

1. Az „Önképző s önszegélyző egyesület“ megvette a magy. prot. lelkészi könyvtár	25 kötetét,
2. Az 50 frtnyi kerületi segélyen	10 „
	<hr/>
Összesen	35 kötetet.

A könyvtár állása jelenleg:

A múlt esztendőben volt jelenleg	1143	kötet
szaporodás { a) ajándék útján	212	
{ b) vétel útján	35	
	<hr/>	
Összesen	247	247 „

Van tehát összesen a könyvtárban 1390 kötet.

IV. A tanítóképző intézet jelentése.

Tanárok.

Fabriczy János, a mennyiségtan, természettudományok, a rendszeres vallástan s neveléstörténet tanára.

Gamauf György, történet, földrajz, magyar s német nyelv, rajz s írás tanára.

Zsarnoviczky István, nevelés és oktatástan, zene, ének tanára, a bennlakó növendékek felügyelője, a kertészi gyakorlatok és az intézet belügyeinek vezetője.

Husz Armin, gymnas. r. tanár, a testgyakorlat vezetője.

Tananyagok.

Vallástan. I. és II. évfolyam. Luther M. kis kátéja Wenedel H. magyarázatával. Het. 2 óra. Zsarnoviczky.

III. évf. Rendszeres hit- és erkölcsstan: a vallás lényege, sz. írás. Istenről, emberről és Krisztusról szóló ker. tan. A ker. kötelességek magunk, felebarátaink, család, állam, egyház iránt. Egyház és a szentségek. Halál és halhatatlanság. Kk. Zsilinszky M. Hit- s erkölcsstana. Az elemi vallásos nevelés és vallástanítás módszertana. Het. 2. óra. Fabriczy.

Neveléstan. I. évf. Beszéd- s értelemgyakorlatok. Irvaolvasás- és az anyanyelv tanításának módszertana. Nagy L., Gönczy P., Bárány J. szerint. Het. 4 óra. Zsarnoviczky.

II. évf. Az iskolai fegyelemről s ennek főeszközeiről. A szellemi nevelésről t. i. az elme, az érző tehetség és a vágy tehetség képzése. Kk. Bárány J. Het. 4 óra. Zsarnoviczky.

III. évf. A tanító hivatása és képzése; a népiskoláról, nevelésről, tanításról, a fegyelemről általában. A hitoktatás, a földrajz, terményrajz, szépirás, rajz, ének és testgyakorlás módszertana. Mintaleczkék kidolgozása. Het. 4 óra. Kk. Bárány J. Zsarnoviczky.

Neveléstörténet. II. évf. Az ókori nemzetek nevelési nézetei. Ker. nevelés: a confessionalismus, realismus, pietismus, deismus és ker. humanismus jelentékenyebb egyéniségei és eszméi, külföldön s hazánkban, folytonos vonatkoztatással a jelenkor tisztább nevelési nézeteire vagy ferdeségeire. Az 1868. évi 38. t. cz. Kk. Kiss A. Het. 2 óra. Fabriczy.

Tanítási gyakorlatok. A harmadéviék a másodéviék jelenlétében hetenként kétszer tanították az el. iskolai tanulókat a módszertan tanárának és egyszersmind az illető szaktanár felügyelete mellett. Az ily tanítás tárgya részint kijelöltetett, részint a növendékek által szabadon választatott, de mindig előleghesen írásban kidolgozva lett s a dolgozat egyik tanár által átnezetett. Tanítás végeztével előbb a növendékek tették megjegyzéseiket a tanítás menetére, alapjára, sikerére s a kérdések és feleletek minőségére, a tanító magatartására stb. nézve. Végül a jelenlevő tanárok tették megjegyzéseiket és adtak tanácsot. Ezenkívül a gyakorlati tanítás érdekében a harmadéviék hetenként többször a helybeli el. iskolában vagy mint szemlélők vagy mint a tanítás vezetői voltak jelen; esetleg a tanítót teljesen helyettesítették.

Magyar nyelv. I. évf. Nyelvtan. Értelmes olvasás; szótagolás. Egyszerű mondatok; a mondat fő- és mellékrészei. A tárgynev, tulajdonságnév, számnév, névmás, a cselekvő szenvedő s miveltető igék, határozó, névutó mondattanilag és alaktanilag; némely kötő- és indulatszók. Az egyszerű mondat mellett eléggé értelmezhető írásjelek. Nagy kezdő betűk. Folytonos elemzés. Prózai s költői olvasmányok említtetek s kivonatoztattak; a tanár egyes elbeszéléseit a növendékek elmondották s az e közben elkövetett hibákat a már ismert szabályok szempontjából ítelték meg s javították. Nyelvtani kézikönyv nem használtatott, ellenben az elvont szabályokat a tanulók feljegyezték s időközönként átnézés végett benyujtották. Házi dolgozatok. Olv. könyv: Gáspár magy. olv. k. III. népisk. oszt. számára. Het. 3 óra. Fabriczy.

II. évf. Olvasmányok alapján az I. oszt. nyelvtani anyagának rövid ismételése után a bővített s összetett mondat; a körmondat. Szóegyeztetés, szóvonzat, szórend az egyszerű bővített és összetett mondatokban; az igék módjai és az igeidők használata. Irálytanból szintén olvasmányok alapján különösen a fontosabb polgári okiratok is kisebb prózai írásnemek; költészetből legismeretesebb költemény-fajok, különféle képletek és alakzatok ismertetése költemények és szónoklat-darabok olvasásakor; költemények emlézése. A nyelvtani, irálytani s költészet-tani szabályok legfőbbjei s különösen a nyelvtaniak a tanulók által saját példáikkal kiegészítve dolgoztattak ki; a dolgozatok általam kijavítottak s a hibák csoportosítása után közös megbeszélés tárgyát képezték. Havonként házi írásbeli dolgozatok u. m. polgári okiratok, leírások, elbeszélések, jellemrajzok; iskolai írásbeli dolgozatok a nyelvtani szabályok alkalmazására adattak. Kk. Lévy J. magy. nemz. irodalom kézikönyve, I. r. Irodalmi szemelvények. Het. 3 óra. Gamauf.

III. évf. Időrendben kiválasztott szemelvények alapján különböző korbéli legjelesebb magyar írók s költők életrajza, működése s befolyása az illető korszak irodalmára és mivelődésére, valamint az egyes költői műfajok fokozatos fejlődése. A költészet és szónoklat kiválóbb fajainak ismertetése s több költemény elemzése, aesthetikai fejtegetése és emlézése. Olvasás közben főgond fordítottatott a nyelvtan szabályainak ismételésére s a nyelvtani hézagok kipótlására. Házi fogalmazási gyakorlatok. u. m. az előadott tananyag köréből vett tárgyak, elvont természetű tételek feldolgozása; mintaleczkéek készítése. Iskolai írásbeli dolgozatok tárgyául szolgált valamely szónoklati darab nyelvtani fejtegetése. A hibák felderítése és kijavítása ugy történt, mint a 2. osztályban. Mind a három osztályban a népiskolai tananyag feldolgozásánál főszóly az elemi módszerre lett fektetve, ugy hogy már tanítás és tanulás által a tanulók be lettek vezetve a népiskolai tananyag gyakorlati kezelésébe. Kk. Szvorényi J. magy. nemz. irod. ismertetése. Het. 3 óra. Gamauf.

Német nyelv. A növendékek két csoportra osztattak: kezdőkre, akik vagy németül nem beszélnek, vagy igen csekély német nyelvtani ismeretekkel bírnak, és haladókra, kik németül folyékonyan beszélnek.

Kezdőkre a czél inkább az lévén, hogy német olvasmányokat és beszédet helyesen értsenek, főszóly a legszükségesebb nyelvanyag elsajátítására lett fektetve. Helyes olvasás és az olvasottnak helyes leírása; a beszédrészek általános megismerte-

tése és nemeik felismerése; tárgynevek, tulajdonságnevek ragozása, fokozása; rendes és segéd igék mindig mondatok alapján. Kis olvasmányok, költemények értelmezése, elemzése. A szerzett nyelvanyag körében fokozatos haladás egyszerű mondatok szerkesztésében részint élőszóval, részint írásban. A kifejtett szabályok külön füzetbe irattak le és olvasás közben alkalmaztattak. Házi és iskolai dolgozatok. Olv. könyv. Gáspár német olv. könyve a népisk. II. oszt. számára. Het. 2 óra. Gamauf. Zsarnoviczky.

Haladók. A haladók tanítása német nyelven folyt. A mondattan, az összetett mondatokkal kapcsolatban a kötőszók; szórend egyszerű, bővített és összetett mondatokban: az igeidők és módok használata. A kifejtett szabályok a tanulók által külön füzetbe jegyeztettek és kijavítottak. Mint a magyar nyelv tanításánál is fősúly az elemi isk. tananyagra lett fektetve és kifejtő tanalakban tárgyalatott. Költemények elemzése és alaki, tartalmi s aesthetikai fejtegetése. A tárgyalt anyag házi írásbeli dolgozatokra használtatott fel; iskolai dolgozatok számára a nyelvtan szolgáltatott tárgyat. Schiller és Goethe életrajza s működése, a német irodalomra gyakorolt befolyásuk és koruk mivelődésének rövid ismertetése. Het. 2 óra. Gamauf.

Szláv nyelv. Kezdők. Hangok, betűk, szók, szótagok, beszédrészek. Elemzés, fordítás, rövid szavalmányok emlzése. Olv. könyv. Slov. Čitanka J. Slušný. Het. 2 óra. Zsarnoviczky.

Haladók. Előadási nyelv a szláv. Mondattan; helyesírás szabályai; elemzések; költemények emlzése. Írásbeli dolgozatok. Mráz F. nyelvtana szerint. Olv. Slov. Čitanka. Het. 2 óra Zsarnoviczky.

Mennyiségtan. I. évf. Számtan. Szám és számjegy fogalma s különbözősége; egység; miveletek egész számok, közönséges és tizedes törtszámok körében: mennyiségek kölcsönös viszonyítása, következtetés többre s kevesebbre; eredmény kifejtése szóval és számjegyekkel. A tizedes rendszer. Számítási rövidítések. Mértékeink. Olaszszabály. Arányok; egyszerű s összetett hármasszabályi feladatok megoldása következtetéssel és arányokkal. Egyszerű kamatszámítás. Római számjegyek. A miveletek hagyományos elnevezései ez évfolyamban teljesen mellőztettek. Het. 2 óra. Fabriczy.

II. évf. Számtan. Kamatszámítás; lerovat, leszámítolás; háttáridő-számítás, társaság- és elegyítési szabály, lánczszabály. Négyzet- s köbhatványozására és gyökvonás határozott számokkal. Logarithmusok és ezek alkalmazása a kamatos kamat s az eredeti betétel meghatározása. Évi betételek és járadékok. Het. 2 óra Fabriczy.

III. évf. Számítan Egyszerű valószínűség. Sorsjáték, sorsjegy értéke s nyeresége. Az elemi számítan módszere. Het. 1 óra. Fabriczy.

Mértan. Egy s két irányu kiterjedések, u. m. hosszúságok, szögek, négyszögek háromszögek, a kör és sokszögek s a kerületek ismertetése, és ezek egyenlősége, összeillősége, hasonlósága s felmérése. Testmértan: kocka, hasáb, henger, gúla, hordó, gömb és szabálytalan testek ismertetése, felületök, térfogatuk és súlyuk meghatározása. Gyakorlati hossz- és földmérés; földterület felvétele; magasság-mérés. Adott alkalmakkor az el. népiskola mértani tananyagára figyelmeztettek a növendékek, mely mindig az elemi módszernek megfelelően tárgyaltatott. Het. 2 óra. Fabriczy.

Természettudomány. I. és II. évf. Ásványtan a szervetlen vegytan kíséretében. A körlég, víz, jelentékenyebb sók, földek, kövek, fémek és érczek, égő ásványoknak természettani alaki s vegytani tulajdonságai és használata. Jegőcrendszerek. A kemény víznek lágygyá tévése, szappanfőzés, tinta s agyagedények készítése; talajnemek, tulajdonságaik s a trágyázás; üveggyártás, vasgyártás és aczélkészítés, foncsor készítése; a mireny felismerése festékekben. Ékszer megvizsgálása, aranylemez fénytani megkülönböztetése rézlemeztől; arany és ezüst különválasztása. stb. Het. 2 óra.

Állattan. Kiválóbb emlősök, madarak, hullók, halak, rovarok, héjanczok, pókok, férgek, puhányok leírása s ismertetése tartózkodási hely, életmód, haszon és kár tekintetében. A házi állatok tenyésztése, ápolása, kiválóbb betegségeik s ezek gyógyítása. Rövid módszertan. Kk. Schubert természetrajza és jegyzetek. Het. 2 óra. Fabriczy

III. évf. Természettan. Mozgás és nyugvás főbb tanai s a jelentékenyebb gépek. Hő-, hang-, fény-, delejesség- és villamosságtani főbb jelenetek lehető legegyszerűbb kísérletekkel. Az előadás, különösen a népiskolai természettani tananyag előadása inductiv tanmenetben történt s több alkalommal a mennyiségtant is vette igénybe. Az el. népiskolai természettan rövid módszertana. Kk. Krüger Orbán természettana és jegyzetek. Het. 2 óra. Fabriczy.

Földrajz. I. és II. évf. együtt. Az európai államok földrajza folytonos vonatkoztatással az osztrák-magyar birodalomra az összehasonlító és szerkesztő módszer szerint. Az egyes államoknak természetrajzi, politikai, statistikai viszonyai összehasonlítva a magyarországiakkal és kereskedelmi, hadászati, politikai s

egyéb kulturalis mozzanatok levezetése kifejtő tanalakban. Térkép-olvasásra s rajzolásra is kellő gond fordított, mennyiben az egyes államok képei, a mint az isk. táblán a növendékek szemelőtt keletkezettek, utánrajzolás és kijavítás után letisztáztattak; egyszerűbb földr. térképek vetületei csak szerkesztőleg. Tankönyv: Csink J. Vezérfonala. Europa. Het. 2 óra. Második felév. Csillagászati és természettani földrajz. A föld mint égi test és a csillagászati jelenségei; a hold, a nap és naprendszer, álló és bolygó csillagok, üstökösök és hulló csillagok. A természettani földrajzból a már feldolgozott tananyagot alapul véve, a föld keletkezésének theoriája, korszakok; földségek jelenségeinek összehasonlító összefoglalása; a víz körfutása, a tenger és jelenségei; vulkanikus erők működése; a meteorológiai jelenségek; a növény-, állat- és emberélet s ezek elterjedése a földön. — A csillagászati jelenségek egytől-egyig kifejtőleg tárgyalattak és különös gond fordított a növendékek feleleteinél arra, hogy ők is a kifejtés logikai menetét tanítási előképül tartsák meg. A nap és csillagok látszólagos járásából folyó égi tűnemények földgömb segítségével lettek szemléltetve s kiváló gond fordított a földgömb kezelésére. Az előadásokból le lett vezetve a földrajz tanításának elemi módszertana. Kk. Csink J. vezérfonala és jegyzetek. Het. 3 óra. Gamauf.

Történet. I. évf. Világtörténet a keresztes hadjáratokig: keleti népek, görögök, rómaiak, modern államok keletkezése. Kk. Ribáry: Világtörténelem. Het. 2 óra. Gamauf. II. évf. A nagy interregnumtól napjainkig különös tekintettel hazánk történetére. Kk. Freeman-Marczali: Világtörténet. Het. 2 óra. Gamauf.

III. évf. Magyarország története a legújabb korig tekintettel a reformációra, ennek elterjedésére hazánkban, és nevezeteseb egyháztörténeti momentumokra, az alkotmány és művelődés fejlődésére. Kk. Ribáry: Magyarország története. Het. 2 óra. — A világtörténeti tanítás elemi isk. céljához képest a nép- és korrajzi módszer követettett, főszólyt fektetvén az államok keletkezésére és a művelődés fokozataira. Gamauf.

Alkotmánytan. A III. évf. A hazai alkotmány népiskolai módszerben, a családból kiindulva; a jogi alapismeretek történeti alapon, a nemzet-gazdaságtan legszükségesebb elvei. Az előadás alapján ki lettek fejtve a történet és alkotmánytan módszerei. Kk. Mayer M.: Rövid alkotmánytan. Het. 1 óra. Gamauf.

Zene és ének. Zongora. I. évf. Wedemann zongoraiskolájának füzetei szerint számos gyakorlatok. Nikolitsch S. elemi zeneelmélete. Nagy Lajos könnyebb egyh. énekei. Het. 4 óra

Hegedű. I. évf. Brähmig B. hegedű-iskolája szerint számos gyakorlatok, egyházi s világi énekek. Het. 2 óra.

Orgona. II. évf. Nagy László Choralkönyve szerint 50 egyházi ének s kisebb előjátékok. Het. 2 óra. — III. évf. Nagy L. szerint 50 egyházi ének, praeludiumok és pedálgyakorlatok. Het. 3 óra. A reggeli és esti imánál s a hittanhallgatókkal tartott magyar, tót, német istentiszteleti gyakorlatoknál, templomi konyörgéseknél orgonálás.

Zeneelmélet. II. és III. évf. Összhangzattan és számjelzéstán Wohlfahrt-Bartalus szerint. Het. 2 óra.

Ének. I. évf. Előgyakorlatok Wieszner F. vezérfonala szerint, az év első heteiben. I. II. és III. évf. Egyházi s világi énekek négyes karban. Het. 1 óra. Kardalok előadása, ünnepek, temetések stb. alkalmával. Zsarnoviczky.

Rajz. I. II. III. évf. együtt, heti 2 óra.

I. évf. Egyenes vonalok, ezeknek egyenlő részekre osztása és összetételök különféle alakokká; különféle görbe vonalok, geometrikus, ékitményi és növényi alapformák árnyékolás nélkül. II. évf. Nehezebb ékitmények s növények körrajza, részint árnyékolva, részint árnyékolatlanul. — III. évf. Emberi alakok körvonalai, különösen az arcok arányok szerinti rajzolása, a távlat főbb vonásai és alkalmazása a fa-testek rajzolására. Épülettervek; árnyékolástan. A népiskolai rajz-tananyagának felosztása és módszere.

A rajzolás elemei előrajzolás és diktálás után tanítottak. Az ügyesebbek mind a három évfolyamban a rajzolás minden ágában nehezebb minták után is rajzoltak. Gamauf.

Szépírás. I. és II. évf. együtt. Első félévben német üteny- és szépírás. Zsarnoviczky. Második félévben magyar üteny- és szépírás; az írástanítás módszere, körírás elemei. Het. 1 óra. Gamauf.

Testgyakorlat. A testgyakorlat mind a három tanfolyam növendékeivel hetenkint 2 órában tanított az egészen ujonnan felszerelt tornahelyiségben. A gyakorlatok állottak szabadgyakorlatokból és kézeszközökkel való gyakorlatokból. A növendékek gyakorlási készsége és őszinte engedelmessége dicséretet érdemel. Husz Armin.

Kertészet. A gyakorló kert az isk. év elején ujja alakította át s egyenes utakkal hat nagyobb s több kis táblára osztotta. Van benne több száz vad és a növendékek által nemesített fácska, konyhakert és virágkert. Vezető: Zsarnoviczky.

Önképzés.

Pálfy-kör, Valamint a lefolyt években úgy a jelen isk. évben is a növendékek privát szorgalmának érvényesítésére szolgált a Pálfy-kör, melynek célja: „Önképzés a tanítói hivatalra.“ E kör tevékeny tagja mindenik növendék lehetett. Tisztviselői: Szabó Endre jegyző, Bukovinyi Gyula aljegyző, Loyko Imre pénztárnok, Sikerle Gyula könyvtárnok. Tagok száma az 1. félévben 25, a 2. félévben 23, egész éven át két olvasó tag. A kör az elnök jelenlétében 25 ülést tartott, melyeken 30 munkát s ugyanannyi bírálatot hallott. Ezek közül 15 paedagogiai, 6 szépirodalmi értekezés volt; különös elismerésben öt részesült; az 55 szavalat közül 15 sikerültnak ismertetett el. A kör ez évben is pályakérdést tűzött ki: „Mily előnye van a nyilvános nevelésnek a magános felett?“ A három benyújtott pályamunka közül Kulik Márton másodévi növendéké találtatott jutalomra érdemesnek. A kör két folyóiratot járatott; ezenkívül t. Novák Mihály helybeli lelkész ur két tót egyházi folyóiratot volt szives egész éven át a körnek átengedni, miért is a kör hálás köszönetét fogadja. A kör ez évben is jun. 20. megtartotta a szokásos ünnepélyt, mely alkalommal zeneművek, négyes kardalok, szavalatok adattak elő és a pályanyertes munka olvastatott fel a szép számu díszes közönség előtt. A kör elnöke Gamauf György. k. tanár.

A növendékek nagy része a könyvkötést és a lombfűrészelést elismerésre méltó jártassággal gyakorolta.

Könyvtár.

A tanítóképző intézet könyvtára e tanévben is gyarapodott, még pedig vétel útján 13 művel (20 kötet és füzet), ajándékozás folytán 39 művel (45 kötet és füzet, tehát összesen 52 művel (65 kötet és füzet). A nemeslelkű ajándékozók u. m. t. Novák Mihály lelkész ur, Csink János tanító ur, Zsarnoviczky tanár ur, több könyvszerző és a Franklin-társulat fogadják hálás köszönetünket. A könyvtár ez évben Gamauf tanár által rendeztetvén következő létszámot mutat fel: theologiai 114 mű, neveléstani 148, történet-földrajzi 132, magyar, német nyelv s irodalom 102, bölcsélet s mathesis 87, természettudományi 98, klassika philologia 34, torna, rajz, írás 16, vegyes tartalmúak 36, tehát összesen 767 mű, 1272 kötet és füzet. Folyóirat kettő jár u. m. Néptanítók Lapja (két példány) és a Népnevelők Lapja.

T a n e s z k ö z ö k .

Taneszközök száma is gyarapodott e tanév folyamában. Vétel útján szereztetett egy 12 hüvelyknyi átmérőjű teljesen felszerelt földgömb és Kiepert „Imperii romani tabula geographica”. Maszák Hugo rajzi falitáblái (24 db); Märchel: Ornamente Zeichnen (36 lap); Taubinger-Paterno: Systematische Zeichenschule (Ornamente u. Figuren, 96 lap); Hermes: Systematische Zeichenschule (Figuren, Landschaften, 52 lap); Landau: Arányok szerinti rajzolás (fejek, 12 lap). Emeltyű, vízszintező, gázfejlesztési palaczkok s csövek, Bunsen galva. eleme, fénytani üveghasábok, jegőczminták, föld- és magasság-mérési új eszközök.

B e n n l a k á s é s f e l v é t e l .

A tanév kezdetén felvett 39 növendék közül 2 félingyenes és 26 teljesen ingyenes volt, kik — kézikönyveik és saját fehér-s ágyneműjök mosatása kivételével — teljes ellátás, díjtan beiratás és tanítás jótéteményében részesültek. A bennlakók két külön épületben hét terembe vannak beosztva és az ott lakó tanár felügyelete alatt állanak. A rend, tisztaság ellenőrzésével a felügyelő tanár által kinevezett terem-őrök vannak megbízva. Vallás- erkölcsi nevelés érdekében a házzsabályok migkivánják a reggeli és esti istentiszteletben való részvételt, melynél az összes bennlakó növendékek egyh. énekét egyikök orgonával kíséri s másikkok reggeli illetőleg esti imát mond el. Az esti istentisztelet egyszersmind a szabad eltávozás határídeje.

Tanítóképző intézetünkbe felvétetnek azon ifjak, kik négy gymnasiumi, vagy négy reál- vagy négy polg. iskolai tanfolyamról szóló jó tanulmányi s erkölcsi és megnyugtató orvosi bizonyítványt mellékelnek folyamodványukhoz. Ezek hiányában az illető orvosi és tanulmányi vizsgálat alá vétetik. Kik akár csak felvétetni, akár a bennlakással járó teljes ellátás vagy csak félingyenesség jótéteményének részeseivé lenni ohajtanak, azok folyamodványainkat augusztus 15-ig az eperjesi collegiumi igazgatóságához terjesszék be. Megjegyzendő, hogy a teljes jótéteményben a növendékeknek csak bizonyos meghatározott száma részesülhet; az esetleg megürült helyek érdem szerint osztatnak ki; a harmadévi növendékek távoztával azoknak, kik az első évben ingyenesek nem voltak, a jótétemény elnyerésére kilátás nyílik. Rend, tisztaság s egészség érdekében kívánatos, hogy a növendék ne csak kellő minőségű s mennyiségű öltözetet, de egyszersmind czélszerű ágynemű mellett ágytakarót is hozzon magával.

Felvételi s javító vizsgálatok sept. 3. 4. napján tartatnak; a tanítás szeptember 6 veszi kezdetét.

Tanítóképesítő vizsgálat.

Tanítóképesítő vizsgálatra 21 gyakorló tanító jelentkezett; ezek közül vizsgálatra bocsáttatott 20, megjelent 19, s a megjelentek közül visszalépett 3; tehát 16 vizsgálatott meg.

A vizsgálatot megállotta:

általános *jeles* osztályzattal 1,
 „ *jó* „ 7,
 „ *kielégítő* „ 3.

Egy tárgyból javító vizsgálatra utasított 3.

Egy jelölt csak 6 tárgyból képesítette magát, egy pedig egy tárgyból tett javító vizsgálatot.

A tanítóképző intézet növendékei.

Harmad-éviak.

N é v	Születés helye
1. Bukovinyi Gyula	Poprád, Szepes
2. Csink Irma	Kassa, Abauj
3. Hamborszky Gyula	Kladzán, Zemplén
4. Holkó Lajos	Perlác, Gömör
5. Jeszenszky Hyula	Felső-Jeszen, Turócz
6. Loyko Imre	Lapos, Sáros
7. Sikerle Gusztáv	Stóosz, Szepes
8. Szabó Endre	Fekete-Patak, Zemplén
9. Szomor Károly	Jolsva, Gömör
10. Szumrák Károly	Pazdics, Zemplén
11. Werner Gyula	Kassa, Abauj

Másod-éviék.

N é v	Születés helye
1. Fúrja Károly	Zsegnye, Sáros
2. Galló István	N.-Veszverés, Gömör
3. Janik János	Konszké, Turóc
4. Kresméry Károly	Besztercebánya, Zólyom
5. Kulik Márton	Lekenye, Gömör
6. Kupecz János	Pelsőcz-Ardó, Gömör
7. Lauf András	H.-Lomnicz, Szepes
8. Macsánszky Lajos	Nyiregyháza, Szabolcs
9. Mihalik Miklós	Ochtina, Gömör
10. Milecz Pál	Neczpál, Turóc
11. Oberländer Vilma	Gölniczbánya, Szepes
12. Szlavkovszky Ede	Lucsivna, Szepes

Első-éviék.

1. Bellányi János	Szirk, Gömör
2. Csányi Gusztáv	Ném.-Lipce, Liptó
3. Danis János	Ratkó, Gömör
4. Davola László	N.-Várad, Bihar
5. Hibjan János	Vázsecz, Liptó
6. Jaeger Kornél	K.-Szeben, Sáros
7. Kovács József	K.-Szeben, Sáros
8. Krausz János	Csetnek, Gömör
9. Krizsan Ernő	Szulyó, Trencsén
10. Laczjak	Pokorágy, Gömör
11. Lipták János	N.-Veszverés, Gömör
12. Migra Dániel	Rózsahegy, Liptó
13. Mikolik Árpád	Eperjes, Sáros
14. Nagy Márton	Nadabula, Gömör
15. Sztik Aurél	Holló-Patak, Szepes
16. Vonga Gvula	Markuska, Gömör

V. A főgymnasium.

A) Tanárok és tanítók.

Rendes tanárok: *Hazslinszky Frigyes, Herfurth József, Ludmann Otto, Haitsch Lajos, Huszár Armin, Hazslinszky Tamás és O. Végh Daniel. és Flóra Jakab az Ant. tanár*

Segédtanárok: *Vandrák András, Hörk József, Bancsó Antal és Mikolák Gyula.*

Hittanítók: *Kassai István* a róm. kath. ifjak részére, *Sass Bertalan* a gör. kath. ifjak részére és *Dr. Auszterlitz M.* rabbi az izraeliták részére.

B) Tantárgyak.

A VIII. osztályban: 1. Vallás. 1-ső félév. Hit- és erkölcstan. Kézikönyv: *Zsilinszky Mihály:* Hit- és erkölcstan. Pest. 1872. Bevezetés. Az Istenről és a világról szóló tan. Az emberről szóló tan. A bűnről szóló tan. A Krisztusról szóló tan. A szent lélekről szóló tan. Szent háromság. (Theologia. Kosmologia. Anthropologia. Hamartologia. Christologia. Pneumatologia. Trinitás.) Bő magyarázatokkal. Hetenkint 2 óra, előadó: Hörk József.

2-ik félév. Ugyanazon kézikönyv. (Folytatás.) Az üdvtan. Az utolsó dolgokról szóló tan. (Soteriologia. Eschatologia.) Bő magyarázatokkal. Hetenkint 2 óra, előadó: Hörk József.

2. Latin nyelv. 1-ső sem. „Cicero de officiis“ a 2-ik könyv egészen, a 3-ikból az első fejezetek. Süpflé gyakorl. 15 pensum 306—320 incl. Horácz Epist. I, 1., 2., 4., 7., 17. a legjelesebb helyek emlékelve. 4 óra het.

2. sem. C Taciti Agricola, egyes részek emlékelése mellett. Süpflé C. Jul. Caesar és Electra című pensusaiból 15. db. Vandrák.

3. Magyar irodalom története Beöthy Zsolt kézikönyve szerint a legrégebb időktől napjainkig, jellemző olvasmányokkal az 1-ső és 2-ik sem. 2 óra het. Havi házi dolgozatok. Vandrák.

4. Görög. I félévben: Herodot VI. 34—51, 94—121, 132—137. VIII. 40—43, 49—64, 66—73, 74—90. Nyelvtani gyakorlatul fordítottatott Corn. Neposból Epaminondas, szóval és írásban.

II. félévben: Apologia Socratis Plátótól; Sophoclis Antigoneból: Prologos, Parodos, első és második Epeisodion — a

szükséges magyarázatokkal a görög drámának lényegét és külalakját illetőleg. — Rövid irodalomtörténet. — 4 óra hetenként. Ludmann.

5. Német nyelv: Az első és második félévben a német irodalom története Wielandtól a legújabb időkig különös tekintettel Góthe és Schillerre. A remekírók kitünőbb műveinek ismertetése és jellemző darabok olvasása. KK. Kluge: Geschichte der deutschen Nationalliteratur. Olvasókönyv: Lüben: Auswahl charakteristischer Dichtungen und Prosastücke zur Einführung in die deutsche Literatur 2. u. 3. Theil. és a remekírók egyes művei. Havi dolgozatok. 2 óra hetenként. Ludmann.

6. Történelem: a magyarok története 1848-ig kivált az állami és alkotmányos viszonyok tárgyalásával. Horváth M. sz. Ht. 4 óra. Herfurth József.

7. Természettan: Hangtan, Fénytan, Hőtán, Delejesség és Villanytan. Az első sem. Mechanika. Hazslinszky.

8. Bölcsészet. Lélektan: saját kézi könyve nyomán egész éven át het. 2 óra. Vandrák.

A VII. osztályban: 1. Vallás. 1-ső félév. Kézi könyv: Pálffy József: „A keresztyén anyaszentegyház rövid története.“ Sopron. 1859. Az egyetemes egyháztörténete a reformatio történetével a trienti zsinatig. Hetenként 2 óra, előadó Hörk József.

2-ik félév. Ugyanazon kézikönyv. (Folytatás.) Az egyetemes egyháztörténet napjainkig és különösen a protestantismus története hazánkban a legújabb időkig. Hetenként 2 óra, előadó: Hörk József.

2. Latin nyelv. Cic. orat. p. Milone, — a szebb helyek könyv nélkül is. Hetenk. 2 óra

Süpfe K. Fr. Aufgaben zu lat. Stilübungen a 92-ik számtól 126-ig. Hetenk. 1 óra. Florian.

Horáczból 22 válogatott óda, 4 satira és epist. de arte poetica, számos remek helyek emlékelésével; het. 2 óra. Vandrák.

3. Görög nyelv: A jóni dialectus magyarázata mellett olvastatott az I. félévben: Ilias I. III. V. 1—196, a II. félévben Odyssea III. IV. Nyelvtani gyakorlatul fordítottatott Corn. Neposból Iphikrates, Chabrias és Timotheus, szóval és írásban. 4 óra hetenként. Ludmann.

4. Német nyelv. A német irodalom története a legrégebbről időkől Wielandig KK. Kluge: Geschichte der deutschen Nationalliteratur. „Olvasókönyv: Lüben“ Auswahl charakteristischer Dichtungen u. Prosastücke zur Einführung in die deutsche. Literatur Ludmann.

5. Magyar nyelv. I. félév. Irálytan és a prózai írásművek elmélete. Remek példányok, kivált szónoki beszédek olvasása s magyarázata het. 2 óra. Végh Dániel.

II. félév: A drámai költészet elmélete kiadott füzetek nyomán. Shakespeare Coriolánjának és Kisfaludy Károly Csalódások című vigjátékának teljes szöveg szerinti magyarázó olvasása. het. 2 óra. Végh Dániel.

6. Mennyiségtan: Sík és gömbháromszögmértan s az elemző mértanból a vonalak egyenletei és a kúpszeletek. Az első félévben: egyenletek, sorok és a combinatiók tana. Hazslinszky.

7. Történelem: Ujkori az 1830 forradalomig következőkényvel együtt. Tankó J. sz. Ht. 4 óra. Herfurth József.

8. Természettudomány: I. félévben. Csillagászati földrajz (KK. Berecz). II. félévben. Természettani földrajz. (KK. Róth. Samu) 2 óra hetenként. Ludmann.

9. Bölcsészet. Logika saját könyve szerint, hetenként 2 óra. Vandrák.

VI. osztály. 1. Vallástan: Az új szövetségi könyveknek történeti ismertetése és tartalma — Zsarnay Lajos „Bibliai bevezetés“ című kézikönyvének alapján; — és válogatott szakaszoknak olvasása és magyarázása. — Het. 2 óra. Bancsó Antal.

2. Latin nyelv. 1-ső sem. Salust. de bello Jug. 27. fejezet, — Virgiliusból az első ecloga és az Aeneis 2-ik könyvből 482 hexameter; mindkét szerzőből a szebb helyek könyv nélkül is. Hetenk. 4 óra. Sváby és Kolmár gyakorlókönyvből 223—224, 239—247. Hetenként 1 óra.

2-ik Sem. Cic. orat. in Cat. I. és a II-ikből 8 fejezet; Virgiliusból az Aeneis 2-ik könyve befejezve és a 3-ik könyvből 220 vers. Hetenk. 4 óra Sváby és Kol. gyak. 185—495; 214—220 pensumig. Hetenk. 1 óra. Florián.

3. Görög nyelv. I. félévben kiegészítő ismétlése az V. oszt. pensumának, azután a rendhagyó igék (Curtius-Kiss nyelvtana szerint). A II. félévben a szókötés legfőbb szakaszai, annak kiemelésével, a miben a görög szófűzés eltér a többi nyelvekétől (Horváth Zsigmond és Matthia, mondattana nyomán). Megfelelő szó- és írásbeli gyakorlatok magyarból görögre Schenkl-Kiss gyakorló könyvből. Hetenként 2 óra. Olvasmány az I. II. félévben: Schenkl-Horváth Chrestomathiájából Anabasis I., II., III., V. 1—58. Hetenként 2 óra. Összesen 4 óra het. Ludmann.

4. Német nyelv. I. félévben 16 lyr. és didact. költ. magyarázata, prosodiatilag és aesthetikailag elemezve, emlékelve (Hein-

rich: Lehrbuch für Mittelschulen). II. félévben: 9 lyr. költ. Schillertől. Havi dolgozatok. 2 óra hetenkint. Ludmann.

5. Magyar nyelv. Mind két félévben: 36 különféle lyrai költemény olvasva, elemezve és emlékelve; kézikönyv: Zsilinszky Mihály költészettan; havonként egy írásbeli munka. Hetenként 3 óra. Haitsch Lajos.

6. Történelem. 1 félévben: ókori Róma a pun háborúk után a birodalom bukásáig, különös tekintettel az állami intézmények s az irodalomra. Ribáry F. és füzetek sz. Het. 4 óra. II. félévben: középkori történetek, kiemelve a hierarchiai és a feudális-monarchiai mozzanatokát. Szilágyi S. sz. Het. 4 óra. Herfurth József.

7. Mennyiségtan. Az első félévben a hatványok, gyökök és logaritmusokról, a második félévben stereometria. Hazslinszky.

8. Természetráajz. Az első félévben zoologia, különösen embertan és az állatország átnézete. A második félévben növénytan különösen a növények szervezete s növényi systematika. Hazslinszky.

V. osztály. 1. Vallás egyesítve a VI. osztálylyal. Lásd fölebb.

2. Latin nyelv. Ovid. Metamorph I. 89—415.; II. 1—136.; VII. 490—660.; VIII. 183—225. Hetenk. 2 óra. Caesar Com. de bello Gall. libr. I. és a II-ikből 8 fejezet. Mindkét szerzőből a szebb helyek könyv nélkül is. Hetenként 2 óra. Sváby és Kolmár gy. k. 1—18., 61., 62., 116—736. Hetenként 1 óra. Florián.

3. Görög nyelv. Az alaktanból főnév, melléknév, igehatározó, névmás, számnév, az ω - és μ -végzetű rendes igéknek hajlítása Curtius-Kiss nyelvtana szerint. Megfelelő szó és írásbeli gyakorlatok (51) Schenkl-Kiss gyakorló könyvéből. Hetenként 4 óra. Ludmann.

4. Magyar nyelv. Első félévben 15 epikai költemény olvasva, elemezve és emlékelve; kézikönyv: Zsilinszky Mihály költészettan; havonként egy írásbeli munka. Hetenként 3 óra. Második félévben: Zalán futása X. ének, Toldy estéje III. ének, Buda halála I. ének s azonkívül három költői elbeszélés és ballada olvasva, elemezve és emlékelve; kézikönyv mint első félévben; havonként egy írásbeli munka. Hetenként 3 óra. Haitsch Lajos.

5. Német nyelv. Kk. Heinrich Lesebuch für Mittelschulen. Magyaráztatott és emlékeltetett 18 epikai költemény. Havonként egy írásbeli dolgozat. Hetenként 2 óra. Florián.

6. Történelem. Ókori: a keleti népek, a görögök és Róma történelme a punháborukig, figyelemmel a culturalis tényezőkre. Ribáry F. sz. Hetenként 4 óra. Herfurth József.

7. Mennyiségtan. Az első félévben: Az algymnasium számtani penzumának ismételése és a láncztörtek. A második félévben planimetria. Hazslinszky F.

8. Természettudomány. Az első félévben a vegytan elemeiről, a második félévben ásványtan. Hazslinszky F.

IV. osztály. 1. Vallás. Keresztyén egyháztörténelem Dirner Endre után. 2 óra hetenként. Hazslinszky Tamás.

2. Latin nyelv. A mondattan bevégezése után a hangmértan és verstan megfelelő gyakorlatokon begyakorolva; hetenként 2 óra. — Weller G. kis Liviusából fordítottatott, elemeztetett s részben emlékeltetett 6 hosszabb darab; nemkülönben Cserny Károly Tiroc. poëticumából Phaëdrus meséi, Dionys. Cato erkölcsi mondatai és a 3-ik könyvből 12 válogatott darab. Hetenként egy házi dolgozat. Hetenként 4 óra. Husz A.

3. Magyar nyelv. Első félév: 18 különböző nemű költemény elemezve, magyarázva és emlékelve; második félév: versmértéktan, kézikönyv: Szász Károly szavallástan; havonként írásbeli feladat és munka, második félévben: ügyirálytan. Hetenként 3 óra. Haitsch.

4. Német nyelv. A hangmértéktan és verstan főbb szabályainak ismételése mellett olvastatott, emlékeltetett és magyaráztatott Lüben olvasó könyvének 5-ik része szerint több, részint költői, részint prózai darab. Kéthetenként házi dolgozat. Hetenként két óra. Husz A.

5. Történelem. Az első félévben Hunfalvi János kézikönyve szerint Magyarország földrajza; a 2-ik félévben ugyancsak ezen ország története Horváth Mihály kisebb kézikönyve szerint. Hetenként 4 óra. Husz A.

6. Szám-Mértan. Első félév: Összetett viszonyok és arányok, összetett hármasszabály, kamatszámítás, vegyítési és társasszabály; lánczszabály; első fokú egyenletek egy ismeretlennel. Mocnik magyar fordítása. Hetenként 3 óra. Második félév: Tömörmértan; mennyiségek a térben, testek; a testek felülete és térfogata. Mocnik nézlettana. Hetenként 3 óra. Haitsch Lajos.

7. Természettan. Mind két félévben. A testek tulajdonságai; a hő, a testek egyensúlya és mozgása; a delejesség, a villanyosság stb. Greguss Gyula természettana. Hetenként 3 óra. Haitsch Lajos.

8. Írás. Első félévben német, második félévben magyar szépírás. Hetenként 1 óra. Flórián.

III. osztály. 1. Vallás. Keresztyén egyháztörténelem Dirner Endre után hetenként 2 óra. Hazslinszky Tamás.

2. Latin nyelv. Az alaktannak rövid ismételése után Schultzkiss kézikönyvei szerint az esettan, az acc. c. inf., az abl. abs. megfelelő fordítási gyakorlatokon begyakorolva; hetenként 2 óra Weller G. Herodotjából az első XIV. darab fordított, elemeztetett s részben emlékeltetett is. Hetenként 4 óra. Husz A.

3. Magyar nyelv. Az ige alanyi s tárgyias ragozásának, továbbá az ige módjainak s időinek használata; az összetett mondat s az egyszerű s összetett körmondat. Baráth Ferencz olvasókönyvéből vett 21. olvasmány elemzése s szavaló előadása. Het. 3 órában. Végh Dániel.

4. Német nyelv. Az alaktannak ismételése mellett a mondatan. Lüben olvasó könyvének 5-ik részéből válogatott olvasó darabok mondatnialag elemeztettek és emlékeltettek. Havonként egy házi dolgozat. Hazslinszky Tamás.

5. Történelem. A közép- és ujkor története Zsilinszky Mih. kk. nyomán. Het. 4. órában. Végh D.

6. Mathesis. Első félév: Számтан: Az ellentett mennyiségek; betűszámok; műveletek betűszámokkal; — hatványozás, gyökvonás. Mocnik Számтан, hetenként 3 óra.

Második félévben: Mértan. A kör; egyenesek és alakok a körben; egyenesek és alakok a kör körül; a kör kerülete és területe. Mocnik Nézetтан. Hetenként 3 óra. Haitsch Lajos.

7. Természettan. Első félév: természettani földrajz. A szárazok kör- és domborrajza, szigetek; vízrajz, légkörтан, Dr. Szabó Ignác természettan földrajza fonalán. Hetenként 3 óra. Haitsch Lajos.

Második félév. Vegytan, Dr. Roscoe vegytana szerint, angolból fordítva. Hetenként 3 óra. Haitsch Lajos.

8. Írás. Első félévben német, második félévben magyar szépírás hetenként 1 óra. Flórián.

II. osztály. 1. Vallás. Luther kátéjából a 10 parancsolat Vendel szerint. Palaestina földrajza, 42 válogatott bibliai történet az ó szövetségből. Hetenként 2 óra. Hazslinszky Tamás.

2. Latin nyelv. A szabályos alaktan ismételése mellett az alaktan teljes befejezése megfelelő példákön begyakorolva. — Kézikönyv Dr. Henneberger olvasó könyve és Weller G. Herodotja. Hetenként 6 óra. Husz Armin.

3. Magyar nyelv. Az alaktan átnézetes ismétlése után a szóképzés tana, — kiváló tekintettel a teljesen élő képzőkre s rámutatva a leggyakrabban előforduló helytelen képzésekre, — szóegyeztetés és szóvonzás, különösen a viszonyragok vonzata; a mondatban az egyszerű bővített mondat részeinek rendszeres ismeretése s a szórend. Előgyakorlatul a fő és mellékmondat megkülönböztetése s a függő mondatok fajainak felismertetése. 18 részint kötött, részint kötetlen beszédű olvasmány elemzése s szavaló előadása. Kk. Torkos László nyelvtana s Dlhányi Zs. olvasókönyve. Hetenként 3 óra. Végh Dániel.

4. Német nyelv. Az első osztály pensumának folytonos ismétlése és begyakorlása mellett az alaktan befejeztetett és úgy, mint az első osztályban válogatott olvasó darabokon begyakoroltatott. Riedl Szende olvasó könyvéből. Havonként egy házi dolgozat. 2 óra hetenként. Hazslinszky Tamás.

5. Földrajz. I-ső félévben politikai földrajz. Batizfalvi kk. szerint. Hetenként 4 órában. Végh Dániel.

2-ik félévben. Az ókor története élet- és jellemrajzokban Zsilinszky M. kk. nyomán. Het. 4 óra. Végh Dániel.

6. Mathesis. Többnevű számokkal való számolás, viszonyok, arányok, hármasszabály. A négyszögtől a körig. Mocnik után. 3 óra hetenként. Hazslinszky Tamás.

7. Terménytan. Az első félévben ásványtan, a második félévben növénytan, Pokorny után. 2 óra hetenként. Hazslinszky Tamás.

8. Írás. Első félévben német, második félévben magyar szépirás. Hetenként 1 óra. Florián.

I. osztály. 1. Vallás Luther kátéjából a tíz parancsolat Vendel szerint; Palaestina földrajza; 42 válogatott bibliai történet az ó szövetségből. 2 óra hetenként. Hazslinszky Tamás.

Latin nyelv. A rendes alakok a deponens igéig a megfelelő gyakorlatokkal. Hetenk. 5 óra. Florián.

3. Magyar nyelv. Az alaktan ismertetése s begyakorlása Torkos László nyelvtana nyomán és az egyszerű pusztas bővített mondat részeinek gyakorlati megismertetése a Dlhányi Zsigmond olvasó könyvéből olvasott 21 részint kötött, részint kötetlen beszédű olvasmány elemzése közben. — Hetenként egy helyesírási gyakorlat. Egész évi heti 3 órában. Végh Dániel.

4. Német nyelv. Az alaktannak elemei a rendes igéig. Riedl Szende olvasó könyve nyomán, melyből számos válogatott olvasó darabok elemeztettek és részben emlékeztettek. Havonként egy házi dolgozat. 3 óra hetenként. Hazslinszky Tamás.

Földrajz: A mennyiségtani földrajz alapelemei után a föld felületének ismertetése, nevezetesen a tenger tagozódása, a szárazföld vízszintes és tetőirányos tagozódásának ismertetése kiváló tekintettel a szárazföld hegy- és vízrajzára. Az egyes fejezeteket megelőzőleg az illető földrajzi alapfogalmaknak a lehetőséghez képest szemléletes magyarázata. Egész éven hetenk. 3 órában. Végh Dániel.

6. Mathesis. Közönséges és tizedes törtek; mértani elemek a négyszögig. Mocnik után, 3 óra hetenként. Hazslinszky Tamás.

7. Terménytan. Az állattan, Pokorny után, 3 óra hetenként. Hazslinszky Tamás.

8. Irás. Felső félévben német, második félévben magyar szépírás. Hetenként 1 óra. Florián.

C) Dolgozatok.

a) Feladatok német dolgozatokra:

VIII. osztályban: 1. Ohne Tapferkeit ist keine Tugend und der Beste wird vom rechten Wege abkommen, wenn ihn der Muth verlässt. 2. Charakterisierung der Hauptpersonen in Lessing's Minna von Barnhelm. 3. Ist in Lessing's „Nathan dem Weisen“ eine Herabsetzung des Christenthums enthalten? 4. Darlegung des Grundgedankens von Lessing's „Nathan“. 5. Welchen Nutzen haben wir vom Studium der griechischen Sprache? 6. Licht! mehr Licht! (Göthe). 7. Wer der Dichtkunst Stimme nicht vernimmt, ist ein Barbar, er sei auch wer er sei (Göthe). 8. Durch Nichts bezeichnen die Menschen mehr ihren Charakter, als durch das, was sie lächerlich finden. 9. Ist die horazische Lehre, dass wir uns mit einem mittlern Lebenslose begnügen sollen, ganz richtig?

VII. osztály: 1. Hannibal's Leben, nach Cornel. 2. Was hat die Jugend vor dem Alter voraus? oder: Worin besteht das Glück der Jugendzeit? 3. Die Bedeutung des Weihnachtsfestes. 4. Die Eisbahn — eine Schilderung. 5. Non scholae, sed vitae discimus. 6. Was hat im Laufe der Zeit die Umgestaltung, die Veränderungen an der Erdoberfläche herbeigeführt? 7. Der gelähmte Kranich von E. Kleist. (Welche Betrachtungen sind in diese Fabel eingekleidet?) 8. Wohl uns, dass uns die Zukunft verborgen ist. 9. Warum werden für dramatische Bearbeitungen historische Stoffe fingierten vorgezogen? 10. Zwischen heut und morgen liegt eine lange Frist, — Lerne schnell besorgen, da du noch munter bist.

VI. osztály. 1. Wie gelangte Rom zur Weltherrschaft? 2. Der Wald im Winter — Schilderung. 3. Meine Taschenuhr. 4. Der Himmel ist der Menschen Führer auf Erden. 5. Welchen Einfluss haben die Eisenbahnen auf die Gestaltung der Lebensverhältnisse? 6. Blinder Eifer schadet nur (Chria). 7. Die Wunder der Natur. 8. Was verdanken wir der Buchdruckerkunst?

V. osztály. Német dolgozatok. 1. Orgetorix (nach Caesar). 2. Hund und Katze. Vergleichung. 3. Vortheile einer grossen Stadt. 4. Der Monat December. 5. Irin. Charakterschilderung nach Kleist (isk. dolg.) 6. Ueber den Nutzen der Berge. 7. Ueber die Spiele. 8. Die Hausthiere. Lehraufsatz. 9. Der Arbeit-same. Charakterschilderung.

b) Feladatok magyar dolgozatokra:

VIII. osztály. 1. sem. Komoly feltételeim az utolsó gymn. év elején. A jó tanuló ifju irigylendő sorsa. Milyen legyen a mi tanulmányozásunk, hogy meghozza az óhajtott sikert? A tanuló nemes ambíciói és reményei a jövőre nézve.

2. sem. Cicero s művei. Jellemzés. Horác s műveinek jellemzése. Virgil s műveinek jellemzése. C. Tacitus s iratai és irányának jellemzése.

A VII. osztályban. A rendes munkálkodás ugy anyagi, mint szellemi javunk előmozdítója. Párhuzam Solon és Servius Tullius alkotmánya között (genus historicum). Téli tájkép; szépleírás. A becsületes béke a legdicsőségesb háborunál is többre becsülendő; szónoki beszéd mint a szegedi béke megszegésére vonatkozó dissuasio. Szónoki dispositiók; a tanóraban bíraltattak. Cominius C. Marcus Coriolanust consulnak ajánlja. Szónoki suasio. Shakespeare Coriolanjának meséje különös tekintettel a drámai cselekvény okozati egybefüggésére. Sicinius Velutus néptribun beszéde C. Marcus consullá választatása ellen; szónoki dissuasio. Az ó görög, a Shakespeare-korabeli és a mai színpad összehasonlítása.

VI. osztály: A tanuló erényei. — A mult szünidők leg-szebb napja. — A boldog közepszerűség dicsérete — A tűz. — Egyesség tesz nagygyá. — Költői kísérlet. — A tanuló az iskolai év végén. — Kis ok, nagy eredmény.

V. osztály: 1. A puszta télen. Petőfi hasonczímű költeménye után. 2. Párhuzam Petőfi, Tompa és Kerényi „erdei lak“ című költeményei között. 3. Alföld, felföld. 4. Nem mind arany, a mi fénylik. 5. A fegyver. 6. Omne initium durum.

7. Concordia parvae res crescunt. 8. A víz. 9. Terveim a legközelebbi szünnapokra.

III. osztály: Olvasmányokból kiszedett mondat-sorozatok írásbeli elemzése. — Olvasmányokból kiszedett mondat-szerkezetek elemzése. — Az asztal; tanleírás. — A beteg király, Greguss A. hasonló című költeménynek átalakítása. — Arany János „Sz. László” című költeményben előforduló igeidők indokolása. — Pannonia elfoglalása; után-elbeszélés az igeidők, kivált a történeti mult helyes használatának feltüntetésére. — Szabad tárgyú egyszerű körmondatok. — A víz; ismertetés a tanórán történt megbeszélés nyomán. — Adott tárgyú összetett körmondatok.

A II-ik osztályban: A kolumbácsi légy, ismertetés. Tárgynév képzés teljesen élő képzőkkel. Az ember legjobb barátja; után-elbeszélés. Tulajdonságnév képzés. Igeképzés előképzőkkel, névi s igei gyökökből. — Adott mellékmondatok meghatározása s főmondataikba való beigazítása. — Bővített mondatok a tulajdonító ragos kiegészítők nemeinek felmutatására. A tehén és a birka; összehasonlítás. Levél szülőinkhez az iskolai év végén.

I. osztály: Adott alanyokhoz jellemző állítmányok keresése, egysz. puszta mondatokban. — A hun és a magyar nemzet eredete. Hun monda, után-elbeszélés. — A tulajdonság fokai bővített mondatokban. A juh; leírás egyszerű bővített mondatokban. Szabad tárgyú bővített mondatok, a jelzők, kiegészítők s határozók különböző fajaival. A catalaunumi ütközet. Hun monda, után-elbeszélés. Bővített mondatok az ige különböző ideinek felmutatásával. Etele Aquileja előtt; a golya-monda után-elbeszélés. A méh, leírás bővített mondatokban.

D) Magyar nyelvmívelő társaság.

Gymnasiumi önképző kör.

Fennáll 1827 óta. Folytonos működése csak 1848/49-ik évi szabadságharcz alatt szünetelt.

Ez évi alakuló ülését szeptember 20-kán tartotta meg Hazslinszky Frigyes igazgató elnöklete alatt.

Rendes tagjainak száma az év elején 38, az év végén 26; olvasó tagjainak száma 22.

Elnöke: Otrokócsi Végh Dániel r. tanár.

Al-elnöke: Makoviczky József.

Titkára és pénztárnoka: Márton István;

Jegyzői: Benczúr Bálint, Schütze József és Lényei Dénes helyettes jegyző.

Könyvtárnokai: a) a szépirod. könyvtárnál Breuer Szilárd és előbb Frits Géza, utóbb Félix Antal. b) a tud. könyvtárnál: Lefkovits Mór és Gerber Ö. c) a laptárnál: előbb Roth Leo, utóbb Néma Ede. Rendes ülés tartatott 38.

A beadott dolgozatok száma 54. Bíráltatott 49 mű.

A beadott munkák közül dicséretet aratott Makoviczky József egy prózai dolgozata.

A bírálatok közül elismeréssel fogadtatott: Benczur B. 1; Lényei Dénes 1; Makucz Arthúr 1; Péchy József 1; Ráth Gusztáv 1 bírálata.

Az 59 szavalat közül elismeréssel fogadtatott: Béler Sándor 1; Lényei Dénes 1; Makoviczky József 2; Schulze Otto 1 és Schütze József 3 szavolata.

Pályadíjúl kitűzetett ez évben:

1. A Rajner-féle alapítványból az év közben bírált s érdemkönyvbe iratott költemények közül a legjobbra 6 frt.

2. a Székács-féle alapítványból az évközben bírált s érdemkönyvbe iratott prózai dolgozatok közül a legjobbra 6 frt.

3. a Rajner-féle alapítványból a legjobb bírálatra 5 frt.

4. O. Végh Dániel elnök részéről a legjobb elbeszélő költeményre 7 frt; s legjobb szónoki beszédre 7 frt.

Ezen két utóbbi kitűzött pálya-kérdés közül csak az elsőre t. i. az elbeszélő költeményre érkezett 4 pályamű. A pályadíjra azonban egy sem találtatott érdemesnek.

A társaság vagyónát képezi a pénzbeli vagyona és a könyvtár.

Pénzbeli vagyona: Rajner-féle alap 133 frt. Székács-féle alap 134 frt. — Rajner-féle alapítvány 122 frt. — Kerényi tábla alap 124 frt és Nemessányi alap 28 frt. Összesen: 544 frt.

A könyvtár gyarapítására ajándékaikkal járultak ezidén: Béler Sándor (1 k.); Breuer Szilárd (1 k.); Kovács Kálmán (1 k.); Márton István (4 k.); Roth Leo (3 füzet) és Schütze József (3 kötet). Vétel útján szaporodott a könyvtár 17 művel 36 kötetben és 3 füzetel.

Jelenleg van a szépirodalmi könyvtárban: 783 kötet; a tudományos könyvtárban: 729 kötet; a laptárban: 156 kötet. Összesen: 1660 kötet.

Olvasókör. — A „Magyar Társaság“-nak fiók-egylete, alakult ezidén 22 taggal. Csak az első félévben létezett.

Elnöke: O. Végh Dániel r. tanár.

Laptárnoka: Schütze József; *Jegyzője:* Benczúr Bálint.
Pénztárnoka: Márton István.

A körnek tagjai naponkénti összejöveteleik alkalmával olvastak egy napi, 5 heti, 2 havi s tudományos szaklapot.

A „Markovics-kör“

a lefolyt iskolai évben csak deczember hóban alakult meg Bancsó Antal tanár elnöklete alatt 22 részvevő taggal. — Tisztviselői voltak: Kakusz Béla jegyző; — Frits Géza pénztárnok és a gyorsírás előadója; — Friedmann Bertalan könyvtárnok. — A kör ez évben is rendezett *versenyírást* június 12-én két pályadíjjal, — a versenyírás azonban eredménytelen maradt.

Gymnasiumi ifjuság.

I-ső osztály.

Balint Samu sz. Eperjes	Meczner Sándor sz. Eperjes
Beringer Gyula sz. Eperjes	Minóri Géza sz. Érmihályfalva
Blaufeld Mór sz. Sebes-Kelemes	Müller Adolf sz. Sebes-Kelemes
Bottenstein Dániel sz. Sebes	Naményi Béla sz. Devecser
Dessewffy Béla sz. Sz.-Kereszt	Nostitius Zoltán sz. Eperjes
Fest Géza sz. Eperjes	Piller Miklós sz. Mérk
Gajdos József sz. Kojso	Rogocz Sándor sz. Eperjes
Ganczaug Béla sz. Eperjes	Rosenthal József sz. Sebes
Grünfeld Tobias sz. Sebes-Kelemes	Rosenfeld Samu sz. Ber.-Ujfalu
Gyulafy Ferencz sz. Szokoly	Rozenzweig Adolf sz. Váralja
Haasz David sz. Sebes-Kelemes	Ruzsák Emil sz. Eperjes
Hamborszky Guszti sz. Kladzán	Sonnenfeld Gyula sz. Eperjes
Hazslinszky Kálmán sz. Eperjes	Spunár Arthur sz. Eperjes
Hazslinszky Rezső sz. Eperjes	Stark János sz. Gölnicz
Hercz Sándor sz. Ó-Lubló	Szabó Bertalan sz. T.-Kercsény
Hortulányi János sz. Eperjes	Szepesy Elek sz. Kurcsin
Jakab Kálmán sz. Almosd	Török Lipót sz. Soóvár
Jancsó János sz. Szántó	Ujházy Iván sz. Böki
Janiczky Ádám sz. Stilbach	Vozáry Béla sz. Gyöngyös
Kampauer Adolf sz. Budapest	Weber Samu sz. Tályá
Kiss Robert sz. Eperjes	Zahler David sz. Kapi.
Krajnyák Elemér sz. Varanno	
Lindtner Béla sz. Eperjes	Magántanuló:
	Kirchmayer Károly sz. Plavnicz.

II-dik osztály.

Bielek Samu sz. Hradek
 Dessewffy Miklós sz. Schönwald
 Chalupka Rezső sz. Eperjes
 Droppa Pál sz. Kükemező
 Eger Emil sz. Sebes-Kellemes
 Friedlaender Mór sz. Sebes
 Friedmann Henrik sz. Sebes-
 Kellemes
 Friedrich Zsigmond sz. Eperjes
 Gedeon Kis Gyula sz. Érmihály-
 falva
 Geiger Mór sz. Zsegye
 Hlavács Gyula sz. Tálya
 Juhász Zoltán sz. Izsép
 Kasztriner Miklós sz. Varannó
 Kis Dániel sz. Tarczal
 Koch Ervin sz. Poprád
 Kolbenheyer Sámuel sz. Torna
 Körtvélyessy Árpád sz. Olysó
 Maklár Bertalan sz. Szántó

Mandel Sándor sz. Rozsnyó
 Nemes Győző sz. Szántó
 Paveszka József sz. Budapest
 Pospisil Zsiga sz. Csáklyó
 Prenner Rezső sz. Udvard
 Rödler Károly sz. Eperjes
 Scherfel György sz. Felka
 Skodacsek Géza sz. Tokaj
 Spanner Robert sz. Sz.-Váralja
 Szemere Gáspár sz. K.-Ágon
 Váczy Gida sz. Eperjes
 Veisz Adolf sz. S.-A.-Ujhely
 Zsarnoviczky Árpád sz. Török-
 Becse.

Magántanulók:

Dessewffy Albert sz. Margonya
 Körtvélyessy Dezső sz. Csalfalván.
 Widder Gyula sz. Szántó

Összesen 34.

III-ik osztály.

Bánó Aladár sz. Kükemező
 Csap János sz. N.-Kövesd
 Fekete Jenő sz. Eperjes
 Fest Lajos sz. Eperjes
 Friedmann János sz. Eperjes
 Geiger Vilmos sz. Eperjes
 Gottlieb Lajos sz. Bártfa
 Haitsch Dezső sz. Eperjes
 Kardoss Gyula sz. Eperjes
 Knizner Gyula sz. Tálya
 Kolbenheyer Bertalan sz. Torna
 Kósch Sándor szül. Eperjes
 Kotsch Jakab sz. Felka
 Löffler Samu sz. Sz.-György
 Ludmann Max sz. Eperjes

Molitorisz Lajos sz. Eperjes
 Munk Lajos sz. Eperjes
 Neumann Manó sz. Sebes-Kelle-
 mes
 Ozvald József sz. Szántó
 Pap Sándor sz. Eperjes
 Péczy Andor sz. Szántó
 Schiff Adolf sz. Varanno
 Stark Vilmos sz. Gölnicz
 Stelkovics László sz. Hangony.

Magántanulók:

Arden Ernő sz. Calcutta
 Cserszky Antal sz. Munkács.
 Kirchmayer Vilmos sz. Palocsa

Összesen 27.

IV-dik osztály.

Bergmann Keresztély sz. Eperjes
 Boros Zoltán sz. Aranyos-Megyer
 Czapkay Géza sz. Kis-Szeben
 Dahlströhm Károly sz. Eperjes
 Dessewffy László sz. Gergelylaka
 Englander Izidor sz. Pomikal
 Fajd Andor sz. Utics
 Friedmann Vilmos sz. Eperjes
 Grossmann Sándor sz. Karácsony-
 mező
 Haasz Lambert sz. T.-Sz.-Márton
 Hannel Károly sz. Gölnicz
 Kern Károly sz. Nyirbátor
 Krausz Vilmos sz. Sebes-Kelle-
 mes
 La-Bath József sz. Varannó
 Landauer Armin sz. Székes-Fe-
 hérvár

Marencsin Gyula sz. Radvány
 Mindszenti József sz. Kassán
 Oszwald Károly sz. Eperjes
 Papp Kálmán sz. Eperjes
 Peterdy Kálmán sz. Barabás
 Saárosy Gyula sz. Köbölkut
 Sängner Nándor sz. Roskovány
 Schwartz Armin sz. Zsujta
 Schwartz Samu sz. Zsujta
 Sonnenschein Bernát sz. Girált
 Szereday Károly sz. Csákány
 Szénássy Béla sz. Budapest
 Sztehló Gerő sz. Eperjes
 Terray István sz. Bolyár
 Valkovszky Ede sz. Varannó
 Zacher Lajos sz. Eperjes
 Zempliner Antal sz. Eperjes.

Összesen 32.

V-dik osztály.

Antalóczy Kázmér sz. Tokaj
 Albrycht Albin sz. Eperjes
 Bálint János sz. Eperjes
 Bereczky Győző sz. Girált
 Beringer Károly sz. Eperjes
 Chotvács Loránt sz. Budamér
 Fränkel Barna sz. Rózsashegy
 Geiger Simon sz. Karácsony-
 mező
 Grynaeus Imre sz. Kis-Seben
 Guttmann Ignác sz. Csemernye
 Grünfeld Ignác sz. Sebes-Kel-
 lemes
 Kolosy Béla sz. Kálnás
 Kovácsy Endre sz. Eperjes
 Krámer Sándor sz. Lapispatak
 Lustig Samu sz. Karácsony-
 mező
 Marschalko Dániel sz. Kis-Szeben

Nagy Barna sz. Barabás
 Neumann Rudolf sz. K.-Szeben
 Okályi Adolf sz. Vásecz
 Philippy Aladár sz. Krompach
 Rainer Béla sz. Kerekkrét
 Reitermacher Béla sz. Hernád-
 Kéres
 Rosenberg Adolf sz. Abos
 Rosenfeld Mór sz. Kis-Szeben
 Rosenthal Ferencz sz. Kis-Várda
 Siegelmann Vilmos sz. Sófalu
 Stern Henrik sz. Fejérvár
 Tahy Gyula sz. Nyírjes
 Tirscher István sz. Bártfa
 Tomka István sz. Eperjes
 Br. Uszlár Otto sz. Boemischdorf
 Veber Antal sz. Gölnicz

Vindt Artur sz. Eperjes
 Viszloczky Miroszláv sz. Vapenik
 Zahler Adolf sz. Kapi
 Zempliner Tivadar sz. Eperjes.

Magántanulók:
 Cserszky Adorján sz. Munkács
 Widder Emil sz. Szántó
 Widder Sándor sz. Szántó

Összesen 39.

VI-dik osztály.

Auszerlitz Mór sz. Kis-Márton
 Bella Cyrill sz. Budapest
 Béler Sándor sz. Dubrava
 Borsföldy Dezső sz. Fűskut
 Buxbaum Zsiga sz. Varannó
 Frieder Mór sz. Varannó
 Gründl Gyula sz. Bártfa
 Grünwald Miksa sz. S.-Patak
 Gottlieb Samu sz. Héthárs
 Guttmann József sz. Eperjes
 Hellner Samu sz. Eperjes
 Husznyay János sz. Medvecz
 Kirchmayer Gergely sz. Sz.-
 Váralja

Kuzmik Pál sz. Eperjes
 Leichtmann Miksa sz. Kis-Várda
 Makucz Arthur sz. N.-Mokra
 Mátray Ákos sz. Érmihályfalva
 Moldoványi Károly sz. Békés-
 Gyula
 Neumann Samu sz. Moldovány
 Reich Gyula sz. Eperjes
 Reich Jakab sz. Eperjes
 Roxer Jenő sz. Csákyó
 Saguly János sz. Békés-Csaba
 Schulcze Otto sz. Göllnicz
 Sternberg Lajos sz. Tokaj
 Weisel Samu sz. Eperjes.

Összesen 26.

VII-dik osztály.

Burger Gyula sz. Miskolcz
 Csajka József sz. Szántó
 Dirner Géza sz. Lasztomér
 Engländer Sándor sz. Szécs-
 Keresztur
 Felix Antal sz. Szomolnok
 Friedmann Bertalan sz. K.-
 Váralja
 Frits Géza sz. Tolcsva
 Hellner Károly sz. Eperjes
 Jex Simon sz. Dobsina
 Kakusz Béla sz. N.-Sáros
 Karaszka Károly sz. N.-Károly

Kintis László sz. F.-Remete
 Kolosy István sz. Káva
 Munk Ödön sz. Eperjes
 Néma Ede sz. N.-Károly
 Péchy József sz. Kézsmárk
 Roth Leo sz. Rózsahegy
 Schütze József sz. Eperjes
 Sonnenschein Kálmán sz. Girált
 Sonnenschein Leo sz. Girált
 Stamm Kálmán sz. Eperjes
 Tivadar László sz. Herhely
 Valkovszky Mihály sz. S.-A.-
 Ujhely

Összesen 23.

VIII-dik osztály.

Baumöl Zsigmond sz. Sebes	Lényey Dénes sz. N.-Károly
Benczúr Bálint sz. Nyiregyháza	Makoviczky József sz. Eperjes
Benczúr Miklós sz. Mogyoróska	Márton István sz. Ochtina
Breuer Szilárd sz. Gölnicz	Ráth Gusztáv sz. Dobsina
Fränkel Samu sz. Lubochna	Rajner Aladár sz. Kassa
Furman István sz. Eperjes	Rosenfeld Arnold sz. Budapest
Gerber Ödön sz. Szinyér-Váralja	Rosenzweig Samu sz. Váralja
Haasz Zsiga sz. T.-Sz.-Márton	Semsey Miklós sz. Kükemező
Hazslinszky Géza sz. Eperjes	
Kanarik Jakab sz. Bártfa	Magántanuló:
Kovács Kálmán sz. Nyiregyháza	Cserszky Péter sz. Munkács.
Levkovics Mór sz. Berzevicze	

Összesen 21.

Összes gymnasiumi ifjuság 247.

Érettségi vizsga.

Jelentkezett az érettségi vizsgához 15 collegiumi tanuló, máshonnan jött 2. Ezek közt kitünőleg érett 3, dicsérettel 2, jó eredménnyel 6, egyszerűen érett 5, nem érettnak találtatott 1.

V. Közös intézmények.

1. Ösztöndíjak és tandíj elengedések.

A) Ösztöndíjak.

1. Joghallgatók: *Desseffy Árpád* családi ösztöndíjt 120. frt. *Kiszely Kálmán* Róth-Teleky-félét 42 frt. *Medzihradzsky Emil* Róth-Teleky-félét 42 frt. *Szabó Géza* Mária-Therézia-félét 120 frt. összesen 324 frt.

2. Hittanhallgatók: *Czapff Aladár* Róth-Teleky-félét 42 frt. *Demeter Sándor* Clementisz-félét 6 frt 30 kr. *Franz Vilmos* Róth-Teleky-félét 42 frt. *Mayer András* Schwarz-félét 50 frt. *Nemes Károly* Róth-Teleky-félét 42 frt. és Jettim-félét 100 frt. *Orgovánny Gyula* Schwarz-félét 50 frt. *Hüvössy Lajos* Pauer-félét 30 frt. *Krámer Lajos* Clementisz-félét 6 frt 30 kr. *Lőrincz János* Roskoványi-félét 11 frt 34 kr. *Szlávik Mátyás* Róth-Teleky-félét 42 frt. összesen 464 frt 94 kr.

3. Seminaristák: *Verner Gyula* Roskoványi-félét 11 frt 34 kr. *Kulik Márton* Clementisz-félét 6 frt 30 kr. Az Ujházy-féle

5 frt 67 kros ösztöndíjt nyerték *Sikerle Gusztáv*, *Macsánszky Lajos* és *Furia Károly*. A Keczer-féle 3 frt 17 krost *Szlavkovszky Ede*, *Belányi János* és *Nagy Márton*, összesen 44 frt 16 kr.

4. Gymnasiasták m. p.: VIII. osztályból *Furman István* nyert 80 frtos Jettim-féle ösztöndíjt, *Rosenfeld Arnold* Duka-féle 10 frt. jutalmat VII. oszt. *Kakusz Bélának* adatott a *Wagner-féle* 20 frtos és *Kintis Istvánnak* gymnastikai praemium. *Félix Antal* nyert 80 frtos Jettim-féle ösztöndíjt. VI. osztályból nyert *Gründel Gyula* Duka-féle 10 frtnyi jutalmat, s gymnastikai ügyességért kitüntettek praemiumokkal *Moldoványi Károly*, *Austerlitz Mór*, *Makucz Arthur* és *Roxer Jenő*. *Ságuly János* nyert 60 frt. Jettim-féle ösztöndíjt. V. osztályból húzta *Tahy Gyula* a *Saarossy-féle* családi ösztöndíjt 9 frt 45 krt. és *Philippy Aladár* nyerte a *Roskoványi-féle* 11 frt 34 kros stipendiumot s *Chotvács Lóránt* nyert gymnastikai praemiumot. IV. osztályból húzta: *Saarossy Gyula* a *Szartóry-féle* 500 frt. ösztöndíjt. *Czapkay Géza* a *Czapkay-félét* 24 frt. *Marencsin Gyula* részesült a *Saarossy-féle* 9 frt 45 kros ösztöndíjban, *Sztehlo Gerő* a 11 frt 34 kros *Szontagh-félében*. *Zacher Lajos* a 17 frt 21 kros *Löffelholz-félében*. *Zempliner Antal* nyerte el a takarékpénztári 10 frtnyi jutalmat, s kitüntettetett praemiummal gymnastikai ügyességeért is. Hasonló kitüntetésben részesültek *Engländer Isidor* és *Boross Zoltán*. III. osztályból húzta: *Fekete Jenő* a *Saarossy-féle* 9 frt 45 kros ösztöndíjt, *Knizner Gyula* a *Roskoványi-féle* 11 frt 34 krost. *Kotsch Jakab* a *Kux-féle* 13 frt 23 krost, *Ludmann Max* a takarékpénztári 10 frt. jutalmat a magyar nyelvben tett előhaladásaért. II. osztályban nyert: *Chalupka Rezső* *Löffelholz-féle* 17 frt 21 kros, *Friedrich Zsiga* *Holleganz-féle* 9 frt 10 kr. és *Hlavács Gyula* *Roskoványi-féle* 11 frt 34 kros ösztöndíjt, *Koch Ervin* nyerte meg a takarékpénztári 10 frtos jutalmat magyar nyelvbeni haladásaért. Az I. osztályból húzta *Ganczaugh Béla* a *Szontagh-féle* 11 frt 34 kros ösztöndíjt, *Haas Dávid* a takarékpénztári 10 frtos és *Meczner Sándor* a *Duka-féle* 5 frtos praemiumot. U. a. kitüntettetett gymnastikai praemiummal is. Összesen 984 frt 80 kr.

B) Tandíj-elengedések:

A jogakademiában engedtetett el öt hallgatónak 110 frt.

A gymnasiumban 17 ifjúnak 105 frt.

Tettek ez évben a stipendiumok és tandíj-elengedések 2032 frt 90 kr.

II. Tápintézet (convictus és alumneum.)

A múlt évi értesítőnkben közlött étlap ez évben is megtartott; e szerint adatott ebédre: leves különféle főzelékkel u. m. kétszer a héten rizkásával, egyszer tésztával, kétszer kölessel, kétszer darával; továbbá minden tagnak 14 dekagr. marhahús; végre harmadik ételnek vasárnapon 28 dekagr. pecsenye, a többi napokon pedig vastag étel a hétfővel kezdve következő sorban: savanyú lével készített burgonya, káposzta, paszuly, kukoriczadara vagy köleskása, borsó darával vegyítve, tört burgonya és mindenkor 21 dekagr. kenyér. Vacsorára adatott a hétfővel kezdve következő étel: paszuly, köleskása, borsó, paszuly, túrós galuska, lencse, káposzta; azonkívül kapott minden tag vacsorára is 21 dekagr. kenyeret.

A díj ebéd és vacsoráért együttvéve 42 frt az egész évre, csak ebédért 22 frt. — Azok számára, kik a harmadik tál ételt igénybe venni nem akarják, külön asztal terítettett; ezek fizettek egész évi ebédért 15 frtot. — A díj félévenként előre fizetendő.

A teljes ebédnél részt vett ezen isk. évben 85 tanuló, az egyszerűbb ebédnél 47, vacsoránál 119. — Összes száma azoknak, kik a tápintézeti jótéteményben részesültek, volt 132; ezen szám az egyes osztályokra így oszlik szét:

elemi I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	semin.	theol.	jog.	
2	12	13	6	9	12	11	5	7	33	13	9

Vallásfelekezetek szerint pedig:

	ág. hitv.	helv. h.	kath.	izraelita
	96	12	10	14
vagy százalékban kiteve:	72,7 %	9,1 %	7,6 %	10,6 %

Ha pedig a theológiát és a seminariumot nem vesszük tekintetbe, mivel ezen intézetekben természetüknél fogva csak ág. hitvallású hallgatók vannak, akkor a különféle vallásfelekezetek következő arányban járultak a tápintézet tagjainak létszámához:

ág. hit.	helv. h.	kath.	izrael.
58,1 %	14 %	11,6 %	16,3 %

A viszonyt nézve, melyben a collegium egyes Intézeteinek rendes hallgatói a tápintézet jótéteményét igénybe vették, azt találjuk, hogy a tápintézetbe járt a hittanhallgatóknak 81%, a jogakad. polgárainak 26%, a seminaristáknak 89%, a gymnasiumbelieknek 32%. A gymnasium egyes osztályait tekintve pedig következő volt a viszony: a tápintézetbe járt az I. osztálynak 27

százaléka, a II. osztálynak 42%, a III. osztálynak 25%, a IV. osztálynak 28%, az V. osztálynak 33%, a VI. osztálynak 42%, a VII. osztálynak 23%, a VIII. osztálynak 35%. Díjtalanul látatott el: egyszerű ebéddel a két senior; ebéddel és vacsorával az oeconomus. A 3 portáns szintén ingyen ellátást és szállást nyert az egész éven át. Részbeni díjelengedésben részesült két theologus., 2 joghallg., egy VIII. oszt., egy VII., két VI. oszt., két V. oszt., egy IV. oszt., egy II. oszt., egy I. oszt. és egy elemi tanuló; az egyházkerülettel történt megegyezés folytán a collegium részéről ingyen-ebéddel látatott el 6 seminarista. A tápintézeti elengedések tettek 409 frt 90 krt.

A tápintézet bevételei: 1., a tőke kamatai; 2., a tagok által befizetett tápdíjak 2., supplicatio, mely címen 1879/80-ban befolyt 1051 frt 50 kr. és 1 köből roz. 4., ajándékok, jelesül: a templom perzselyéből 3 frt 25 kr., Frieder Armin ur adománya 2 frt 90 kr. Hellner Károly VII. osztálybeli tanuló-
nak adománya 8 frt., a helybeli takarékpénztár adománya 25 frt.; helybeli pártfogóktól névnapi köszöntések alkalmával 35 frt 35 kr., összesen: 74 frt 50 kr. A nagy-sárosi műmalom ajándékozott a karácsonyi ünnepekre 1 zsák búzalisztet és ismét a husvéti ünnepekre 1 zsák búzalisztet. Mindezen ajándékokért hálás köszönetet mondunk a nemeslelkű jótévőknek. A Ganczaugh József-féle alapítványból József napján az egyszerűbb ebédhez járó tagok ezévből is megvendégeltettek. A kiadás az 187⁸/₉. isk. évben volt 4294 frt 46 kr.

3. Segélyegyleti és gyámintézeti gyűjtések.

A lefolyt iskolai évben havonként eszközölt segélyegyleti és gyámintézeti gyűjtések 52 frt 88 krnyi összeget eredményeztek. Ezen összeghez hozzájárultak az egyes osztályok következőképen: az első osztály szedett 5 frt 26 krt, a 2-ik 4 frt 60 krt, a 3-ik 6 frt 92 krt, a 4-ik 8 frt 22 krt, az 5-ik 8 frt 53 ¹/₂ krt, a 6-ik 5 frt 39 krt, a 7-dik 5 frt 29 ¹/₂ krt, a 8-dik 5 frt 36 krt és a tanítóképző intézet növendékei 3 frt 30 krt. Ezen összegből küldetett f. é. június hó 25-ikén a kerületi gyámintézeti pénztárba 26 frt és 44 kr. Azonkívül gyűjtetett a gymnásium 8 osztályában és a tanítóképző intézetben februarius hóban az eperjesi népkönyha javáa 65 frt 29 kr, mely összeg a polgármesteri hivatalnak átszolgáltatót. Mindkét gyűjtésnek eredménye tehát 118 frt 17 kr volt.

4. Adományok.

1. A jogakadémiára adakoztak:

Br. Prónay Dezső 400 frt; főt. Czékus Ist. superintendens 100 frt; Gál János Rozsnyón 20 frt; dr. Marko Sándor 5 frt; Matavovszky János adófelügyelő 3 frt; tiszolezi egyháztagok 3 frt 60 kr; cserencsényi egyh. tagok 1 frt 45 kr; szomolnoki egyháztagok 2 frt; rima-brezói egyh. tagok 12 frt 60 kr; krompachi egyháztagok 5 frt; kövi egyh. tagok ; kiettei egyh. tagok 1 frt; baradnai egyh. tagok 1 frt; bugyikfalvi egyh. tagok 2 frt; dobsinai egyh. tagok 13 frt; derencsényi egyház 1 frt 50 kr; betléri egyh. 50 kr; csetneki egyh. 17 frt; alsó-sajói egyh. 1 frt; f.-sajói egyh. 40 kr; f.-pataki egyh. 1 frt 10 kr; Gömörpanyiti egyh. 3 frt; hrussói egyh. 2 frt 75 kr; kövi egyh. 2 frtot tiz éven át; jolsvai egyh. 16 frt; jolsva-tapolyi egyh. 1 frt 50 kr; kokovai egyh. 3 frt; mühlenbachi egyh. 3 frt; nagy-rőczei egy. 10 frt; nagy-szlabosi egyh. 4 frt; nagy-váradí egyh. 50 frt; padári egyh. 2 frt 53 kr; sajó-gömöri egyh. 30 frt; süvetei egyh. 1 frt; szepes-szombati egyh. 5 frt; uj-vásári egyh. 1 frt 40; veszverési egyh. 1 frt.

2. A tápintézet számára dr. Fried Konstantinápolyban 6 frt 40 kr.

3. A gymnasium számára dr. Bartsch József 20 frt; a helybeli takarékpénztár ösztöndíjakra 40 frt.

4. Kósch Frigyes ur a collegiumi okmányok őrzésére egy tűzbiztos Oetl-féle pénzszekrényt. Fogadják a t. cz. adományozók ez uttal is a collegium legforróbb köszönetét.

Taneszközök.

a) *Collegiumi könyvtár*: A folyó évben gyarapodott:

1. Vétel útján: Középt. közl. Magy. nyelvőr. Századok. Történelmi tár. Protest. egy. és isk. lap. Petermann Geogr. Mittheilungen. Philologiai közlöny. 1879-iki törvények. Kossuth L. Irataim.

2. Ajándékozás útján: M. k. igazságügym. 1 k. M. Tud. akad. 6 köt. és 41 füzet. M. k. tud. egyetem leczkerendje és nygmtatványai 4 füzet. Országos stat. hiv. 1 k. Ferencz J. un. püsp. 1 k; Kolosy M. 1 k; Hörk József. 2 k. Ferencz 4 k;

Mikolík 2 k; Grimm 1 k; Tettey N. 2 k; Franklin társ. 23 k; Elischer József 2 k; Lampel R. 55 k.

Összes gyarapodás 110 k. és 46 füzet, a számos isk. értesítvényen kívül.

A könyvtár állása az 1879/80-ik tanév végén 14785 kötet.

b) *A Szirmay-féle könyvtár* számára vétetett a számos év óta keresett Waldstein és Kitaibel által kiadott „*Plantae rariores Hungariae*” című munka 100 frton.

c) *Az algymnasiumi ifjúság könyvtára*, a melyből a növendékeknek hetenként egyszer könyvek olvasás végett kiadatnak, a lefolyt isk. évben vétel útján 6 kötettel gyarapodott.

d) *A terménytani és régészeti museum* az elmúlt évben több régi pénzdarabbal Meliorisz Kálmán ur és Eger Emil 2-ik oszt. tan ajándékából, továbbá egy tengeri rákkal Benczúr József úr ajándékából, és végre egy kitömött fali fecskével, egy kígyóval borszeszben s mintegy 200 lepkefajjal a museumi ór gyűjtése útján szaporodott.

e) *A természettani museum* gyarapodott két gyűjtő-géppel és több üvegcsővel Kósch Frigyes úr ajándékából. Fogadják a tiszt. adományozók ezennel is szíves köszönetünket.

VI. Testgyakorlat.

A testgyakorlati tanítás az őszi és nyári hónapok szép napjain az egész ujonnan felszerelt tornahelyiségünkben a gymnasium első hat osztályának és a tanítóképző intézet növendékeivel folytattatott. A gyakorlatok állottak: szabadgyakorlatokból, tornászi rendgyakorlatokból és gyakorlatokból kézi eszközökkel; végre gyakorlatokból a korláton, nyujtón, lovon, mászórudakon és köteleken.

A f. é. június hó 20-án esti hat órakor nagy számú közönség előtt megtartott nyilvános vizsgán kitüntek és jutalmaztattak a következő növendékek: Kintis István 7-ik oszt. tanuló kapott 3 frtot, Moldoványi Károly 6-ik és Zempliner Antal 4-ik oszt. tanulók két-két forintot; egy forintot nyertek: Auszterlitz Mór, Makucz Arthúr és Roxer Jenő 6-ik oszt. tanulók, Chotvács Loránt 5-ik oszt. tan., Boross Zoltán és Englaender Izidor 4-ik oszt. tanulók és Meczner Sándor 1-ső oszt. tan.

Tek. Rödler Ágost úrnak, ki a vizsga alkalmával szíves volt praemium gyanánt 3 frtot adományozni, ezennel is köszönet mon-

datik, nemkülönben Husz Armin tanár úrnak is, a ki ugyanazon célra 1 frtot adott.

VII. Rajziskola.

Az I. és II. osztályban a szabadkézi rajzolás kötelező tantárgy volt hetenkénti 2 órában.

I. osztály. Egyenes vonalok, keletkeztetésük és megkülönböztetésük tört és görbe vonaloktól; függőleges, vízszintes és dült vonalok arányos részekre való osztása; összeköttetésükből keletkező egyszerű idomok és ékítmények; egyenes vonalú alakok rajzolása hálózatba; egyenesélű testek rajzolása a természet után; a távlat elemeinek ismertetése és az árnyékolás elemei részint dictálás, részint az alakok a táblán való keletkeztetés után.

II. osztály. A görbe vonalok keletkezése; különféle görbe vonalok és összetételeikből származó ékítményi alakok részint a táblán előrajzolás, részint Schmid H. 24 Wandtafeln für den Unterricht im Freihand-zeichnen című munkák után. Szorgalmi dolgozatokhoz a collegiumi rajzkészleten kívül a képezdeit is, különösen Paterno: systematische Zeichenschule című gyűjteményből az ékítményi mintákat használták.

A III. IV. és V. osztályból az I. félévben 18-an, a II. félévben 14-en vettek részt hetenkénti 2 órában, kik ékítményeket, emberi fejeket, állatokat, virágokat, tájképeket stb. rajzoltak.

Az egész seminariumban kötelező tantárgy.

A collegiumi rajzeszköz-gyűjtemény két művel szaporodott: *Schröder Károly*: Vezérfonal a mértani szabadkézi rajzolás tanításánál középtanodák alsó osztályai számára. 1 füzet. *Landau Alajos*: A díszítményi-rajz elemei, alreál és algymnasiumi tanulók számára 3 füzet à 10 lap = 30 lap. Gamauf György.

VIII. Franczia nyelv.

A franczia nyelv tanított hetenként 2 órában. Részt vett az I félévben 13, a II. félévben 12 tanuló, kik mindnyájan kezdők voltak. Gyakorlókönyvül használtatott Ahn (átdolgozta Mutschensbacher) gyakorlati nyelvtanának I. része és ennek fonalán tanulták a nyelvtannak rendes és legfőbb rendhagyó alakjait; 160 gyakorlat fordítottatott szóval és részben írásban is. Ludmann.

IX. Angol nyelv.

Az angol nyelv tanított hetenként 2 órában. Részt vett az egész isk. éven keresztül 11 tanuló, mindnyájan kezdők voltak. Gyakorlókönyvül használtatott Hedley gyakorlati nyelvtana, melyből 206 feladat szóval és ezeknek egy része írásban is fordított; a gyakorlókönyv végén álló összefüggő olvasmányoknak legnagyobb része is átolvasztatott és az elbeszélések szabad előadás alapjául szolgáltak. Ludmann.

X. Figyelmeztetés.

A javító-vizsgák esnek aug. 30 és 31-ére.

A beíratás tart a gymnasiumban, a seminariumban s a hit-tani intézetben szept. 1-től szept. 4-ig a jogakademiában szept. 8-ig. Későbbben jelentkezők csak elkésésük ideje igazolása alapján írásbeli folyamodvány mellett vétethetnek fel.

Az iskolai év kezdete sept. 1-je.

A tápintézetbe felvétetik a collegium minden rendes tanítványa valláskülönbség nélkül.

A gymnasium első osztályába jelentkezők tesznek felvételi vizsgát, mely díjtalan, ha a felvétetni kívánók a 4-ik elemi osztályból kielégítő bizonyítványt hoznak.

A tanítóképezdébe felvétetnek mindazon tanulók, kik négy gymnasiumi vagy 4 reáliskolai osztályt kielégítő eredménnyel végeztek. Ezen bizonyítvány mellett kénytelenek egészségi állapotukról szőlő orvosi bizonyítványt is felmutatni. S mivel azok száma, kik ingyen-szállással s étellel ellátatnak, korlátolt: szükséges, hogy azok, kik e jótéteményben részesülni akarnak, f. é. aug. 15-éig folyamodványaikat a collegium igazgatójához be-terjeszszék.

XI. Statisztikai táblás kimutatás.

V i z s g á t t e t t a z V v é s g é m

E l e t k o r

I n t é z e t

Osztály																								
Beiratott																								
Volt az év végén																								
Vizsgázott																								
magyar																								
német																								
szláv																								
más nyelv																								
belföldi																								
külföldi																								
ágostai																								
helv. hitv.																								
róm. kath.																								
gör. kath.																								
izraelita																								
más vallású																								
10 és keve- sebb	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25 és több									

é v e s e k

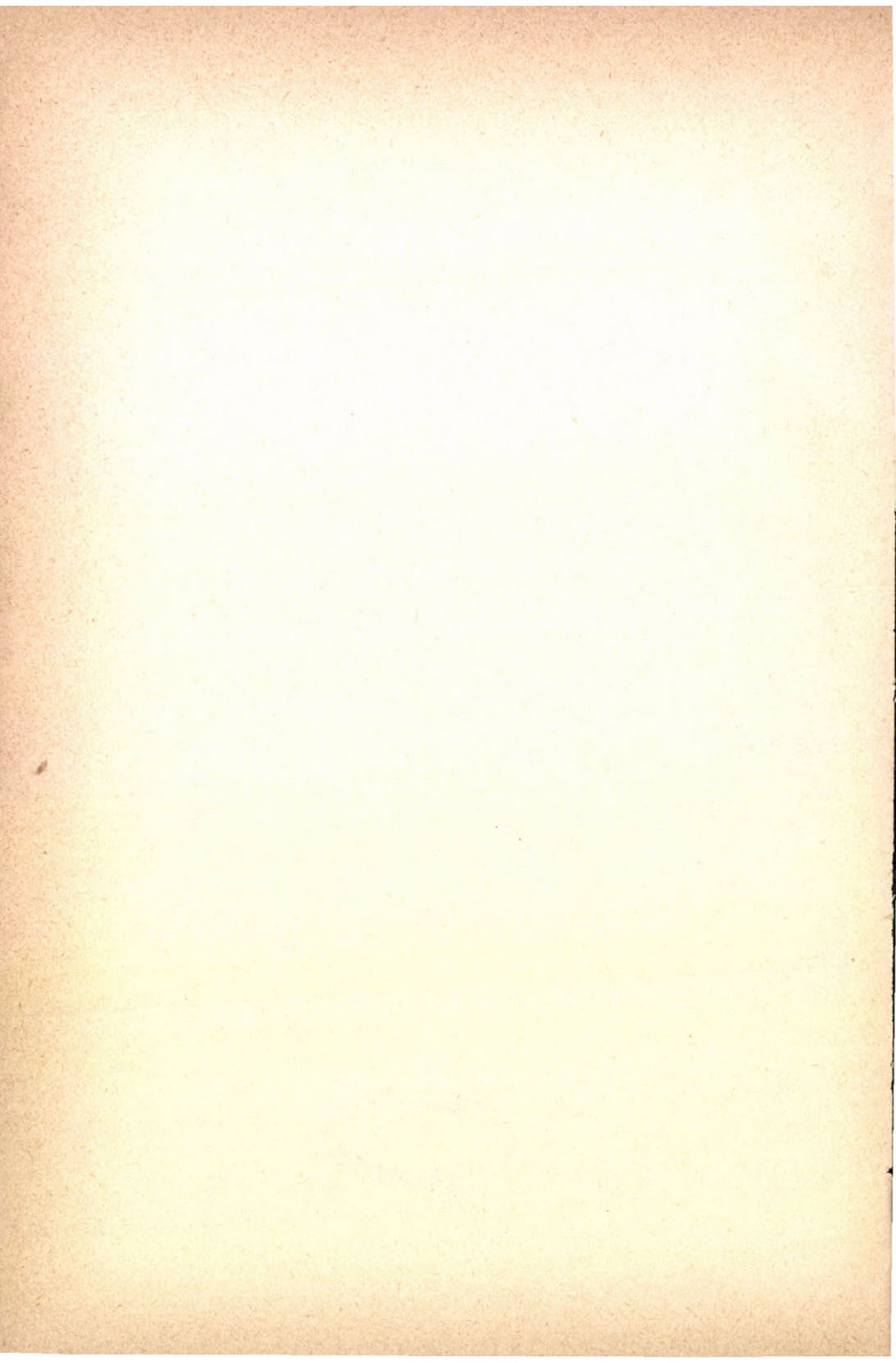
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.			
Jogászok	13 2. 15 3. 4.	12 14 6 3	8 7 2	8 7 2	—	—	—	—	—	8 7 2	3 2 1	5 1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Theológok	10 2 4	8 2 4	5 1	3 1 2	—	—	—	—	—	8 2 4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Semina- risták	16 12 11	14 12 11	14 11 9	3 2 1	2 2 2	9 7 5	—	—	—	14 11 9	14 11 9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Gymnasium- beliek	45 29 27	41 29 26	40 29 25	40 29 24	16 10 6	20 6 6	4 2 2	—	—	40 29 24	20 16 14	1 5 2	8 3 2	2 2 2	9 5 5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	338	310	286	150	96	38	—	—	—	2384	2165	20	24	5	72	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Sajtóhibák

a „Politika és a morál“ című értekezésben.

- ~~~~~
- A 15. lapon felülről a 17. sorban: „politikai erkölcsstan“ helyett olvasd: „a politikai erkölcsstan“ stb.
- A 16. lapon felülről a 16. sorban: „következő alapelveket“ helyett olvasd: „a következő alapelveket“ stb.
- A 17. lapon alulról a szöveg 17. sorában e helyett: „kötelmeiről csak azt kívánom“ stb. olvasd: „kötelmeiről; itt csak azt kívánom“ stb.
- A 34. lapon alulról a szöveg 12 sorában: „kiegyezésében“ helyett olvasd: „kiegyeztesében“ stb.
- A 36. lapon alulról a szöveg 15 sorában e helyett: „És ha még mi“ stb. olvasd: „És a még mi“ stb.
- _____

TARTALOM.

	Lap
A politika és a morál (Értekezés)	3
A collegium kormányzata	38
A collegium jogakademiájának jelentése	38
A hittanintézet jelentése	44
Tanítóképző intézet jelentése	50
A tanítóképző intézet növendékei	59
A főgymnasium	61
Gymnasiunai ifjuság	72
Ösztöndíjak és tandíjelengedések	76
Tápinézet (convictus és alumneum)	78
Segélyegyleti és gyámintézeti gyűjtések	79
Adományok	80
Taneszközök	80
Testgyakorlat	81
Rajziskola	82
Francia nyelv	82
Angol nyelv	83
Figyelmeztetés	83
Statistikai táblás kimutatás	84

